

Bevezetés

E számunkkal megkezdjük a Duna-völgyi - kelet-európai együttélés problémáinak feltérképezését. Hosszútávú munka, amelynek alapja a tények gondos föltárása, értelme pedig a (cselekvési?) lehetőségek felmérése. E pillanatban még a munka terve is csak körvonalalaiban létezik, de annyi bizonyos, hogy évekre szól. A romániai magyar kisebbség helyzetének elemzése — amely az e számunkban közölt írások központi témája — e munkának csupán a kezdete.

Miért Erdély és miért a kisebbségi kérdés? A kiindulópont nem egészen veszélytelen (erről még alább), de az is bizonyos, hogy a 80-as évek küszöbén nem lehet a Duna-völgye körül uralkodó viszonyokat feltérképezni anélkül, hogy a kisebbségekről ne beszéljünk. Helyzetük a kelet-európai együttélés egyik kulcskérdése. Hiszen — az egy Lengyelország kivételével — az Oroszországtól errefelé eső Kelet-Európa voltaképpen nem más, mint kisebbségi létek egymásbafonódása. A közös talajból ki-növő, de különböző nyelveken beszélő és más-más Istennek hódoló, egymást keresztező nacionalizmusok versengése tette e térséget külső hatalmak könnyű prédájává. Mindez elég ismert ahhoz, hogy a bővebb kifejtéstől ezúttal eltekintsünk.

Erdély sorsa mindennél jobban példázza a közös balsorstól szenvedő, de abban összebékélni nem tudó kelet-európai kisnemzetek nyomorúságát. Lehetett volna belőle — Jászi Oszkár szavával élve — « Keleti Svájc »: lett

belőle Eris almája a Duna-völgye két nemzete között, határ- és nép-taszigálások lehangoló színtere.* Jelenleg Erdélyben található a szovjet határokon inneni Európa számszerűen legnagyobb nemzeti kisebbsége. Amelynek helyzetén éppoly szemléletesen tanulmányozhatók a kisebbségi jogfosztottság tünetei, mint ama bizonyos állatorvosi tankönyv címlapjára pingált paripán a lehetséges lóbetegségek.

Pedig a kisebbségi lét csak etnikai adottság, nem természeti csapás. Vagyis, mint annyi más emberi dolog, kielégítően is rendezhető. Amikor e számot nyomdába küldtük, Spanyolországban éppen két nemzetiség — a katalán és a baszk — nyert el egy olyan méretű kulturális és öngazgatási autonómiát, amelyenről eddig csak a legmerészebb federalista tervekben lehetett olvasni. S ezt az autonómiát még csak nem is a fegyverek vívták ki, hanem a spanyol központi államhatalommal folytatott méltányos tárgyalások, majd pedig egy — tartományonként lefolytatott — *igazi* népszavazás. (Az egyszerűség okáért hagyjuk itt figyelmen kívül, hogy az autonómiát előkészítő tárgyalásokat mennyire gyorsította meg a baszk földön évtizedek óta parázsló, s az utóbbi időkben sem lanyhadó terrorizmus.) A federalista struktúrák különben Európa-szerte tért hódítanak; Franciaország kivételével voltaképpen nincs olyan nagy állam, amely valamilyen formában ne ismerné a tartományi autonómiát. A Szovjetunióval ellentétben a « szövetségi köztársaság » fogalma nem reklám-címke, hanem intézményes valóság Nyugat-Németországban, Ausztriában, Jugoszláviában

* « Ha az 1918. évi békecsinálók nagyon kicsivel körültekintőbbek és gondosabbak, akkor e terület konszolidálásának a biztos alapjait 1919 végére le tudták volna fektetni. Tudjuk, hogy ez nem sikerült. Azóta mérhetetlen nehézségek, szenvedések és barbárság ömlött ki erre a területre... » (Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Budapest, 1946. — Bibónak ebből a fontos írásából az olvasó hosszabb részleteket talál a Magyar Füzetek 4. számában.)

(hogy Svájcra ne is beszéljünk). E federális alkotóelemeknek, csakúgy, mint az olasz provinciáknak, vagy Belgium két nagy tartományának, önálló belső igazgatásuk van, saját büdzsével, adott esetben nemzeti nyelvvel, s olyan messzemenő kulturális autonómiával, hogy például Bonnban nincs is szövetségi közoktatásügyi minisztérium, az iskolaügyet minden « Land »-kormány saját hatáskörében intézi. (Pedig ott mindenki németül beszél.) A jugoszláv federális intézmények külön elemzést érdemelnének, egyrészt mert arról tanúskodnak, hogy elvben még a kommunista párturalom is fölvehet federalista alakzatot s megtűrhet egy sor rész-autonómiát; másrészt mert Jugoszlávia külön érdeme, hogy egy nyelvi Babel viszonyai között méltányos megoldásokat tudott kidolgozni még a törpe etnikumok számára is.

E néhány rövid, s szükségképpen hevenyészett utalással csupán annyit akartunk jelezni, hogy Erdély korántsem egyedülálló problémát vet föl, s hogy az ott élő — csakúgy, mint a Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában meghúzódó — magyar kisebbségek jogi és emberi nyomorúsága korántsem *szükségszerű* következménye a Trianonban létrejött, s 1946-ban újból véglegesített területi rendezésnek. Ezt különben a romániai (és szlovákiai) magyarok tapasztalatból is tudják, hiszen állampolgári jogaik különböző stációkon mentek át 1918 óta, sőt még 1945 után sem álltak mindig abszolút nullfokon.

A magyar kisebbségi helyzetek között valószínűleg a romániai a legbonyolultabb, e képletbe ugyanis nemcsak helyi elemek tartoznak, hanem külső determinációk is, melyek közül első helyen áll a román és a magyar nemzeteszme közötti területi átfedés, az ebből eredő államközi konfliktusokkal, helyesebben azzal, hogy ezek emléke — mint amputált végtagból hátramaradó fantomfájdalom — a mai napig is kísért. Ezt azért említjük, mert nem minden kisebbségi helyzetet terhel ilyen konfliktus-múlt; ez a romániai magyarok külön keresztje. Román részről a volt idők felhánytorgatása többnyire a jelenkori vitát akarja lefullasztani. Magyar részről a múlt gombócként ül a torkon, s igazában senki sem meri végiggondolni, hogy abból mit illik, mit nem illik vállalni; hogy a

trianoni méltánytalanság boncolgatásában meddig *szabad* elmenni. (A « szabad » és « nem szabad » itt valóságos tabukra utal!)

Jelen kötetünk írásai a román-magyar problémát négy oldalról közelítik meg. *Schöpflin György* írása a brit neveltetésű tanárember higgadt és tárgyilagos módján a romániai magyar kisebbség helyzetének ténybeli adottságait tanulmányozza, az összes lehetséges források felhasználásával, ideértve a román hivatalos adatokat is. Schöpflin tanulmánya angolul íródott, s eredetileg a kisebbségi jogokkal foglalkozó, angol alapítású nemzetközi magántársaság (a Minority Rights Group) kiadásában jelent meg: évtizedek óta ilyen részletességgel erről a kérdéstről felmérés nem készült,* s főleg: nem került a világ nyilvánossága elé. Magyar nyelven való közlése két szempontból is indokoltnak tűnt: egyrészt ténygazdagságánál fogva, másrészt mert jó leckét ad abból, hogyan lehet erről a legfájóbb magyar gondról a világ előtt szólni.

Bíró Péter naplója, melynek szellemét olvasóink már egy korábbi számunkból ismerhetik,** ezúttal szinte teljes egészében a kisebbségi probléma körül forog. Bíró (nevezzük így) Romániából szólal meg, s példát mutat arra, hogyan lehet a kisebbségi kérdéshez szomszédgyűlöllő, vagy lekicsinylő hátsógondolatok nélkül, európai módra hozzájárulni, s végül is messzebbre jutni a megoldások útján, mint köldöknéző hazafisággal. Bíró a kisebbségek elnyomását a totális állam politikai logikája szempontjából elemzi, vagy helyesebben: abból a szempontból, hogy miként lehetne ebből a logikából *kilépni*.

* Két kivétellel. Az egyik Lázár György írói néven megjelent « Jelentés Erdélyből », amely Schöpflin egyik forrásanyaga (l. Schöpflin szövegének 2. és 14. sz. jegyzetét), a másik Illyés Elemér 1975-ben megjelent könyve: « Erdély változása » (Auróra könyvek, München).

** Lásd « Európai Napló — I », Magyar Füzetek, 3.

Mint már ebből is látni, Bíró igen radikális — mondhatnánk: forradalmi — gondolkodó, politikai programja sokakat meg fog botránkoztatni, de úgy gondoljuk, *kell* az ilyen botrány ahhoz, hogy megtanuljunk a szokványos látószögünktől egy kissé elhajolni. Bíró különben, mint intranzigens elme, nem az a fajta író, aki a könnyű sikert keresi.

Méray Tibor az erdélyi problémát világpolitikai perspektívába helyezi, s ráirányítja a figyelmet arra, hogy a határokon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatban nincs magyar politika. Elsősorban nincs politikája a kormánynak, amely évtizedeken át úgy tett, mintha ilyen problémák nem is léteznének, aztán — főként a belső közvélemény nyomása alatt — elkezdett ugyan ímmel-ámmal foglalkozni a dologgal, de egy percig sem gondolt arra, hogy az irányadó szovjet vonaltól független, elképzeléseket dolgozzon ki. Román oldalról állandóan kifejezést nyer az a gyanú, hogy Kádárék minden lépése Erdéllyel kapcsolatban voltaképpen szovjet manipuláció. Hogy ebből mennyi az igazság, azt nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy egy önálló Duna-völgyi politika jobb szolgálatot tenne Magyarországnak, mint a szovjet hűség unos-untalan való hangoztatása. Méray fejtegetése eredetileg a párizsi « Irodalmi Újság » 1978/1-2-i számában jelent meg (itt csak bő részleteket közlünk belőle); sajnálatos, hogy eddig vitát nem váltott ki sem Magyarországon, sem az emigrációban: pedig évek óta ez volt az első kísérlet az erdélyi kérdés politikai megközelítésére.*

S végül *Illyés Gyula*... Az ő megközelítése a becsületben megtámadott ember és író válasza azoknak, akik őt sovinizmussal vádolták azért, mert nyilvánosan szót emelt a magyar kisebbségért. A visszatartott szenvedély írása ez, amely még a támadóval is méltányos igyekszik lenni,

* Kúnszabó Ferenc tanulmányával (« Modern népiertás és az ellene való orvosság », Új Látóhatár, 1978/4-5. sz.), amely az Erdély körüli új magyar álláspont-keresés egy másik fontos kísérlete, egy későbbi számunkban fogunk foglalkozni.

s amelynek érvelését egy egész életmű támasztja alá. Illyés válasza 1978. tavaszán íródott, s tartalmát különösen patetikussá teszi az, hogy — mértéktartó és megértésre törekvő hangvétele ellenére — megjelenésre Magyarországon nem kerülhetett. Illyés fegyelmezetten vette ezt a megaláztatást, mint ahogy elviselte azt is, hogy a nemzet sorskérdéseiről írott tanulmánykötetét a kinyomtatás pillanatában a hatóság elkobozta. Alább közölt írása talán még sokáig kiadatlan maradt volna, ha valamilyen jóindulatú dzsinn ki nem cseni a cenzor fiókjából. Reméljük, hogy a szerző másfél év elteltével sem fogja válaszát elavultnak vagy tárgytalannak tekinteni. Mi nem tekintettük annak.

*

Az erdélyi helyzettel s a kisebbség követeléseivel kapcsolatos kilátásokról aránylag kevés szó esik e kötetben, s ezek latolgatására ehelyütt sem igen mernénk vállalkozni. Egy dolog a jogos kívánság, s más az, ami abból most, vagy belátható időn belül megvalósulhat. Az esélyek — bizonytalan — latolgatásánál hasznosabbnak tűnik a figyelmet azokra a politikai keretekre, korlátokra és követelményekre irányítani, amelyek a magyar kisebbség joga-ért folyó harc sorsát megszabják.

Az első és legfontosabb pont hogy a kisebbségi kérdés megoldása — Erdélyben csakúgy, mint Szlovákiában — csak a Duna-völgyi együttélés általános feljavulása keretében képzelhető el. Ez túlságosan nagy téma, semhogy abba itt akár csak vázlatosan is belebocsátkozzunk, a lényeg azonban, hogy viszálykodásból, az érdekelt nemzetek újabb összeugrásából semmi jó nem remélhető. Ily ártatlan formában e tételt nyilván mindenki aláírná, — csak hogy annak következményei is vannak. Mi sem károsabb, mint örökletes ellenséget látni abban, aki természetes sorstársunk a nyomorúságban, s — célszerű politika esetén — szövetségesünk is lehetne. Mi sem veszélyesebb, mint külső hatalmak támogatására spekulálni. Az erdélyi kérdés jobb rendezését az oroszoktól várni adott esetben még dőreség is: Méray fejtegetése feltárja, hogy miért.

Más szóval, az egyetlen ésszerű orientálódás: a Duna-völgyi együttműködés; ha nem is a kossuthi alapokon (azok az adottságok már nem állnak fönn), ha nem is a Jászi-féle elvek szerint (abban túl sok volt a rózsaszínű világlátás), hanem azon a keserves és lassú, félig kielégítő és kerülőutas módon, ahogyan a történelemben a dolgok egyáltalán fejlődni képesek. Utópia közeledésről, vagy pláne konföderációról álmodozni? A probléma az, hogy más megoldás nincs.

A mai Kelet-Európa tragédiája, hogy az Erdélyhez hasonló kérdések csak zsákutcás megoldásokat ismernek: terület-átcsatolás, népesség-csere, hadüzenet, « lenini nemzetiségi politika ». A Duna-völgyében uralkodó viszonyok között, ahol végső soron mindent zárt ajtók mögött döntenek el, s a változás: megannyi fejbekölintés, a « lenini elvek » alkalmazása az emberiség valóságos diadalmenetének tűnik, s sokak szemében ez a nemzetiségek egyenlősítésének non plus ultrája. Az erdélyi gyakorlat azt mutatja, hogy « a lenini politika » a legjobb esetben — Groza-korszak — a Renner-Bauer-féle kultúraautómia részleges alkalmazását jelenti, valódi politikai képviselet nélkül. Ebből is látszik, hogy a célt merészebben kell megszabni. Legalábbis gondolatilag olyan helyzetet kell szem előtt tartani, amelyben a politikai képviselet is lehetséges és a kisebbségek lényegbeli egyenlőtlensége is megszüntethető. Jól tudjuk, hogy óriásit markolunk, hiszen egyik követelményünk a totalitarizmust, a másik pedig a nemzetállamot kérdőjelezi meg. Perspektívákról lévén szó, e problémák nem kerülhetők meg.

Esélyeinken nagyot lendítene, ha a külföld támogatását keresve végre leszoknánk a pusztán magyar központú gondolkodásról, s ügyünket európai keretbe helyeznénk. Jó adag önáltatás van abban, ahogy a külföldi magyarok egyik-másik csoportja a román állam ellen « a nyugat » megértésére apellál. A kisebbségi és emberi jogokat illetően rokonszenv természetesen van — a Schöpflin-jelentés angol és francia nyelvű közzététele is ezt mutatja —: csak azt ne gondoljuk, hogy ez az elvi rokonszenv hatálytalanítja a külpolitikai megfontolásokat és aktív « magyarbarátságként » jelentkezik. Ehhez nem elég, hogy kisebb-

ségi peranyagunk jó. Még ennek megítélését is befolyásolja, hogy egy-egy nyugati nemzetben belül a közvélemény hogyan érzékeli a saját — regionális vagy egyéb — kisebbségeivel kapcsolatos jogi, kulturális vagy egyéb problémákat. Például a franciákhoz fordulva ne feledkezzünk meg se 1918-ról, se a francia külpolitika kisantant-reflexeiről, sem pedig arról, hogy a mindent beolvasztó nagyromán nemzetállam képzetéhez éppen Franciaország szolgáltatta a mintát! Franciaországban máig is sokan hajlamosak a magyar követelések mögött békebontást szimatolni, más nyugati államokban könnyebb a magyar kisebbségek sorsa iránti felhőtlen, elvi érdeklődésre bukanni.*

Európa persze a határainkon kezdődik. Duna-völgyi kibontakozásra törekedve mindenekelőtt szomszédaink helyzetét-helyét kell a világban az eddiginél nagyobb fogékonysággal felmérnünk, tudomásul véve, hogy a szomszéd államok *magukban is*, azaz nemcsak a magyar kisebbségi probléma vetületében *léteznek*. A társnépek sorsa iránt őszintén érdeklődni, az országaikban utat kereső reformtörekvésekkel és polgárjogi mozgalmakkal aktív szolidaritást vállalni: magyar érdek.** Sohasem fogunk eljutni egy európai hatású magyar politikához, ha nem

* A 80-as évek küszöbén kedvező támpontot nyújt a magyar ügynek az a már említett körülmény, hogy Európa a regionális és nemzeti autonómiák korszakába lépett. Ceaușescuék türelmetlen nacionalizmusa nemcsak sérelmes, hanem — anakronisztikus is.

** Szabad fórum rovatunkban helyet adunk egy Budapestről érkezett « nyílt levélnek », amelyben három magyar ellenzéki gondolkodó elmagyarázza, miért nem maradhat közömbös a csehszlovák polgárjogi mozgalmat sújtó intézkedések iránt. Elgondolkodtató szöveg. Mint ahogy örvendetes tény, hogy a Charta 77 embereinek perbefogása és elítélése ellen több száz budapesti értelmiségi emelte fel nyilvánosan szavát, 1979. október végén.

szakítunk a provincializmussal, a befelé forduló önsajnálattal, a múltba-meneküléssel, az « egyedül vagyunk » jellegzetesen magyar ideológiájával. Természetes, hogy mindenkinek a maga baja fáj a legerősebben, az európaiság azonban azzal kezdődik, hogy a másik baját is tudomásul vesszük, s azt nem kézlegyintéssel, vagy kárörömmel intézzük el, hanem megpróbáljuk a magunk gondjával összekapcsolni.

A szomszédos országokban élő magyar kisebbségek iránti érdeklődés fellángolása a hazai közvéleményben örvendetes és jó dolog, amennyiben 1956 óta első ízben ad teret a nemzeti önérzet és a nemzeti önérdek spontán kifejeződésének. De vigyázzunk, hogy a magyar-központú aggodás előmozdítsa és ne *helyettesítse* a politikai gondolkodást; hogy a határokon túli magyarság féltése ne homályosítsa el a köztudatban az alaphelyzetet, mely is a külső szuverénitás hiánya és a belső szuverénitás megnyírbáltsága. Nagy baj volna, ha az Erdéllyel való tördés a nemzeti önérzet ébresztőjéből annak szurrogátumává válnék.

K.P

Válasz Mihnea Gheorghiuinak (Fegyelmezetten)

1977/78 fordulóján Illyés Gyula « Válasz Herdernek és Adynak » címmel kétrészes cikksorozatot jelentetett meg a budapesti *Magyar Nemzet*ben. Írása befejező részében nyomatékkal — ámbár Románia és Erdély nevének említése nélkül — fölvezolta a határokon túl élő legnépesebb magyar kisebbség nyelvi és kulturális nyomorúságát.

Illyés írása — néhány hónapos gondolkodási idő után — felhördülést váltott ki román hivatalos körökben: a körülmények elemzését megtalálják e kötet két másik szövegében, Schöpflin Györgynél és Bíró Péternél.* A román írószövetség lapja hosszú, perlekedő cikknek adott helyet, amely a kérdés érdembeli tárgyalásánál is fontosabbnak tartotta, hogy Illyés személyi hitelébe gázoljon bele. Illyés válaszolt: nyugodtan, fegyelmezetten. Írását ismét a *Magyar Nemzet*nek nyújtotta be, amely azonban — felsőbb párthatóságok döntése folytán — azt nem közölte.

Illyés válasza, amely egyszersmind személyes védekezés is, másutt sem jelenhetett meg. Magyarország legfőbb kultúrhatósága úgy határozott, hogy Illyést Pach Zsigmond Pál, a jeles akadémikus

* Lásd jelen kötetünk 62. és 91. oldalát.

fogja megvédeni az *Élet és Irodalomban*. Pach cikke az említett hetilap 1978. július 8-i számában jelent meg.

Valami szerencsés véletlen folytán Illyés szövege kikerült a cenzúra fiókjából, sőt a magyar-francia határon is átjutott. A *Magyar Füzetek*, mint a szabad magyar gondolkodás archívuma, örömmel tárja olvasói elé az eddig kiadatlan szöveget.**

Tartozás-félét érzek a Magyar Nemzetnek azok iránt az olvasói iránt, akik az év fordulóján itt megjelent írásomnak figyelmet szenteltek. Ehhez volna hozzátennivalóm. Írásom visszhangot vert túl határainkon is, keltve itt-ott sajnálatos félre-, azaz belemagyarázást is. Főképp cikkem második fele.

Akik még azzal is megtiszteltek, hogy az újságpéldányt megtartották, kérem, vegyék elő, terítsék maguk elé; megegyszerűsítik föladatomat.

Fejtegetésem alapja népünk történelmi teherbírása volt. Hadd világítsam meg ezt tüzetesebben.

Magyarország lakossága a 16. század elején még annyi, mint Angliáé. Az oszmán betörés nyugat felé nem egy nemzetet gázolt le, átrohant rajtuk. Ezek mindegyike méltán tekinti magát Európa védőpajzsának. Az ország százötven évig lett olyasféle hadszíntér, mint az első világháborúban Verdun vidéke. A síkságnak — a nagy Magyar Alföldnek — lakosságát szinte maradéktalanul elsöpörte a százötven éves állandóan mozgó háború. A nemzet elenállása a határmenti hegyekbe húzódott, a Felvidékre és különösen Erdélybe; az utóbbiban élt tovább a magyar civilizáció; egy európai rangú író szerint itt vert a meggyötört magyarság szíve. A néppusztulás oly fokú volt, hogy a 18. század végén a nagy német filozófus, Herder, nem egészen alaptalanul írta le baljós

** A cikk címét a szerkesztőség adta. A kézirat eredeti címe az volt, ami fentebb zárójelben szerepel: « Fegyelmetten ».

mondatát: úgy lehet, a magyar anyanyelvű nép évei meg vannak számlálva. Ez nem következett be. A magyar nemzet bámulatosan gyorsan talpra állt, az Európában testvértelen — mert csak a finnekkel rokon nyelv — rendkívülien megújódott.

Ez volt az alap, amelyre fejtegetésem épült. A további mondandó az volt, miképp őrizte meg életerejét és hitét ez a nép a 20. század folyamán. Ez ugyanis csaknem olyan mostoha volt hozzá, akár a 16. és 17. század. Az első világháború, illetve az 1919-es magyar Tanácsköztársaság leverése után — hogy csak a summáját idézzük az emlékezetbe — a magyar anyanyelvűek egy harmada, számszerint mintegy három millió lélek, azaz minden harmadik magyar más anyanyelvű államok keretébe került.

Ez a korszak egyben a nemzeti vetélkedések páratlanul heveny ideje. A túlzott nemzeti büszkeség és a nemzeti kisebbségek mind erősebb érzékenysége baljós ellentétbe került világszerte.

Fejtegetéseim záróköve, hogy súlyos körülményei közt is a magyar nép anyagilag és szellemileg megingathatatlan biztonsággal halad történelmi útján. A jólét emelkedése nem propaganda, a demokrácia nem szólam. Szellemi életünk higgadtan és valóság-ismerően vizsgálja a történelemből még ittmaradt — s egy-egy nemzedék által meg sem oldható — nehézségeket.

Nyelvünket és népünket tehát mégsem fenyegeti a Herder-i jóslat. Ezt azonban meg kell értetnünk azokkal is, akik mintha nem figyelnék meg az idők szavát. Herder, mint tudjuk, nyomósan visszavonta téves tünődését. De mintha volnának még idült vélemény-csökvények, melyek nem azt vallják, hogy nemcsak a pusztá élethez, hanem a virágzáshoz is joga van minden nyelvnek, mindenütt. Ennek megértése nem könnyű föladat. Előmunkálata minden országban, de főleg a történelem folyamán fájdalmas ellentétekbe sodort országokban a szellemi, kiváltképp az irodalmi életre várt. Hiszen szerfölött összekuszált, sokszor csaknem érinthetetlenül finom szálak

kibogozásáról volt szó. A politika az erőviszonyok tudománya. De nagy segítséget kap, ha nem az erőhöz kell folyamodnia.

Cikkemben véletlenül sem akartam a napi politika területét érinteni. Minden nemzeti, faji, felekezeti elfogultság távol áll s állt mindig tőlem. Saját népem számára soha nem igényeltem több jogot, mint amennyit másiknak juttatni kívántam, küzdelemmel is. Harcos internacionalistának vallom magam.

Ez tűnik — tűnt ki mindig — fejtegetéseimből akkor is, amikor ez a nemzetközi tárgyilagosság arra bírta, hogy — mint irodalmunk egyik tapasztalt tagja — saját népem, s a világban óriási számmal szétszakadt magyar anyanyelvűek helyzetét vizsgáljam.

Érvelésem — s reményem — régóta az volt, hogy a világszerte élesedő nemzetiségi, « kisebbségi » kérdés megoldását épp e kérdés világszerte mind nagyobb arányú elterjedése hozza meg. Hiszen hovatovább másról sem adnak hírt az újságok. Töredék népek követelnek maguknak egyetemet, általuk is érthető falunevet, tartományi önkormányzatot.

Nem kellett tehát, ahogy a szólás mondja, a szomszédba mennem, hogy ne a lehető legáltalánosabban gondolva írjam le azt, hogy akad, ahol « százézer sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvű egyeteme, illetve, ha volt, azt eltörölték », meg hogy « rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája », és hogy « a nemzeti kisebbségi ifjú a saját anyanyelvén ipart sem tanulhat ». Majd hogy « hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség, eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése ».

Fájdalmas — általánosan tudott — igazság, hogy nincs világrész, ahol ilyen helyzet ne akadna. Általánosan tudott igazság az is, hogy Európában — a Baltikum-Adriatikum vonaltól nyugatra — húszmillió ember él kisebbségi sorban s ezek 16-18 százaléka — fájdalmas igazság, de így van — magyar anyanyelvű.

Francia híradásból — tehát a világsajtó nyomán értesültem először, hogy tanulmányomra a román Írószövetség lapja választ közölt s annak szerzője a lap vezető tanácsának elnöke, Mihnea Gheorghiu, a hírneves író és tudós, aki egyben akadémiai elnök is — Président de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques a francia szöveg szerint.

Kedvező jelnek véltem, hogy elmefuttatásaimba ilyen nagy tekintélyű kartárs kapcsolódik bele. Szerencsés lehetőségnek éreztem, hogy mi, a szellemi élet emberei, lám, tisztító és csitító hangot lelünk egy nem mindig lármamentes vitateremben. Mert — ismétlem — mi a mesterséghez hű író gondja és felelőssége? Lombfűrész-munkát végezni olyan kérdésben, ahol a világ oly sokszor bizony szekercék lendülését nézi és szenvedí.

A Luceafărul megtisztelően sokágú cikkét lankadó reménnyel olvastam. Érvek összeegyeztetése helyett az író mintha szenvedélyek összeütközését óhajtaná, föl nem tárt s mint igazolni fogom, helyt nem álló hiedelmek alapján.

Ezek láncolata hosszú és rendszertelen, elég talán egyikét láncszemet kiemelnem és kommentálnom nem hosszabb terjedelemben, mint tekintélyes állású vitatársam.

Azt kell például megtudnom, hogy noha mélyen átérzve, elismerésre méltóan fordítottam magyarra a román népballadák remekét, a *Báránykát*, olyan magyar író vagyok, aki végre « kiengedte odújából lidércnyomásos román-ellenességét ».

A *Báránykát* — a *Miorițát* — valóban az egyszerű román nép univerzumának mély átérzésével véltem átadni a magyar népnek, már csak azért is, mert hasonlóan a ballada gyönyörű pásztor hőiséhez, az én nagyapám is juhnyáját terelgetett valaha. Ilyen buzgalommal próbáltam irodalmunk közkincsévé tenni a román ballada-költészet másik nagy remekét, a *Korbeá-t*. Műfordításaim szerény kötetében ez nem kevesebb, mint huszonnégy oldalt kapott. Ugyanott található — ebben az odúban — George Cosbuc híres költeménye, *A hegyekben*. Itt említhetem vajon, amiket Tristan Tzarától fordítottam? Nos, csak még

egy cáfolatot, mert ebben csaknem szenvedélyig menő érzelem van s tán lehet egy fénypont magában a román irodalomtörténetben is.

Tudor Arghezi költeménye, a *Testamentum*, a modern román irodalom gyöngye. Nem szívesen olvasok föl verset, de amikor Tudor Arghezivel együtt ülhettem egy Balaton-melletti házban, az öreg — már erősen rosszul-látó — költő megkért, hogy ha már nem olvashatja, hallhassa legalább, miként tettem át magyarra. Azt mondták neki, megközelíti az eredetit. Fölolvastam. Nehézkesen, botladozva állt föl a mély karosszékből. Ujjaival megtapogatta arcom, majd jobbról-balról megcsókolt. Arasznyi távolságból jártattam szemem az agg költőnek szürke, már a halál árnyékában játszó vonásain s mert nekem is könnyel kellett küzdenem, megcsókoltam én is jobbról-balról őt.

Ezután töltöttem heteket azzal, hogy a század szerelmi lírájának remekét, Arghezi *Titkos zsoltár*-át is méltóan szólaltassam meg magyarul. Aki eredetiben behatóan ismeri e verset, elképzelheti, milyen buzgalom kellett, hogy a mesteri rímelésű hatvan egynéhány sor gondolat és vízió zuhataga magyarul is úgy kápráztasson, mint zseniális szerzője nyelvén.

S tán említést kap még az írásos dokumentum arról is, midőn hangot adtam, hangot előszóval is és Tamási Áron társaságában még a magyar államhatalmú Erdélyben románok pártján, épp jogos nyelvhasználatuk dolgában.

Olvasói előtt a Luceafărul, a román Írószövetség lapjának cikkírója ezek után meglepő fordulattal mint Horthy kései bajnokát ábrázol, « tele nosztalgiával a letűnt dualizmus és a flotta nélküli admirális emléke iránt ». Erre tán csak annyit, hogy kilenc-tíz alkalommal álltam a Horthy kor bírósága előtt szabad véleményközlés miatt és hogy e korszak alatt az egyetlen író voltam, aki a Szovjetunióban tett utamról olyan könyvet tettem közzé, amely ma is látható a kirakatokban.

Remélem nem fölény cseng ki szavaimból. Megrendülésemmel kellett bírkoznom. Helyzetemből következett.

Hozzám itt nem érvelés illik — mert mi haszna is lehetne szavaimnak ott, ahová irányoznám őket? Vajmi kevés. Oda én csak kímélet-kérést intézhetek, józan észszel, az igazság számára is és azok számára is, akik mellé hatékonyan vélt igazsággal odaállnék. Minden tekintetben birtokon kívül vagyok s ők is.

Végezhessek hát én is egy fordulatot. Szeretném a hátralévőkben szavamat egyenest a cikk szerzőjéhez intézni.

Hazája szellemi életének, ön, tisztelt elnök úr, egyik dísze, méltán magasra emelt irányítója. Szavainak és lapjának súlya van határokon belül és határokon túl.

Irodalmi szintű esszét próbáltam írni, erőm szerintit, helyzetemhez szabottat. Az ön által megbírált írásomat ön is maga elé teríti, sehol nem látja leírva benne országa nevét. Mint mondtam, a nemzeti kisebbségek sorsa világszerte bő anyagot szolgáltat példákra. Céлом az volt, hogy messze kerülve a politika területét eszmei síkra tereljem a nemzeti kisebbségek annyi felől fölhangzó panaszainak kérdését, e kérdés megközelítésének módját.

Nem csináltam tudatosan s csak most jövök rá, hogy mondhatnám mintha akaratlanul is egyfajta sakk-játszmát rejtettek volna, kialakítottak elvszerűen egy pontot. Aki oda lép, sakkvonalba kerül. Még pedig úgy, hogyha mozdul, csak jobban fölfedi helyzetét a matt-ra.

Válaszában, ha figyelmeztethetem rá, szemét mintha az indulat köde homályosította volna el a kérdéshez és helyzethez szükséges éleslátás helyett. Nyilván az ragadtatta arra, hogy a román nép ellenségének és elfogult magyarnak nevezzen, holott — azt hiszem, sikerült igazolnom — csupán a közös bajok ellensége vagyok, egyaránt mind a két nép jövője érdekében. Becsülöm és szeretem a román népet. A tisztázást mégse folytathatom. Következmények nélküli szószaporítás lenne.

De van még egy okom. Befejezésül még csak ehhez kérem türelmét.

Személyemben is megsértett.

« Kicifrázott hazugságok » szerzőjének nevez, sőt rágalmazónak és gyalázkodónak is, aljas érdekek sáfárjának. Akit piszkos ügyek szolgálatába a « halhatatlanság dicsfényének kergetése » juttatott.

Engedje meg, hogy ezekre is messzebbmutatóan válaszoljak.

Nincs művész, akit nem kísértene meg a halhatatlanság. Botorság lenne titkolnom, ezt bizony én is kergetem. Ám nem a román — vagy bármely nép — lebecsülésével törekszem elérni. Sokért nem adnám, ha ércnél maradandóbb értékeket hagyhatnék ha csak saját népem elkövetkező ezerévére. Az eddig eltelt ezer év egyik magyar műemlékét, a mostanában sokat emlegetett Szent Koronát is, nem tudni miért, velem kapcsolatban is, elnök úr gúnyra veti közbe. Ezt a királyainkról ránk maradt ereklyénket, noha szentekben nincs módom hinni, és köztársaságpárti vagyok, meghatottan szemléltem, mikor azt Képviselőházunk elnöke az Egyesült Államok külügyminiszterétől átvette egy hosszas kézfogással.

Becsületemen azonban nem hagyhatok foltot. Ezt sem csak magamért. Első ízben esik meg velem, hogy előhozakodom, milyen megbecsülés ért már pályám során. Ezek köteleznek is. Mialatt ön a személyem lebecsülését fogalmazta, épp akkor lehetett részem abban, hogy a Francia Költők Társasága évi nagydíját kezembe tette. Ön nyilván ismeri a franciáknak azt a közbecsülésben álló művészek számára alakított rendjét, melynek *Ordre des Arts et des Lettres* a neve; az a megtiszteltetés is ért, hogy néhány éve ennek *commandeur*-je, parancsnoka vagyok. Röstellnék e körökben megjelenni, mint olyan ember, aki nem emelte föl szavát, amikor a világ színe előtt olyan szavakkal illettek, mint aminőket az imént az ön tolla nyomán idéztem.

Tisztázzuk tehát, ki tért el a valóságtól. Merő példázatul többször is fölmerült az egyetemek sorsa. A csaknem kétmillió romániai magyar kisebbség egyetemének immár húsz év előtti megszüntetésének ügye. A helyébe teremtett már kétnyelvű egyetem vegyészeti karán 1958-ban a 45 román hallgató mellett még 36 volt a magyar;

1976-ban pedig 63 román és 14 magyar; ez a mérlegjáték a többi karon is, a provincia minden tanintézetében. Ez a statisztika állítása is.

Valótlanság? — rá tudja mondani ezekre az adatokra? S hogy a magyar felsőoktatás elsorvasztását jelenti, vagyis, hogy a magyar milliók értelmisége veszélyesen gyérül.

De nem sorolom föl mindazt, aminek állítása és cáfolása kapcsán a megsértett fél méltán kívánhat megnyugtató választ: ki tér el az igazságtól? Ilyen kérdések seregestől nyüzsögnek, igen a világsajtóban is. Én volnék a legboldogabb, ha nem lehetne semmi ok rá.

Mi ketten itt csak a szócséplést folytathatnánk. Helyzetünk ebben is, mint az Aesopus versben a két négylábú a patak partján. Fölül, birtokon belül itt is ön áll, sajátosan erős, és erősen sajátos hangjával.

De a vita mégsem csupán ránk tartozik. A világ szellemi élete kíván tiszta képet, szenvedély és elfogulatlanság nélküli ábrázolásban.

De lám ezt kívánja ön is. « A románok és magyarok között nem léteznek "problémák", létezik viszont egy tartós barátság » — írja. Ezek a protokoll szavai. Vállaljunk egy kis augur-ságot, szálljunk le a felhőkakukvárból a valóság talajára.

« A más népekkel való barátság és együttműködés elősegítése érdekében valósítsunk meg egy jobb és őszintébb kölcsönös tájékoztatást, egymás tiszteletben tartása szellemében. Ez az ami, nekem úgy tetszik, minden ország íróinak tiszteletbeli kötelessége. » Ezt is ön mondja.

Ezt is örvendve hallom, számból vette ki a szavakat. Így kell nekünk a szellem felelőseinek beszélnünk.

Üljünk tehát egy asztalhoz, ön, mint Írószövetségük felelőse, az Akadémia szakosztályelnöke, én mint egyszerű író és kérjünk igazságos döntést azoknak a kijelentéseknek ügyében is, amelyeket ön mint sérelmeket magára vett. S az én becsületem dolgában; a szellemi világ színe előtt érte sérelem, ez is tehát ott kíván ítéletet. Eleve alávetem magam.

A döntést persze képtelenség mi magunknak igényelnünk. Grammatici certant, — dehát alkothatnak és elfogadhatnak ők maguk fölé pártatlan bíróságot. Fölvetem a

gondolatot is: kérjük meg a zsüri szerepére az európai haladó szellemi élet valamely szervezetét, annak erre vállalkozó íróit és tudósait. Ehhez össze sem kell gyűlnünk, az előterjesztett állítások és vélemények írásban is megtörténhetnek. Az eljárás tehát szerfölött könnyű és költségmentes. Nyilván mindketten egyformán ismerjük és tiszteljük a Société Européenne de Culture-t, az Emberi Műveltség Európai Társaságát, melynek székhelye Velence. De ha ez Önnek nem alkalmas, bármely ön által ajánlott fórum — estleg a Pen-Club — részemről eleve megfelel. Ha ez sem történhetne meg, kínáljuk fel az UNESCO Kulturális Kiadványai közé, vagy adjuk ki mi magunk ezt a mi eszmecserénket egy közös füzetben: az én érintett cikkemet, az ön hozzászólását ahhoz és ezt az én mostani reflexiómat, lehetőleg egy-két világnyelven, de románul és magyarul mindenképpen.

Látok tehát utat — fegyelmezetten és békeszeretően — a közeledésre, bár — legyen szabad még csak ezt közölnöm — úgy érzem magam, mint akit — miután eszébe juttatták hajlott korát — arcközelből szitoközön ért. Erre várom a világ véleményével együtt az önéét is. Lekötelezne, ha közhasználatú hangon tenné.

A magyarok helyzete Romániában

Az alábbi tanulmány angol nyelven íródott, s eredetileg önálló brosúra formájában jelent meg 1978. augusztusában, a Minority Rights Group (« Kisebbségi Jogok Csoportja ») nevű nemzetközi magántársaság kiadásában, annak 37. számú jelentéseként. Az első jelentések nyugateurópai, indiai, japán, afrikai, stb. kisebbségekkel foglalkoztak.*

A tanulmányt a M.R.G. szíves engedélyével közöljük. Az eredetihez képest a magyar szöveg néhány jelentéktelen rövidítésen ment át; hiányzanak belőle a statisztikai táblázatok is, valamint az eredetiben szereplő nemzetiségi térkép. Viszont kiegészült néhány olyan szövegrészlettel, amelyet a szerző a brosúra francia kiadásához készített. A szövegben szereplő utalószámok a tanulmány végén található jegyzetekre utalnak.

A ma Erdélynek nevezett terület Románia nyugati harmada. A *történeti* Erdély ennél valamivel kisebb területet ölelt fel. Ez a történeti terület, mely a valaha független erdélyi fejedelemség központja is volt, a helyi székely és szász igazgatással szorosan együttműködő magyar nemesség uralma alatt egészen a XIX. századig megőrizte különállását. Tanulmányunkban « Erdélyen » nemcsak

* E kiadványok megrendelhetők a M.R.G. központi címén: 36 Craven Street, London W C 2.

ezt a tartományt, hanem a Bánátot, a Kőrösvidéket és Mármarost is fogjuk érteni, azaz mindazokat a területeket, amelyeket 1918-ban csatoltak a Magyar Királyságtól Romániához.

Földrajzilag Erdélyt keletről és délről a Kárpátok, északról a szovjet Kárpáton túli tartomány (oblaszty), nyugatról Magyarország és délnyugatról Jugoszlávia határolja. Erdély egymástól rendkívül eltérő tájegységekből áll. A Kárpátokban alpesi hegyi legelőket és havasokat, a központi fennsíkon — a Mezőségen — hatalmas erdőségeket találunk, míg nyugaton a Bánát és a Kőrös-vidék tulajdonképpen a magyar Nagyalföld folytatása. A tartományt ugyan elsősorban a hegységek jellemzik, ennek ellenére mind keletről, mind délről viszonylag könnyen megközelíthető, s a hegyeken átvezető útvonalak régóta használatosak. A Kárpátokon számos hágó vezet át; a központi fennsíkra pedig délről az Olt völgyén, nyugatról a Maros és a Szamos völgyén át lehet eljutni. A magyar királyok által még a középkorban letelepített német (szász) telepések több fontos várost alapítottak, melyek mind a mai napig megőrizték jelentőségüket. A legfontosabb szász alapítású városok: Kolozsvár, Brassó és Nagyszében; rajtuk kívül Nagyvárad, Temesvár és Arad a jelentősebb városi központok, bár történetük némileg különbözik a szász városokétól. Ez utóbbiak ugyanis eredetileg az osztrák hadsereg szálláshelyei, illetve magyar mezővárosok voltak.

A népesség megoszlása

Nemzetiségi szempontból Erdély csaknem áttekinthetetlenül bonyolult terület. Körülbelül 7 millióan lakják, a lakosság többsége — körülbelül háromötöde — román. A nem-román népesség túlnyomó része magyar nemzetiségű. (Körülbelül 2 millió fő.) Erdélyben rajtuk kívül még egy körülbelül 400 000 főre tehető németajkú, s egy ennél lényegesen kisebb létszámú szerb és ukrán kisebbség él, de találhatunk még apró szlovák, cseh és bulgár közösségeket is; egyes adatok szerint egészen a

legutóbbi időkig párezer örmény is élt Erdélyben. Külön említendők a cigányok, kiknek pontos létszáma azonban nem ismeretes. Az erdélyi települések jórészt több nemzetiség lakja, s tulajdonképpen alig található olyan település, melynek ne lenne jelentős számú kisebbsége. Valamennyi erdélyi város többnemzetiségű, s a városiasodás dinamikája következtében a legtöbb város nemzetiségi összetétele az elmúlt harminc év során jelentősen módosult. A megfigyelők szerint Erdélyben gyakori a kétnyelvűség, s a román többség tagjai is gyakran beszélik a helybeli legjelentősebb nemzetiség nyelvét. A Bánát lakói közül egyesek még mindig úgy nőnek fel, hogy mind a három fontosabb nyelvet, a románt, a magyart és a németet is megtanulják.

Nemzetiségileg megosztott vidékeken a népszámlálásoknak mindig egyik problémája, hogy az eredményben sem a többség, sem a kisebbség nem bízik egészen. Az eredmények hol erre, hol arra változnak, s mindegyik fél hamisításra gyanakszik. A probléma érzékletesen tanulmányozható az elmúlt 60 év Erdélyre, illetve Romániára vonatkozó adatain:

A magyarok száma Romániában (illetve 1910-ben: a Trianon-i szerződés által majdan érintett területen)

| Év | 1910 | 1930 | 1956 | 1966 | 1977 |
|---------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| Fő | 1.704.851 | 1.426.500 | 1.587.675 | 1.619.592 | 1.705.810 |
| %-os változás | — | -19,5 | + 11,3 | + 2,01 | + 5,05 |

E változások nem mindig vezethetők vissza kézenfekvő okokra. 1910 és 1930 között a magyarok aránya elsősorban azért csökkent, mert miután Erdély román fennhatóság alá került, a volt magyar hivatalnokok nagyrésze elhagyta az országot; másrészt egyes korábban kétnyelvű csoportok újra asszimilálódtak a román többséghez. A magyarok száma 1930 és 1956 között rendkívül gyorsan

nőtt, különösen ha figyelembe vesszük a háborús veszteségeket és a két népszámlálás közötti jelentős demográfiai változásokat. E növekedés fényében még kevésbé érthető, hogy miért növekedett olyan kismértékben a magyar nemzetiség létszáma 1956 és 1966, illetve 1977 között. Ebben az időben a magyarok száma lényegesen lassabban nőtt, mint Románia összlakossága.

Valójában a nemzetiség létszámának meghatározásánál alkalmazott módszerek már önmagukban is módosíthatják a kapott eredményt. A népszámlálók általában azt szokták megkérdezni, hogy az illető milyen nemzetiséghez tartozónak vallja magát, de nemzetiségi szempontból egyes területeken az erre az egyszerű kérdésre adott válasz nem feltétlenül tükrözi a valódi önbesorolást, hiszen a megkérdezett esetleg úgy érezheti, hogy nyomás nehezedik rá, avagy személy szerint nehéz eldöntenie, melyik művelődési csoporthoz tartozónak vallja magát. Az 1956-os népszámlálás eredményei szemléletesen támasztják alá ezt a megállapítást, hiszen e népszámlálás adatai szerint 1,58 millió magyar nemzetiségű állampolgár él Erdélyben, s ugyanakkor 1.65 millió vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Egyelőre még nem született olyan mű, mely szociológiai módszerekkel próbálta volna elemezni ezt a problémát Erdélyben: ennek ellenére elég egyértelmű, hogy a román állam másként becsüli fel a magyar nemzeti kisebbség létszámát, mint maguk a magyarok.¹

Az 1977. január 5-i népszámlálás szerint 1.705.810 magyar, és 1604 székely él Romániában. (Az adatok az egész ország területére vonatkoznak.) A *Scînteia* 1977. június 14-i száma alapján Románia összlakossága 21.559.416 fő. Magyar források ugyanakkor körülbelül 2 millióra becsülik a magyar nemzetiség létszámát. Mind Lázár György szamizdat-tanulmánya², mind Dávid Zoltán budapesti statisztikus becslése³ megegyezik ebben. A nemzetiség létszámának becslésére újabb lehetőséget kínálnak a rendszeres templomlátogatók számáról publikált hivatalos adatok, amelyeket *A magyar nemzetiség Romániában* című kiadvány⁴ ismertet. E mű szerint a « legjelentősebb felekezetek », (azaz a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyházaknak) össze-

sen 1.45 millió magyar híve van. Eszerint a magyar nemzeti kisebbség 85 %-a járna rendszeresen templomba. Valószínűtlenül magas arány egy kommunista országban. A kiadványból különben sem derül ki egyértelműen, hogy például az egészen kis gyermekek beletartoznak-e ebbe az 1.45 millióba. Amennyiben feltételezzük, hogy a magyar nemzeti kisebbségnek körülbelül kétharmada jár rendszeresen templomba, és elfogadjuk a kiadvány adatát az aktív magyar hívők számáról, akkor 2.17 millióra becsülhetjük a magyar nemzetiség létszámát. Azt azonban senki sem vitatja, hogy a magyar nemzetiség *aránya* mind Románia egészében, mind Erdélyben csökken. Ez részint a magasabb román születési arányszámokra vezethető vissza, míg Erdély esetében arról is van szó, hogy sok magyar hagyja el ezt a területet, s ugyanakkor sok román költözik oda.

A magyar nemzetiség egyenetlenül oszlik el Románia területén. Túlnyomó többsége Erdélyben él, de a Regátban (azaz Moldovában és Havasalföldön, a két történelmi román tartományban) élő magyarok száma nő. A becslések szerint Bukarestnek körülbelül 200.000 főnyi magyar nemzetiségű lakosa van, de magyar nemzeti kisebbséget találhatunk a Regát más településein is, s a Galac-hoz vagy Plojestihez hasonló iparvárosokban sok a magyar idény- illetve vendégmunkás. A Kárpátok keleti lábánál ugyanakkor mindig is léteztek magyar települések, különösen Bákó környékén.

Erdélyben elsősorban a magyar határ mentén és a székely megyékben (Kovászna, Hargita, Maros) találhatunk magyar településeket. Az utóbbi három megyében a magyar nemzetiség aránya helyenként a 90 %-ot is eléri: ezek tehát tömör, összefüggő magyarlakta területek. Ezen kívül például Kalotaszegen (Kolozsvár környéke), a Zsil-völgyében, vagy a Bánátban találhatunk kisebb magyar szigeteket. Kolozsvárnak, Nagyváradnak, Marosvásárhelynek vagy Szatmárnak jelentős magyar lakossága van; arányuk valószínűleg nem sokkal marad alatta az 50 %-nak. Románokkal és németekkel keveredve Brassóban, Temesvárott és Aradon is laknak jelentős számban magyar anyanyelvűek.

A székelység (románul Secui) etnográfiailag sajátos része a magyar kisebbségnek; ennek ellenére egyértelműen magyar nemzetiségű csoportnak tekinthetjük őket. Úgy tűnik, a román hatóságok szívesen leválasztanák a székelyeket a magyar nemzeti kisebbségről. Az 1977-es népszámlálás során a megkérdezetteknek lehetőséget adtak arra, hogy « székelyként » határozzák meg nemzeti hovatartozásukat, de csak igen kevesen éltek ezzel a lehetőséggel. Ez azt bizonyítja, hogy a körülbelül 6-700.000 főre tehető székelység tudatosan magyar nemzetiségűnek tekinti magát, és a magyar nemzeti kisebbséggel való azonosulásuk megfordíthatatlan folyamat.

A székelyek történetileg a dél-keleti Kárpátokban telepedtek le, s a magyar királyság keleti határőrségét alkották. A feudális társadalomban már a legkorábbi időktől kezdve bizonyos autonómiát élveztek, és sohasem voltak jobbágyok. Különleges státusuk következtében egyfajta külön kollektív öntudat alakult ki bennük, ami mindmáig megmaradt. Jóllehet a magyarok különbséget tesznek maguk és a székelyek között, a gyakorlatban ez rendszerint azt jelenti, hogy az utóbbiakat tekintik nemzetük legjavának. A magyar értelmiségiek mind Budapesten, mind Erdélyben megegyeznek abban, hogy a székelyek beszélik a magyar nyelv legtisztább és legvonzóbb változatát. A székelyek különállását vallási különbségek is alátámasztják: jelentős számban kálvinisták vagy unitáriusok.

A román államnak természetesen jól jönne, ha sikerülne a magyarul beszélők egyharmadát leválasztani a magyar nemzetiségről, és önálló kisebbségi csoportként kezelni. Ezt a stratégiát másutt is alkalmazzák a kommunista világban, sőt nyugodtan kijelenthetjük, hogy nemzetiségi vonatkozásban a kommunista politika legjelentősebb újítása Európában új nemzetek kialakítása volt. A szovjetek ezt a módszert alkalmazták a román nemzetiséggel szemben, amikor a besszarábiai (Moldovai Sz. Sz. K.-beli) románoknak nem adták meg a jogot, hogy románoknak tekinthessék magukat, hanem arra kényszerítették őket,

hogy « moldovánok »-nak nyilvánítsák magukat. Ezt a nemzetiséget íróasztal mellett találták ki, s úgy tűnik, hogy az ötlet még minimális támogatást sem élvez a moldovai románok körében. A jugoszlávok sokkal sikeresebben alkalmazták ezt a stratégiát Macedóniában, melynek lakosai a háború előtt bulgároknak, szerbeknek, avagy — vallásuknak megfelelően — pravoszláv keresztényeknek tekintették magukat. Hogy elejét vegyék minden lehetséges bulgár irredenta törekvésnek, a jugoszláv kommunisták elhatározták, hogy autonóm « macedón » nemzetet fognak teremteni. A Macedóniában élő jugoszlávok többsége ma már tényleg macedónnak tekinti magát.⁵

Megint más a helyzet a csángókat illetően, akiknek számát mintegy 100.000 főre becsülik. Helyzetükről nehéz pontos képet alkotni: a romániai magyar sajtó néhány utalásán kívül csak a magyar utazók elbeszélései tanúsítják, hogy létezik ez a népközösség. Minden jel szerint a csángók már egyáltalán nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal, se más kulturális intézménnyel. Feltehetőleg a román hatóságok már nem tekintik őket a magyar kisebbség részének. Ez kb. 1957 óta lehet így, ugyanis az ötvenes évek elején a hivatalos szervek még hathatósan támogatták a csángó-magyar intézményeket. Iskola-hálózatuk volt, amelyhez 1958-ban — a felszámolás pillanatában — 72 iskola tartozott. Annak idején egy romániai magyar kutatócsoport azt a megbízatást kapta, hogy gyűjtse össze a csángók történetére és életmódjára vonatkozó adatokat. Ez el is készült 1957-re, de nem került publikálásra, s a hatóságok az egész kutatási tervet felfüggesztették.*

A román hatóságok soha sem fejtették ki nyilvánosan, mi is az álláspontjuk a csángó-magyarokat illetően. De minden jel arra mutat, hogy asszimilációjukat a román-sághoz természetes folyamatnak tekintik, amelyet inkább siettetni kell, mintsem hátráltatni. A múltban is ez az

* Lásd erre vonatkozólag Bíró Péter Európai Naplójának május 25-i feljegyzését, ugyanebben a kötetben. — (A szerk.)

álláspont uralkodott Romániában. Marad a tény, hogy a csángók nagy többsége magyarnak tekinti magát, ám bár anyanyelvét kizárólag családi körben használhatja.

Erdély két története

Erdély történelmének alapvető problémája, hogy van egy határozott magyar, és egy nem kevésbé határozott román változata, s ezek egyike sem fogadható el a másik fél által. A nemzeti-történeti tudat kulcsfontosságú alap-eleme valamennyi nemzet közösségi önazonosításának. A XIX. századtól kezdve a nemzeti összetartozás megszilárdítása céljából valamennyi nemzet kialakította nacionalista történeti hagyományát, mely nem más, mint a közösség múltjának ideológiailag elkötelezett felvázolása. Mind a román, mind a magyar nemzeti történeti tradíció Erdélyt (románul Transilvania vagy Ardeal; németül Siebenbürgen)⁶ egyfajta mitikus szerepkörrel ruházta fel: mindkét hagyomány szerint ez a terület biztosította az egész nemzet fennmaradását, évszázadokon keresztül. Másszóval: Erdély mindkét nemzeti ideológia számára több, mint egyszerű területi, gazdasági, földrajzi vagy demográfiai egység. Mindkét felfogás szerint Erdély jelképesen az « Ararát hegye », vagy az « Ígéret földje », s a nemzeti ideológiák szerint egyik nemzet számára sem létezhet az eszményi haza anélkül, hogy ezt a területet magába ne foglalná. Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy sem a románok, sem a magyarok nem hajlandók elfogadni, hogy Erdély a másik államhoz tartozzék, s mindkét nacionalizmus egyik legfontosabb alapelve, hogy Erdély az övé. Ilyen érzelmi feszültséggel töltött légkörben a többség hamar megfélekedzik a nemzeti kisebbség jogairól, s azok hangoztatását egyszerűen irredenta törekvések bizonyítékának tekinti.⁷

Erdély történetének román változata röviden a következőkben foglalható össze. A tartományt az i. e. I., illetve II. században dákok lakták, akiket a rómaiak meghódítottak és a területet a birodalomhoz csatolták. A hódítást a dák és a latin kultúra gyors összeolvadása követte;

ezzel megszületett a román nemzeti kultúra. A római légiók kivonulását követően a dákok, helyesebben: a dákorománok Erdély hegyeibe vonultak vissza, ahol megőrizték a latin nyelvet és kultúrát. Ettől kezdve a különböző betörések és hódítások (avarok, szkíták, törökök, magyarok, stb.) közepette Erdély jelentette a román nemzet állandó menedékét, Erdély hegyei őrizték meg és mentették át a román nemzeti lényegét. Ezt nevezik röviden a dákoromán folytonosság elméletének.⁸

A legősibb időktől kezdve a román történelem alapvetőbb törekvése a három román tartomány — Erdély, Havaselve és Moldova — egyesítése lett volna. A román történészek nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy valamennyi jelentősebb román uralkodó politikáját ez a törekvés határozta meg. Vitéz Mihálynak (Mihail Viteazul) 1599 és 1600 között, ha csak egy évre is, de sikerült ezt megvalósítania. Ez az évszázados cél vált végre valóra a Magyar Királyság 1918-as összeomlása után, amikor a román nép képviselői Gyulafehérvárott deklarálták Erdély és a Regát egyesülését. Erdély 1940 és 1944 közötti felosztásától eltekintve, a tartomány ettől kezdve a román nemzeti terület elidegeníthetetlen részének számított.⁹

Erdély történetének magyar változata alapvetően eltér ettől. A magyar történészek elvetik a dákoromán folytonosság elméletét és azt állítják, hogy amikor a IX. században a magyarok meghódították a Duna-medencét, Erdély lakatlan területnek számított, vagy a legjobb esetben is csak elszórt szláv törzsek lakták. A magyar királyság fokozatosan terjesztette ki fennhatóságát a későbbi lejedelemség területére, és a gazdasági fejlődés felgyorsítása érdekében szász és székely telepésekkel népesítette be. A vármegye-rendszert csak helyenként vezették be, másutt helyi autonómiát élvező « székek » jöttek létre. A román népesség megjelenését a bevándorlásra vezetik vissza. A magyar történetírás szerint legeltető állattenyésztéssel foglalkozó, félig nomád román pásztorok a XIII. századtól kezdve szivárogtak át fokozatosan a Kárpáton, s a magyar uralkodók engedélyezték számukra a letelepődést. Ezek a pásztorok feltehetőleg a Kutuzo-Vlah-

okra (Vándor-Oláhokra) hasonlítottak, akik mind a mai napig legeltető állattenyésztést folytatnak Macedóniában.

Erdély vegyes (több) nemzetiségű jellegének igen korai elismeréséről tanúskodik az ún. Három Nemzet Szövetsége, amelyet 1437-ben kötöttek, s 1542-ben megerősítettek. A három nemzet, vagy helyesebben *nationes*, az illető nemzetiség ehhez tartozó *nemességét* jelölte, a társadalom többi rétegével szemben; ezeknek a « nemzeteknek » tehát semmi közük a modern értelemben vett nemzet-fogalomhoz. A « három nemzet »-en a magyarokat, székelyeket és szászokat kell érteni. Amikor a mohácsi csatát követően (1526) az Oszmán-török birodalom szétrombolta a középkori magyar királyságot, Erdély megtartotta törekeny önállóságát a Habsburg és a török birodalom között. Időnként Erdély önálló államként is szerepelt: pl. ebben a minőségében írta alá a harmincéves háborút lezáró, 1648-as vesztfáliai békét. A törökök kiűzése után is elismerték Erdély államiságát: a Habsburgok önálló fejedelemségként illesztették be birodalmukba, s egészen 1867-ig külön kezelték a tulajdonképpeni magyar királyságtól. 1848-49-ben a magyar nemesség ellenőrzése alatt álló erdélyi Országgyűlés a románok és a szászok ellenkezésével mit sem törődve megszavazta a Magyarországgal való egyesülést. Ezt az uniót az 1867-es kiegyezést követően az osztrákok is elismerték. 1867 után magyar részről megkísérelték a tartomány gyors magyarosítását, aminek a falvakban semmiféle következménye nem volt, s a városokban is csak részleges eredményekre vezetett — legalábbis ami a román lakosságot illeti. A magyarosítási politika az oka viszont annak, hogy 1918-ban a nemzetiségek szembefordulnak a magyar állammal.¹⁰ A trianoni békeszerződés a történeti Erdélyt, más román-lakta területekkel, nevezetesen a Bánáttal, a Körös-vidékkel és Máramarossal együtt román fennhatóság alá helyezte, annak ellenére, hogy igen jelentős lélekszámú magyar kisebbség élt ezen a területen. A Romániához csatolt területek együttesen meghaladták a jelenlegi Magyarország területét. 1940-ben, Besszarábia erőszakos szovjet annektálását követően, Magyarország bejelentette igényét Erdélyre, s Németország és Olaszország némileg

vonakodva ugyan, de beleegyezett, hogy Magyarország elfoglalja Észak-Erdélyt (az 1918-ban Romániához csatolt területeknek kb. kétötödét), ahol a magyarok voltak többségben. Dél-Erdély továbbra is román fennhatóság alatt maradt.

Románia 1944. augusztusi átállása után a szovjet és román csapatok viszonylag gyorsan lerohanták Erdélyt, ám az újonnan érkezett román adminisztráció kilengései következtében a helyi szovjet katonai parancsnokság úgy döntött, hogy Észak-Erdélyben egy lényegileg önálló kommunista államot hoz létre, közös magyar-román vezetés alatt. Ezt a helyzetet 1945 márciusában számolták fel, azóta Románia teljes szuverénitást élvez Erdély teljes területe felett.¹¹

A magyar nemzeti felfogás számára Erdély jelentősége tehát úgy foglalható össze, hogy ez a terület biztosította a magyar állam jogi és történeti folytonosságát és végső soron fennmaradását abban az időben, amikor a magyar királyság részben török, részben osztrák kézre került. Az ott élő jelentős létszámú magyar kisebbség léte miatt is nehéz volt belenyugodni Erdély elvesztésébe. Így aztán az ideológiai szempont — Erdély, mint a magyar állam folytonosságának biztosítója — elválaszthatatlanul összekapcsolódott az Erdélyben élő magyar nemzeti kisebbség sorsának gyakorlati politikai kérdésével.

Vallási megoszlás

Noha az erdélyiek nyelvi és kulturális hovatartozásuk alapján vallják magukat valamelyik nemzetiség tagjának, a vallásnak is jelentős szerepe van a nemzetiségi helyzet rögzítésében; ezt Erdélyben mindenki érzi. A románok döntő többsége görögkeleti vallású (ortodox), míg a magyarok és németek katolikusok és protestánsok. E megoszlást tovább bonyolítja a görög katolikusok problémája. 1699-ben írott egyesség jött létre a romániai ortodox egyházak és Róma között, amelyet a görögkeleti papság nagy többsége elfogadott. Mindamellet az ortodox egyház

fennmaradt, s a román hívők többsége kitartott mellette; a Rómához csatlakozó görög *katolikus* egyház a híveknek csak mintegy harmadát tömörítette. 1948-ban a román állam egy tollvonással megszüntette ezt a problémát, amennyiben a görög katolikus egyházat rendeletileg visszaolvasztotta az ortodoxia kötelékébe. Úgy hírlík, hogy azóta a román görög katolikusok egy része inkább latin szertartású misére jár, mint görögkeletire.

Erdélyben a római katolikus egyháznak szinte kizárólag csak magyar és német hívei vannak. (A német ajkúak közül a bánáti svábok katolikus vallásúak.) A legmagasabb rangú római katolikus méltóság viselője jelenleg a magyar Márton Áron gyulafehérvári püspök. A református egyház valamennyi híve magyar, míg az evangélikus egyházhoz szinte kizárólag a szász közösség tagjai tartoznak. Rajtuk kívül még különböző szabad protestáns egyházaknak is vannak híveik, különösen az unitáriusok száma jelentős. Az erdélyi unitáriusok mind magyarok, de például a baptistáknak sikerült a románok között is téríteniük.

A Reformációt követően Erdély volt a vallási türelem első országa. A tordai egyesség (1568) elismerte, hogy a fejedelemségben több felekezet él egymás mellett, s ezt olyan időszakban hagyta jóvá, amikor Európában éppen a leghevesebben tombolt a vallásháború. Az egyezmény négy « bevett » vallásfelekezetet ismert el: a római katolikusokat, a kálvinistákat, a lutheránusokat és az unitáriusokat. A görögkeleti egyházat csak « eltűrték ».

Hosszú távon ez az akkoriban oly szokatlan vallási türelem azzal a következménnyel járt, hogy a hitbeli hovatartozás szorosan összekapcsolódott a nemzeti és kulturális hovatartozással. Ezért van az, hogy Erdélyben a vallási életet érő támadások nemcsak hitükben, hanem legalább annyira nemzeti érzésükben is sértik az embereket.

Elméletileg a kommunista államok nemzetiségi politikája abból a felfogásból táplálkozik, hogy az osztályok a nemzetek felett állnak. Észert a magyar munkás érdekei szigorúan azonosak a román munkás érdekeivel, s mindennemű különbség kettőjük között a burzsoázia által kialakított hamis tudatra vezethető vissza. Ennek az elvnek megfelelően a kormányoknak sohasem okozott különösebb nehézséget, hogy meghirdessék a nemzetiségi diszkrimináció felszámolását, azaz hogy olyan helyzetet teremtsenek, melyben az élet « formája nemzeti, de a tartalma szocialista ». E lenini elv szerint teljesen közömbös, hogy egyes eszmék vagy fogalmak milyen nyelven kerülnek kifejezésre, feltéve hogy « tartalmilag szocialista » gondolatok.

Romániában eleinte ezen elvvel összhangban bőségesen biztosították a magyar nemzetiségi kultúra tárgyi feltételeit. A háborút követő években például Kolozsvárott magyar nyelvű egyetemet alapítottak (Bólyai egyetem), és Marosvásárhelyen volt egy magyar nyelvű orvosi-gyógyászati kar. Ugyanakkor az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt, hogy a oktatási intézményekben román kommunista kultúrát kell magyarul tanítani. Már 1948-tól kezdve módosították a történelem-tankönyveket; Erdély iskolákban tanított történetét a román változathoz igazították.¹² Míg tehát gondosan ügyeltek a külső képekre (« formájában nemzeti »), a román hatóságoknak ezük ágában sem volt megengedni önálló magyar nemzetiségi kultúra továbbélését, attól függetlenül, hogy ez a kultúra szocialista tartalmú-e vagy sem. Ugyanez a nemzetiségi politika érvényesül a németekkel és a többi kisebb nemzetiségi csoportokkal szemben. Névleg « az egymás mellett élő » nemzetiségek egyforma jogokat élveznek a román élet valamennyi területén; ezt gyakorlatilag azonban úgy kell értelmezni, hogy a nemzetiségek tagjai nemcsak állampolgárságilag, hanem kultúrájukban is románok. Úgy tűnik, sohasem próbáltak komolyabban különbséget tenni a román állampolgárság és a román nemzethez való tartozás között.

Papíron a román állam részéről a nemzetiségi kisebbségek számára biztosított jogok ésszerűeknek és nagylelkűeknek tűnnek. Jogszabályok tömege biztosítja a nemzetiségeknek a nemzeti élet valamennyi tárgyi feltételét. Az alkotmány 17. cikkelye kijelenti, hogy

a Román Szocialista Köztársaság állampolgárainak nemzeti, faji, nemi és vallási különbségre való tekintet nélkül azonos jogokat kell élvezniük a gazdasági, politikai, jogi, társadalmi és kulturális élet valamennyi területén. (...) Bármely kísérlet ezen jogok (ti.: a nemzetiségi jogok) konklátozására, nacionalista, sovíniszta propagandára, faji vagy nemzeti gyűlölet szítására, törvény által büntetendő.

A 22. cikkely szerint

a Román Szocialista Köztársaságban az egymás mellett élő nemzetiségeknek biztosítani kell anyanyelvük szabad használatát, joguk van saját anyanyelvű könyvekhez, újságokhoz, folyóiratokhoz és oktatáshoz. Az olyan területi adminisztratív szervezeteknek, melyek alá nem-román nemzetiségű lakosok is tartoznak, valamennyi hivatalukban és intézményükben, szóban és írásban, használniuk kell az illető nemzetiség nyelvét, s az illető nemzetiséghez tartozó tisztségviselőket kell kinevezniük, illetve olyan személyeket, akik ismerik a helyi közösség nyelvét és szokásait.

Ezeket az alkotmányos elveket a nemzetiségek jogait védő törvények és rendeletek egész sora hivatott biztosítani. Nemzetiségi jogokat védő törvények szabályozzák a Nemzetgyűlés képviselőinek nemzetiségi arányszám szerinti választását (1974/67-es törv.), a helyi tanácsok működését és szervezetét (1968/57-es törv.), az államosított vállalatok működését (1971/11-es törv.) és az oktatást (1968/11-es törv.). A munka-törvénykönyvnek (2. cikkely) és a sajtótörvénynek (4. cikkely) is vannak a nemzetiségi jogokat biztosító részei, és még számos hasonló törvényt

és rendeletet sorolhatnánk fel. A jogszolgáltatás területén rendeletek biztosítják az érdekelt felek anyanyelvének használatát a bírósági tárgyalásokon, a Hivatalos Jogi Közlemények magyar nyelvű kiadását, stb.

A nemzetiségi jogok formális biztosításának hivatalos politikáját a kommunista párt dokumentumai és a vezető politikusok — illetve ezesetben elsősorban a pártot vezető Nicolae Ceaușescu államfő — nyilatkozatai is alátámasztják.

Pártunknak és államunknak tudatosan olyan lépések megtételére kell törekednie, amelyek valamennyi állampolgár számára biztosítják azokat a feltételeket, melyek között a nemzet és a nemzetiségek szabadon kibontakozhatnak, s melyek ugyanakkor lehetővé teszik, hogy a nemzetiségek közötti különbségek csökkenjenek és a kommunizmus idejére fokozatosan megszűnjenek.

A fentiekből az is következik, hogy hivatalos cél a nemzetiségek közötti különbségek eltüntetése, s ennek érdekében minden módszer jó, amit a román párt és állam megfelelőnek talál. Általában úgy tűnik, hogy a jogszabályoktól függetlenül a román pártvezetés elsősorban az iparosítást kínálja a nemzetiségeknek — erre épül modernizálási programja — : minden más kisebbségi követelés kielégítése ennek van alárendelve. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a jogszabályoknál alapvetőbb « a párt vezető szerepe », ami egymagában kizárja azok közvetlen érvényesíthetőségét. Továbbá, mint minden kommunista államban, Romániában is léteznek olyan belső, rendszerint titkos utasítások, melyek szöges ellentétben állnak az alkotmányban rögzített jogokkal. Romániában ezek a belső szabályozó elvek (*dispoziții interne*) a nemzetiségi politika valamennyi területét átfogják.¹³

1945-ben, alig hogy Észak-Erdély visszakerült román igazgatás alá, újra románosítani kezdték a területet.¹⁴ Ez részben új román intézmények létrehozását, részben a magyarok-alapította intézmények felszámolását, illetve visszaszorítását jelentette. Hosszú távon még ennél is fontosabbnak bizonyult, hogy véget vetettek a MADOSZ-időszakra (1944-45) jellemző őszinte együttműködésnek. A háborút követő években mind a jobb-, mind a baloldal a nemzetiségi kérdést állította a tömegek támogatásáért folytatott küzdelem középpontjába. A jobboldal magyarellenes jelszavak segítségével próbálta a nacionalista rétegeket felsorakoztatni maga mögött, míg a baloldal mindent megtett, hogy elnyerje a magyarok támogatását. A kommunisták biztosítékokat kínáltak a magyaroknak, nemzeti és kulturális létük fenntartására. Ennek következtében a magyarok zöme, különösen a haladó értelmiség, a baloldalt támogatta, s őszintén hitt abban, hogy Erdély történetében végre először meg fog valósulni a románok és a magyarok együttműködése. Ennek az időszaknak 1949 körül lett vége, amikor Gheorghe Gheorghiu-Dejnek sikerült megszilárdítania hatalmát. A Rajk-pert követően Dej fellépett a Magyar Népi Szövetség ellen, s annak számos vezetőjét letartóztatta. Ez a lépés legalább annyira irányult egy népi támogatást élvező autonóm politikai szervezet ellen, mint amennyire magyarellenés nacionalizmusból fakadt. A párton belüli hatalmi harc a moszkoviták kiszorításával végződött; velük együtt bukott a magyar Luka László is. Petru Groza, a magyarbarát román miniszterelnök, akiben számos magyar jogai védelmezőjét látta, körülbelül ugyanekkor veszítete el vezető pozícióját. A sztálini időszakra jellemző széles körű politikai terror természetesen épp annyira sújtotta a románokat, mint a magyarokat, de már csak a két nemzetiség számarányánál fogva is az értelmiség tömeges letartóztatása és deportálása sokkal nagyobb csapás volt a magyar kisebbség, mint a román többség számára.

Ebben az időben a szovjet autonóm területi szervezetek mintájára a román kormány egy Autonóm Magyar

Tartományt hozott létre a székely megyékből. Ez a lépés jól illusztrálja a román politika kettősségét, a belső elnyomás és a formális engedmények társítását. Gheorghiu-Dej 1953 januárjában kijelentette, hogy Romániában végleg megoldódott a nemzetiségi kérdés: utólag visszatekintve ez a háború utáni erdélyi történelem egyik fontos fordulópontjának bizonyult. Ettől kezdve a román hatóságok ezt a nyilatkozatot használták ürügyül, hogy kijelensék: nemzetiségi politikájuk bármifajta megkérdőjelezése a sovinizmussal egyenlő. A román engedmények kirakat-jellegét mi sem bizonyítja inkább, mint hogy az Autonóm Magyar Tartomány pusztán nevében volt autonóm. Szervezete semmiben sem különbözött az ország 16 többi tartományától — még külön törvényt sem alkottak számára. Ugyanakkor a tartomány létrehozására hivatkozva megtagadták, hogy más területeken magyar kulturális intézmények jöjjenek létre; ez a tartomány így voltaképpen « magyar gettónak » bizonyult. Ebben az időben oszlatták fel a Magyar Népi Szövetséget; ezzel eltűnt az utolsó szervezet, mely a magyar nemzetiség érdekeinek védelmére létesült. Ettől kezdve a nemzetiségi jogokat legfeljebb egyénileg lehetett követelni, ami gyakorlatilag teljes védtelenséget jelentett. Ugyanakkor elvágták a kisebbség kapcsolatát Magyarországgal (nem lehetett többé onnan jövő lapokra előfizetni, nem árusították őket az utcán, szinte teljesen lehetetlenné vált Magyarországra utazni); ennek súlyosságát csak akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy alig volt olyan magyar nemzetiségű család Erdélyben, amelynek ne lettek volna rokonai vagy barátai Magyarországon. Így aztán már az 1950-es évek közepén megkezdődött az a folyamat, melynek során a magyar kultúrát a magánélet szférájába szorították vissza. A magyarokat elbocsátották a fontosabb országos intézményekből (Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, tisztikar, stb.); csak azok a szervezetek képeztek kivételt, ahol fenn kellett tartani a látszatot, mint például a párt központi és politikai bizottságában.

A képhez az is hozzátartozik, hogy a többi romániai nemzetiségnek még súlyosabb megpróbáltatásokban volt része. A szerb kisebbséget tömegesen telepítették ki a

Bánátból a Baragan síkságra, ahol emberhez méltatlan körülmények között kellett élniük; a németeket kiforgatták javaikból és sokukat « hadifogolyként » a Szovjetunióba szállították; a cionizmus-ellenesség ürügyén antiszemita kampányokat folytattak a zsidók ellen. A sztálinizmus szélsőségeit természetesen a román többség valamennyi rétege is megszenvedte; különösen a korábbi uralkodó osztály ellen hozott intézkedéseknek és az erőltetett iparosításnak a titkosrendőség terrorjával súlyosbított hatása volt jelentős.

A következő fordulópontot az 1956-os magyar forradalom jelentette, amely nemcsak az erdélyi magyar kisebbséget, de a románokat is felbolygatta. Kolozsvárt és másutt közös román-magyar diáktüntetések voltak s a *securitate* (a romániai titkosrendőrség) már 1957 elején bejelentette, hogy sikeresen fölszámolt két illegális államellenes szervezetet 8 román és 6 magyar résztvevővel.¹⁵ Ezt letartóztatások egész sora követte, mely románokra-magyarokra egyaránt kiterjedt; Paul Gomát is ekkor fogták le először.* A megtorlás odáig ment, hogy megszüntették az önálló magyar oktatási rendszert, s nevezetesen a kolozsvári Bólyai egyetemet. A forma kedvéért a Bólyai egyetem a román nyelvű Babeş egyetemmel « egyesült », de mindjárt nyilvánvaló lett, hogy ez csupán látszat, hiszen a magyar nyelvű oktatás mennyisége — színvonaláról nem is beszélve — ettől kezdve folyamatosan csökkent. Az önálló magyar nyelvű középiskolai hálózatot hasonlóan számolták fel. A magyar és román nyelvű iskolák « egyesítése » magyar nyelvű iskolai tagozatokat hozott létre, ami persze megkönnyítette a hatóságok számára a magyar nyelvű oktatás ellenőrzését. A magyar és román nyelvű intézmények egyesítésének elvét a kulturális élet minden területén bevezették, beleértve a kultúrházakat, színházakat és néprajzi csoportokat is.

* A jeles román író és politikai harcos erről szóló emlékezését egy következő, 1956-nak szentelt számunkban fogjuk közölni. (A szerk.)

1960-ban magyarlakta területek elcsatolásával, s románlakta területek hozzácsatolásával újjászervezték az Autonóm Magyar Tartományt úgy, hogy az elveszítette korábbi döntően magyar jelegét. Hogy a dolgot formailag szentesítsék, a területet Maros-Magyar Autonóm Tartomány névre keresztelték. Amikor a tartományt nyolc év múlva végleg felszámolták, a hatóságok kezdetben ígéretet tettek arra, hogy az egész Székelyföldet egy nagy magyar többségű megyében (judet) fogják egyesíteni. Végül is azonban a területet három részre szakították, és két kis magyar megyét (Kovászna és Hargita) s egy nagyobb vegyes lakosságú román-magyar megyét (Maros) alakítottak belőle.

A következő fordulópontot 1968 jelentette. Ekkorra már komoly elégedetlenség jelentkezett a magyar kisebbség körében, s Csehszlovákia lerohanását követően a román vezetőség attól tartott, hogy ez ürügyet adhat a szovjeteknek a romániai beavatkozásra, különösen hogy Magyarország egyre ellenségesebben viszonyult az önálló román külpolitikához. A román nemzetiségi politika alapvető célja ugyan nem változott, célja továbbra is az maradt, hogy a kisebbségek felszámolásával szabaddá tegye az utat az egységes román nemzetállam kialakítása felé, módszereiben azonban valamennyire finomodott. Megtenni az elkerülhetetlen engedményeket — ámbár, ha lehet, a kevésbé fontos kérdésekben — majd fokozatosan visszavonni azokat: nagyjából így foglalható össze az új politika. Minthogy teljes bizonytalanságot teremtett, e politika egyebek között arra is jó volt, hogy a magyarokat némi engedmény reményében a rendszerrel való együttműködésre ösztönözze.

A Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsának felállítása e politika jellegzetes lépése volt. Látszatra a kisebbség érdekvédelmét szolgálta, ám a valóságban e tanács se hatalommal, se feladatkörrel nem rendelkezett, s ha mégis megpróbált valamit kezdeményezni, azt a hatóságok egyszerűen figyelmen kívül hagyták. 1967-68 során újjászervezték a kiadói hálózatot, s valamennyi tartományban,

melynek jelentősebb létszámú magyar anyanyelvű lakosága volt, egy-egy új magyar napilapot indítottak. 1974-ben aztán papírhiányra hivatkozva mind a magyar, mind a román napilapoknak példányszámát csökkentették. A magyar lapokkal ellentétben a román nyelvű lapok később visszanyerték eredeti terjedelmüket és példányszámukat. A terjedelem-csökkentéssel párhuzamosan az újságírók egy részét is elbocsátották; ők később sem kerültek vissza állásukba. Ezt követően szigorúbban kezdték ellenőrizni a magyar nyelvű újságok tartalmát is. Korábban elég világosan meg volt határozva, hogy mit szabad az újságokban leírni és mit nem, 1974 után a hatóságok a bizonytalanság légkörét teremtették meg: érthetetlen szempontok alapján hol engedélyeztek, hol letiltottak bizonyos fajta írásokat.

Az 1970-es évek közepétől kezdve egyre több magyar nemzetiségű értelmiségi kezdte úgy érezni, hogy a helyzet tarthatatlanná válik. Kénytelenek voltak levonni azt a következtetést, hogy bármi legyen is a román hatóságok bevallott, vagy be nem vallott célja, számukra egyre kevesebb a lehetősége, hogy nemzetiségi életet folytathassanak Romániában. Ez a többé-kevésbé tudatos felismerés határozza meg napjainkban a magyarok és a román állam közötti viszonyt. A többi kelet-európai ország értelmiségéhez hasonlóan az erdélyiek is felismerték a nemzetközi egyezmények, adott esetben a helsinki csúcstalálkozó záróközleménye által nyújtott lehetőséget. A helsinki záróközlemény kifejezetten utal a nemzetiségi kisebbségek jogaira; s más nemzetközi fejlemények, mint például az utóbbi időkben megnövekedett érdeklődés egyes nyugat-európai kisebbségek helyzete iránt, ugyancsak kedvezőbb lehetőségeket nyitottak. A Magyarországgal fenntartott kapcsolatok kétségkívül szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az erdélyi magyarság előálljon panaszával, s megkísérelje, hogy sérelmeinek nyugaton való szellőztetésével gyakoroljon nyomást a román államra. Erre kedvező is volt a pillanat: nyugaton mindenfelé megélénkült az érdeklődés az « emberi jogok » iránt, a « szamizdat » pedig mint megbízható és jogos kommunikációs eszköz nyert elismerést. A romániai magyar kisebbség a maga részéről ráébredt arra, hogy milyen lehetőségek szunnyadnak a ro-

mán külpolitika önállósági törekvésében: amikor a román állam a nyugat elismerését szeretné kivívni, belenyugodhat-e abba, hogy rossz sajtója legyen nyugaton? Így született meg egy sor tájékoztató és számonkérő írás az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről. Lázár György « Jelentése », Takács Lajos memorandumai, vagy Király Károly tiltakozó levelei mind ebbe a kategóriába tartoznak.¹⁶

A fontosabb sérelmek. — 1. Az oktatásügy helyzete

Az erdélyi magyar kisebbség — elsősorban az egyházi iskolák révén — régtől fogva fejlett oktatási intézményrendszerrel, s ennek következtében jól képzett értelmiséggel és tanult szakmunkásréteggel rendelkezett. Közvetlenül a háború után e magyar nyelvű oktatási hálózatot újjászervezték, s egy teljes oktatási hálózat épült ki mind az óvodai és elemi oktatás, mind a közép- és felsőfokú képzés szintjén. Erdély egész területén számos magyar nyelvű iskolát állítottak fel, s még a Regátban — Moldva magyar-lakta területein — is 72 magyar nyelvű iskola létezett 1958-ig (lásd fentebb). A magyar nyelvű egyetemek jelentették az oktatási hálózat csúcsát. Kolozsvárott a magyar nyelvű Bólyai egyetem, és egy mezőgazdasági főiskola; Marosvásárhelyen orvosi-gyógyszerészeti kar működött. (Ez utóbbi mindmáig létezik.) Másszóval: amennyiben eltekintünk az ötvenes években valamennyi romániai állampolgárra nehezedő politikai nyomástól, e korszakban a magyarok Romániában még minden különösebb nehézség nélkül részesülhettek magyar nyelvű oktatásban. 1956 után azonban a román vezetőség úgy döntött, hogy felszámolja ezt az oktatási hálózatot. A felszámolás két lépésben történt. Először a magyar nyelvű iskolákat román nyelvű iskolákkal vonták össze, és magyar nyelvű tagozatokat alakítottak ki. Azután a két « tagozatot » összeolvasztották, s ettől kezdve az anyanyelven folyó oktatás privilégium-számba ment. A Bólyai egyetem és a román nyelvű Babeş egyetem 1959-es összeolvasztása e folyamat leglátványosabb állomását jelentette. A döntés

a két egyetem vezetőinek Ceaușescu elnöklete alatt megtartott közös gyűlésén született, olyan formák között, mintha az érdekeltek önkéntes döntéséről lett volna szó. A Bólyai egyetem utolsó rektorának, Szabédi Lászlónak ezt követő öngyilkossága (Szabédit a titkosrendőröktől körülvevő Ceaușescu személyesen szégyenítette meg az említett gyűlésen) valamit rontott ezen az idillikus képen.

Az egyesítés következtében a magyar nyelvű órák száma rohamosan csökkent az egyetemen. Egy 1971-es párt-határozat szerint filozófiát, történelmet, közgazdaságtant, pszichológiát, matematikát, fizikát, kémiát, állat- és növénytant, földrajzot és geológiát illetve orvostudományt és gyógyszerészetet lehetett magyar nyelven tanítani. Alkalmazott tudományokat tehát nem, aminek következtében a magyar hallgatók főleg csak orvosként és tanárként, esetleg bizonyos közhivatalnoki állásokban tudtak ettől kezdve elhelyezkedni. Hogy a képlet még bonyolultabb legyen, a magyar nyelvű tanfolyamok száma tárgyanként is állandóan változott. Bizonyos szakfakultásokon, mondjuk kémiában, a magyar nyelven leadott kurzusok többnyire ideológiaiak — « marxizmus-leninizmus » — s nem szakmaiak.

A Bólyai és a Babeș egyetemek egyesítése után a magyar egyetemi hallgatók arányszáma hamarosan csökkent, mint ahogy az a statisztikákból is kiderül. Takács Lajos — az egyetem volt rektorhelyettese, volt nemzetiségügyi miniszter, veterán kommunista — memoranduma szerint 1957-58 során, tehát az egyesülést megelőző utolsó évben körülbelül 5500 magyar nemzetiségű diák járt Romániában egyetemre, nappali tagozaton. 4082-en magyar nyelvű tagozatra jártak, a többiek román nyelven hallgatták az előadásokat. Romániában ekkor összesen 51.054-en jártak egyetemre, tehát a magyarok alkották az összes egyetemi hallgatók 10,75 százalékát. 1974-75-re a romániai egyetemi hallgatók száma több mint kétszeresére, 108.705 főre nőtt. Eközben a magyar nemzetiségű hallgatók száma csak 6.188 főre emelkedett, azaz arányuk 5,7 százalékra csökkent, s ez az arány egy külföldön terjesztett román propaganda-kiadvány adatai szerint a következő évben

sem változott. Aláhúzendó, hogy ezek az adatok valamennyi magyar diákot számbavesznek, függetlenül attól, hogy azok magyarul tanulnak-e vagy románul. A 1977-es hivatalos népszámlálás adatai szerint az 1,7 millió főnyi magyarság 7,91 százalékát teszi ki Románia lakosságának; ha a magyarok számát 2 millióra becsüljük, az arányszám még magasabb.

A magyar egyetemi hallgatók arányának csökkentésére elsősorban a *dispozitii interne* módszerét használták. Így például egy egyetemi rendelet előírta, hogy minden évfolyamon valamennyi tantárgy esetében csak akkor lehet új tanulócsoportot indítani, ha legalább 15 hallgató akarja látogatni az órát. Tegyük fel például, hogy az egyik évben 60 diák jelentkezik, mondjuk kémiát tanulni; ebben az esetben 4 tanulócsoportot lehet indítani; s ha felteszünk, hogy legalább 15 magyar van közöttük, az egyik csoport munkája magyarul folyhat. Mármost ha csak 14 a magyar jelentkezők száma, mind a négy csoportmunka románul fog folyni. Ezt úgy is el lehet érni, hogy soha nem vesznek fel egy szakra többet, mint egy tucat magyar anyanyelvű diákot.

Hasonló módszereket alkalmaztak a közép- és alsófokú oktatás esetében is. Itt az 1973/278-as törvényt használták fel, mely kimondja, hogy kisebbségi nyelven csak akkor lehet osztályt indítani, ha általános iskolák esetében legalább 25-en, középiskolák esetében legalább 36-an jelentkeznek. Az 1973-as törvény értelmében tehát ha csak 24 magyar, vagy mondjuk német diák jelentkezik az általános iskolába, nem indítanak anyanyelvi osztályt számukra, s azok kénytelenek általános iskolai tanulmányaikat román nyelven folytatni. Ebből a szempontból jelentős tényező Erdély települési megoszlása, mely általában lehetetlenné teszi, hogy a kívánt számú diák összejöjjön, hiszen a falvaknak átlagosan 500-1000 lakosuk van. Ugyanakkor a románokra nem vonatkozik semmilyen korlátozás: « román nyelvű tagozatokat vagy osztályokat a jelentkezők számától függetlenül is lehet indítani », mondja az 1973-as törvény. Vagyis ha egy színmagyar faluban egyik évben nem gyűlik össze egy évfolyamban 25 tanuló, akkor valamennyien románul

fognak tanulni. Egy ideig a szülők úgy próbálták megkerülni az 1973-as törvény teremtette problémát, hogy gyermekeiket a legközelebbi faluban járatták iskolába, bérautóbuszon, ott volt magyar nyelvű osztály, ám ezt a román hatóságok benzinhiányra hivatkozva betiltották. (Románia Európa legnagyobb kőolajtermelője.) A magyar nyelvű osztályok bezárásával párhuzamosan elbocsátották a magyar tanítókat is.

Igen tanulságos ebből a szempontból a bánfihunyadi középiskola esete. Bánfihunyad a túlnyomóan magyarlakta Kalotaszeg központja. Az 1948-as oktatási reform után egy hétosztályos iskola volt a városban, melyben mind magyarul, mind románul folyt tanítás. Nem sokkal később a román tagozatból 11 osztályos iskolát formáltak, míg a magyar nyelvű tagozat egészen 1955-ig 7 osztályos maradt. 1955-ben a magyar tagozatot is 11 osztályos iskolává alakították. 1976-ban újból felmérték a város iskoláztatási igényeit, s úgy döntöttek, hogy a középiskola három utolsó évében humán tárgyakból három román és egy magyar tagozatot indítanak, míg a technikai tárgyakat egyik osztályban magyarul, a másikban románul tanítják. A jelentkezők száma alapján csak két humán és egy technikai tagozatot lehetett indítani román nyelven, ugyanakkor elég tanuló jelentkezett ahhoz, hogy még egy magyar nyelvű humán tagozatot indítsanak. Más szóval az órák aránya 2 : 2 lehetne a humán, és 1 : 1 a reál-tagozatokon. Erről azonban szó sincs, a magyar diákok fölöslegét vagy beskatulyázták a meglévő osztályokba, vagy nyomást gyakoroltak a szülőkre, hogy ne küldjék gyerekeiket magyar osztályba.

A román hatóságok minimális szinten tartják a magyar nyelvű technikai képzést. (A romániai technikai tagozatok körülbelül a magyar szakközépiskoláknak felelnek meg.) A technikai tagozatokon (liceul tehnic) eltöltött négy év után a diák szakmunkásként helyezkedhet el az általa tanult szakmában és megvan a lehetősége arra, hogy valamelyik főiskolán folytassa tanulmányait. Aligha kell aláhúzni a szakközépiskolák fontosságát egy gyorsan iparosodó társadalomban: sokak számára itt nyílik meg a társadalmi emelkedés lehetősége. Lássuk tehát, hogy

alakult a szakközépiskolai oktatás helyzete a hetvenes évek közepén, mondjuk Kolozs megyében, ahol a lakosság több mint negyede (26,1 %-a) magyar: az 1973-74-es tanév kezdetén 174 első osztályt indítottak a szakközépiskolákban román nyelven, s csak két osztályt magyarul. A két magyar nyelvű osztályban textil- és építőipari képesítést lehetett szerezni, míg a román osztályokban sokkal többfajta tárgyat tanítottak: pedagógiát, egészség-tant, mezőgazdaságot, mechanikát, elektrotechnikát, alkalmazott kémiát, információelméletet. Az 1976-77-es tanévre a helyzet valamennyire megváltozott: a román első osztályok száma 192-re, míg a magyaroké 9-re nőtt (indítottak egy mezőgazdasági osztályt, míg a többi osztályban különböző ipari szakképesítést lehetett szerezni).

Az 1973-as oktatásügyi törvény célja a román oktatási rendszer átalakítása volt, hogy az iparosítási követelményeknek megfelelően a középiskolai osztályok egyharmada ezentúl általános, míg kétharmada szakképzést nyújtson. A *Korunk* c. kolozsári magyar nyelvű folyóirat nyíltan kifejezte e politikával szembeni aggodalmait. Maga a román állam is rosszul fog járni, írta, ha az újonnan képzett kisebbségi értelmiség gyökértelenné válik, elfelejti anyanyelvét és elveszíti kapcsolatait a magyarul beszélő tömegekkel.

Az 1970-es évek romániai középiskolai oktatás helyzetének áttekintéséből kiderül, hogy az 1955-56 évi 8 százalékkal szemben 1974-75-ben a középiskolai tanulóknak csak 5,5 százaléka járt magyar nyelvű osztályokba, míg a szakközépiskolások esetében ez az arány 1,4 százalék volt, az 1955-56. évi 6,1 százalékkal szemben! Később a helyzet valamit javult: az 1977-78-as tanévben az Oktatásügyi Minisztérium 163 magyar nyelvű szakközépiskolai és 106 gimnáziumi osztály indítását tervezte Románia egész területén.¹⁷ Egyes beszámolók szerint azután, hogy nyugaton is kezdtek érdeklődni a romániai kisebbségek helyzete iránt, a Magyar Nemzetiségi Tanács 1978. márciusi plénuma is foglalkozott a kérdéssel, s Ceaușescu ígéretet tett arra, hogy alaposan felül fogják vizsgálni az egész oktatási rendszert.

Az oktatásügy fentebb vázolt állapotából következik, hogy a magyar anyanyelvű iskolásgyerekek tekintélyes hányada nem az anyanyelvén végzi tanulmányait. Debreczi Árpád, a román Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi főosztályának vezetője szerint az 1971-72-es tanév során a magyar nemzetiségű általános iskolai tanulóknak körülbelül egyharmada nem az anyanyelvén folytatta tanulmányait.¹⁸ Különböző hivatalos román közlésekből kitűnik, hogy ez az arány a későbbiekben sem változott. Sőt Lázár György tanulmánya szerint még ez az adat is alábecsüli az idegen nyelven tanuló általános iskolások arányát: ez az arány 30-50 százalék körül mozog. Egy bukaresti szakfolyóirat közlése szerint az 1977-78-as tanévben 26.614 magyar nemzetiségű diák járt román nyelvű középiskolába, azaz a magyar középiskolások 47,83 százaléka; ugyanezen forrás szerint « körülbelül tízezer » német ajkú középiskolás tanuló, azaz a német nemzetiségű diákok mintegy kétharmada járt román nyelvű osztályokba.¹⁹ Természetesen számításba kell vennünk, hogy a nemzetiségi szülők egy része a gyermek jövőjére gondolva saját jószántából választja a román nyelvű iskoláztatást, ám a fentebb idézett arányok túl magasak ahhoz, semhogy egészükben az effajta asszimilációs törekvések számlájára volnának írhatók.

Egy utolsó megjegyzés: még a névleg magyar nyelvű iskolákban is a tantárgyak jelentős részét románul adják elő. Minden oldalról hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy az államnyelvet mindenki elsajátítsa — ami végülis nem ésszerűtlen —; a román szaksajtóban valaki « hazafias kötelességnek » nevezte a román nyelv alapos ismeretét.²⁰ Magán a nyelven kívül románul tanítják a magyar iskolákban (vagy iskolai tagozatokon) a román történelmet és irodalmat, valamint a földrajzot, sőt a szaktárgyak egy részét is. A tanórákon kívül « irodalmi köröket, kirándulásokat, művészeti programokat, gyűléseket és más tevékenységeket » szerveznek az iskola román tagozatával karöltve, « ez is » román nyelvtanulás egyik eszköze. A magyar és a német Nemzetiségi Tanács 1978. márciusi együttes ülésén az egyik felszólaló a német nyelvű oktatással kapcsolatban elmondotta, hogy a honvédelmi, a

« kereskedelmi », a « vállalati és gazdasági, jogi » oktatás ugyancsak román nyelven folyik, valószínűleg ugyanez a helyzet a magyar nyelvű iskolákban is.²¹

A fontosabb sérelmek. 2. Kulturális intézmények.

A kulturális intézményekkel kapcsolatos magyar panaszok tárgya kettős: az egyik az anyagihiány, a másik: a magyar nemzetiségi intézmények vezetésében egyre nagyobb szerephez jutnak magyarul nem beszélő románok. Így például amikor a marosvásárhelyi magyar színház egyesült a helybeli román társulattal, az újonnan kinevezett igazgató nem tudott magyarul. A román Írószövetség kolozsvári magyar tagozatának üléseit románul kell tartani, mivel az ülésen csak a saját nyelvükön tudó román írók is résztvesznek.²² A hatóságok nyersanyaghiányra való hivatkozással rendszeresen csökkentik a magyarok kulturális tevékenységének lehetőségét. Miután az 1960-as évek vége felé nőtt a magyar nyelven kiadott újságok száma. Mint már fentebb említettük, 1973-ban a papírhiányra hivatkozva drasztikusan csökkentették példányszámukat és terjedelmüket. Egyes napilapok ettől kezdve csak hetente háromszor, vagy kisebb oldalszámmal jelenhettek meg.

A könyvtárak ellátottsága rendszerint rendkívül rossz, s a helyi könyvtárak sokszor csak a legnagyobb nehézségek árán tudnak magyar nyelvű könyveket beszerezni. Ugyanakkor állományukban igen sok olyan román nyelvű kiadvány található, amelyet senki sem akar olvasni. A székely tartomány egyik kis magyar falvában egy paraszt arról panaszkodott, hogy a helyi könyvtárban az egyetlen magyar nyelvű mezőgazdasági szakkönyv a bivalytenyésztésről szól, olyan vidéken, ahol emberemlékezet óta senki nem látott bivalyt.

Takács említett beadványa szerint három magyar nyelven is publikáló könyvkiadó vállalat (Kritérion, Politika, Dácia) tevékenysége kielégítőnek mondható, a többié nem. Különösen a tudományos és technikai szakkönyvek, illetve a gyermek és ifjúsági irodalom mennyisége és minősége

nem kielégítő. Takács ugyanakkor egy külön erdélyi rádió és televízió felállítását is javasolta, mely több műsoridőt tudna szentelni a magyar (és német) nyelvű adásoknak. Külön kihangsúlyozta, hogy egy olyan magyar nyelvű tudományos lapot kellene indítani, mely alkalmas lenne magas elméleti színvonalon megvitatni a társadalomtudományok és természettudományok időszerű kérdéseit.²³

A múzeumok és levéltárak helyzete ugyancsak számos panaszra ad okot. A Nemzeti Kulturális Örökségről szóló 1974-es törvény (1974/63, és a levéltárakról szóló rendelet (1974/207) egycsapásra államosított minden 30 év-nél régebbi anyagot, tekintet nélkül arra, hogy magánkézben vagy intézmények tulajdonában volt-e. Ürügyként a «nemzeti kulturális örökség» védelmét hozták fel, de például a magyar templomok esetében egyszerű rekvirálásról volt szó. Takács elpanaszolja, hogy az aradi katolikus püspöki palota levéltárát, melyet addig egy külön e célra emelt épületben őriztek, átszállították az aradi várba, ahol azóta minősíthetetlen körülmények között raktározzák. A szatmári püspökség levéltárát pedig egyszerűen elpusztították. A nagyváradi római katolikus, továbbá a szászvárosi, a szatmári és máramrosszigeti kalvinista iskolák levéltárai, illetve gyűjteményei ugyancsak súlyos kárt szenvedtek. Takács hangsúlyozza, milyen jelentőségük van ezeknek a dokumentumoknak a közösség szélesebb értelemben vett történelmi tudatának fenntartásában. Egy másik jelentés szerint több mint 200 egyházközség és esperesség levéltárát mozdították el, aminek következtében az anyag összekeveredett és további kutatások számára alkalmatlanná vált. Takács követelte megfelelő személyzet kiképzését, e páratlan értékű anyagok megőrzésére és feldolgozására, ami annál is indokoltabb volna, mivel a háború óta egyáltalán nem képeztek ki levéltárosokat, még a román nyelvű források feldolgozására sem.²⁴

Aml különösen sérelmes magyar szempontból: Erdély történetét úgy írták újra s tanítják az iskolákban, mintha magyarok e vidéken nem is éltek volna. A román történetírás szinte kiiktatja Erdélyből a magyarságot, még ott

is, ahol a román-magyar osztály-szolidaritás elve tulajdonképpen az ellenkezőjét követelné. Vegyük például, hogyan tárgyalják Vitéz Mihálynak 1595-ben a Călugăreni és Giurgiu-i csatában a törökök felett aratott győzelmét. Vitéz Mihály hadseregében magyarok és románok egyként harcoltak, s az Erdélyből jött magyar csapatoknak jelentős szerepük volt a diadal kivívásában. Erről alig esik szó, sőt a román szakirodalom nagyobb részében magyar csapatok részvételéről említés sem történik.²⁵ Az iskolai történelemkönyvek kizárólag Erdély történetének román változatát ismertetik. Amennyire csak lehet csökkentik a magyaroknak és a németeknek Erdély történetében játszott szerepét. Így például említés sem történik a tordai egyezményről. Igyekeznek csak olyan eseményeket tárgyalni, amelyekben valamilyen formában a románok is részt vettek.²⁶

Ugyanakkor mindent megtettek, hogy az erdélyi tájból kitöröljék a magyarok jelenlétének szemmel látható jeleit. A székely vidék néhány helységétől eltekintve a kétnyelvű feliratok gyakorlatilag eltűntek; újabb jelentések szerint azonban Erdély több vidékén visszaállították őket. Jellemző, hogy egy román újságíró, akinek nemrégiben magánbeszélgetés folyamán feltettem ezt a kérdést, elképedéssel fogadta azt a megjegyzésemet, hogy Kolozsvárt, ahol a lakosságnak legalább két ötöde magyar, magyar nyelvű utcatábláknak is kellene lenniök. Arról is panaszkodnak a magyarok — talán túlzott érzékenységből? — hogy valahányszor egy-egy városnegyed felújítására kerül sor, mindig a magyar vonatkozású városrészek rombolásával teremtenek helyet a modern háztömböknek. Itt megjegyzendő, hogy az erdélyi városok nemigen hasonlítanak a regátiakhoz. Brassó városközpontja, vagy a segesvári óváros a középkori Németországra emlékeztet (természetes, hiszen lakói Németországból származtak). Kolozsvár központja ugyanolyan, mint a többi múlt század végi magyar városé, s ugyanez áll Nagyváradra is. A románok ezt természetesen érzik, s nem bánnák, ha eltűnnének a magyar múlt emlékei. Egyes beszámolók szerint ezt a gyakorlatot a temetőkre is kiterjesz-

tik: időnként felújítják a sírköveket, s az elhunyt magyarok románokká válnak — ez a módszer Mussolini Olaszországára emlékeztet.²⁷

A magyar kisebbségnek számos sérelme van hitéletére vonatkozóan is. Az a már említett körülmény, hogy a nemzetiségi és felekezeti különbségek nagyjából egybeesnek, megkönnyíti a diszkriminációs intézkedéseket. Az állam egyházügyi hatóságai, melyek totális ellenőrzést gyakorolnak az egyházak minden életmegnyilvánulása fölött, eleve bizonyosak lehetnek abban, hogy a római katolikusokat és a protestánsokat korlátozó intézkedések csak a nemzetiségiekre fognak kihatni.

Erdély négy római katolikus püspöksége közül három betöltetlen. Egyedül Gyulafehérvárnak van püspöke, Márton Áron személyében, akiről tudni kell, hogy évekig volt börtönben, s csak 1967 óta gyakorolhatja ismét lelkipásztori tevékenységét. Az egymillió főnyi erdélyi katolicizmus csak egyetlen teológiai szemináriummal rendelkezik; a papok több mint 60 százaléka elmúlt ötven éves, és az utánpótlás nincs biztosítva. A vallásoktatás általában a plébánián és a parókián folyik; a résztvevőknek — akik az iskolások 20-30 százalékát teszik ki — nincs joguk jegyzetet készíteni, holott hittankönyv vagy biblia sem áll rendelkezésükre. A hitoktatóknak tilos a gyerekeket kikérdezniük, mint ahogy városi sétára sem vihetik őket. Az egyház se könyvet, se újságot nem adhat ki, mindössze egy naptárt. A papoknak tilos külföldről jövő adományokat elfogadni, vagy levelezést folytatni nem-kommunista országban élő családtagjaikkal, ill. ottani egyházi intézményekkel. Magyarországgal való kapcsolataikat különösen szigorúan ellenőrzik, s ritka eset, hogy odautazásra engedélyt kapnak. A román alattvalónak általában 24 órán belül kötelessége jelenteni a rendőrségnek, ha külföldivel volt dolga, a katolikus és protestáns papok esetében azonban ezt különös szigorral kérik számon. (A jelentés 7 példányban készítendő, melyből 4 román nyelven.)

A református egyház két püspökkel büszkélkedhetik, de mozgástere épp olyan korlátolt. Szintén csak egy szemináriumot tarthat fenn, s ezen kívül egy lapot adhat ki.

Külföldről csak külön engedéllyel fogadhat el adományt (1974. évi 21-465 sz. rendelet). A legutóbbi árvíz-károk után a református lelkészek számos ajándékot kaptak a világ különböző tájáról, a károsultak részére. Papp református püspöknek körlevélben kellett közölnie a lelkészekkel, hogy az adományokat kötelezően be kell szolgáltatniuk a hatóságoknak. Ezzel kapcsolatban még említést érdemel, hogy a legutóbbi romániai földrengés után igen sok szó esett külföldön a görögkeleti templomokat ért károkról, de legalábbis hivatalos részről — említés sem történt a protestáns templomok megsérüléséről, nevezetesen Kovászna megyében.

Gazdasági élet és munkalehetőségek

Az erdélyi magyarok erős gyanakvással fogadják azt a sokat hangoztatott elvet, miszerint az állam a nemzetiségi területek fejlesztésére fordított beruházásokkal fogja kiegyenlíteni az ország egyes vidékei közötti szintkülönbségeket. A Székelyföld iparilag elmaradott területnek számít (annak számított már a magyar uralom idején is), s tény, hogy az utolsó tíz év során a román állam jelentős összegekkel szorgalmazta itt az iparosítást. Sok új gyár létesült: Kovászna és Hargita megyékben 1966 és 1975 között számszerint huszonkettő. Feltűnő azonban, hogy a vezető állásokba és a szakképzettséget igénylő munkakörökbe túlnyomóan románok kerülnek, nem pedig helyi emberek. A hatóságok különleges juttatásokkal (pl. lakás-kiutalással) veszi rá a regátiakat, hogy e vidékre áttelepüljenek. Továbbá elv az is, hogy az iparban a hivatalos nyelv kizárólag a román, még ott is, ahol a személyzet és köröskörül a lakosság túlnyomórészt magyar. A román állam úgy véli, hogy nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy egyes vállalatai magyarul működjenek: attól tart, hogy ezáltal ezek elszigetelődnek a román iparfejlesztés fősodrától, s nem volnának abban a helyzetben, hogy nem-magyar nemzetiségűeket is alkalmazzanak. A hatóságok felfogása szerint az egységes hivatalos nyelv hiánya zavart okozna az irányításban, meg-

nehezítené a kapcsolatok fenntartását a központi tervezőkkel és a minisztériumokkal, lehetetlenné tenné, hogy bármely román állampolgár az ország bármely vidékén elhelyezkedhessék, s mindez súlyosan kikezdené a román társadalom egységét. Külön munkahelyeket fenntartani a magyaroknak — mert a romániai viszonyok között a kétnyelvűség gyakorlatilag csak így képzelhető el — valószínű provokációnak tűnik a román nemzeteszme ellen.*

Ezzel szemben a magyarok joggal hangsúlyozzák, hogy a magyarság képzett elemei ma már mind beszélnek románul, s így a termelés területén is közvetítők lehetnek a román állam és a magyar közösség között. Össz-társadalmilag is hasznos volna, ha magyar mérnököket alkalmaznának olyan üzemekben, ahol a dolgozók jelentős része magyar nemzetiségű, hiszen ezzel könnyebbé válnék a vállalatban belüli kommunikáció, létrejönne a valódi kétnyelvűség alapja, s eltűnnék egy fontos sérelem. Úgy tűnik azonban, hogy a román állam tudatosan törekszik arra, hogy románokat telepítsen magyarlakta területekre, s ott olyan állásokhoz juttassa őket, amelyeket magyar nemzetiségűekkel is épp olyan jól be lehetne tölteni.

Magyar oldalról azt is főlhányják, hogy soraikból azok, akiknek mindenenk ellenére sikerül magyar nyelven elvégezniük tanulmányaikat, rendszerint képtelenek Erdély területén munkát találni, s így kénytelenek a Regátba költözni. Ennek kétféle következménye van. Egyrészt megtöri a kapcsolatot a magyar értelmiség és a magyar közösség egésze között (t. i. e közösségen belül oly nehézzé válik a társadalmi mobilitás, hogy a társadalmi

* A kétnyelvűség persze úgy is elképzelhető volna, hogy a magyar többségű, vagy éppen színmagyar vidékre beköltöző román káder megtanul magyarul. Mint ez, mondjuk Belgiumban, a flamand országrészbe bevándorló wallon tisztviselővel, vagy Svájcban egy francia kantonban letelepedő német-svájcival megtörténik; az egyik megtanul flamandul, a másik franciául. Igaz, hogy Svájc és Belgium federálisan szervezett országok. (A szerk.)

előbbrejutásra törekvő munkást vagy parasztot a román közösség felé tereli). Másrészt a magyar szakember-réteg asszimilálódását idézi elő (hiszen a Regátban lakó magyarok gyermekei már valószínűleg a román kultúra hatása alatt fognak felnőni). Ez a hivatalos politika helyenként egészen abszurd helyzetet eredményez; így például előfordul, hogy az Erdélybe települt román orvos kénytelen tolmács segítségével megvizsgálni betegeit, miközben a Regátba átkerült magyar orvos évszámra nem lát magyarul beszélő beteget. 1978. márciusában Ceaușescu nyilvánosan is elismerte ezt a problémát a Nemzetiségi Tanács ülésén:

« Lépéseket kell tennünk abba az irányba, hogy az egyetemet végzetteket — különösen az oktatási kádereket, de az egészségügyi és a mezőgazdasági kádereket is — saját szülőhelyükön foglalkoztassuk, s így elkerüljük, hogy az ország egyik részéből a másikba kelljen küldözgetni őket. »

Hogy ennek a kissé homályos kijelentésnek lesz-e gyakorlati következménye, az majd a jövőben derül ki.²⁸

Politika és közigazgatás

A magyar közösség politikai önkifejezését rendkívül megnehezíti, hogy a román állami nacionalizmus erős centralizmussal párosul. A magyar felfogás az, hogy lehet az ember jó kommunista állampolgár anélkül, hogy a román nemzethez tartozónak vallaná magát. Takács szerint a romániai magyarság önálló történeti tudattal és jövő-szemlélettel rendelkező nemzeti közösség, ez azonban nem zárja ki, hogy lojális legyen. A román nemzeti-ségi politikának *ebből* kellene kiindulnia, s el kellene ismernie a magyarságot mint külön közösséget.

Ebből a szempontból vetődik fel a magyar nemzeti-ségű politikai káderek kérdése. Általános vélemény szerint a magyar származású tisztségviselők aránya megfelel a magyar kisebbség számbeli arányának. A párt vezető

testületeiben, pl. a központi Bizottságban, csakúgy, mint a helyi pártbizottságokban, a Nemzetgyűlésben vagy a helyi tanácsokban, a magyarok számaránya ezt az elvet követi. Csakhogy az említett szervezetek hatalma inkább csak névleges, ami pedig a tényleges hatalommal bíró intézményeket illeti (mint pl. a helyi pártapparátust), azokból a magyarokat többnyire kizárják. A hetvenes évek közepén egyáltalán nem volt magyar tagja a temesvári, aradi és máramarosi megyei pártbizottságok végrehajtó testületének (« büro »), pedig mindhárom megyében jelentős létszámú kisebbség él. Egy másik módszer, hogy olyan díszmagyarokat neveznek ki vezető testületekbe, akik lényegileg magukévá tették a románosítási politikát, s akiket a magyar közösség is így tart számon. Magyar származású hivatalos emberek gyakran úgy érzik, hogy figyelik őket, s ezért nemigen szólnak meg anyanyelvükön. Király Károly Ilie Verdețhez írt levelének egy kitétele szerint az érdekeltek ezzel tudlajdonképpen azt jelzik, hogy kényszerből tesznek így. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy Erdélyben, s bizonyos mértékig még a Székelyföldön is, e helyi hivatalnokok többnyire nem hajlandók magyarul tárgyalni ügyfeleikkel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a románul rosszul beszélő emberek számára még egy egyszerű levél feladása is kínos próbatétellé válik.

A már említett szervezetek kivételével a központi irányításában is elég kevés magyart találhatunk. Úgy tűnik, hogy néhány fontosabb minisztériumban — különösen a külügyben, a belügyben és a hadügyminisztériumban — egyáltalán nem alkamaznak magyarokat. Ennek következtében alig találunk magyarokat román diplomáciai szolgálatban, sem a tisztikarban, sem a rendőrség kötelékében. Erre vonatkozólag pontos adatok nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de különböző beszámolókból kitűnik, hogy alig találni magyar származású rendőröket Erdélyben. Mivel gyakran a rendőr jelenti az első — s nem egyszer a legfontosabb — kapcsolatot egyén és állam között, ennek elég súlyosak a következményei: baja lehet annak, aki a kizárólag románul beszélő rendőrt magyarul szólítja meg.

1976 után számos adatszerű jelentés készült arról — ezek közül többet az Amnesty International is felvett hivatalos anyagai közé — hogy a rendőrség erősen fokozta tevékenységét Erdélyben. Ez valószínűleg összefügg egyrészt a Kádár-Ceausescu csúcstalálkozóval, másrészt a Zsil-völgyi bányászstrájkjal (a Zsil-völgye vegyes népességű terület), s nem idegen tőle a Király-féle levelek nyugati közzététele sem. Mindenesetre a magyar értelmiségiek meg vannak győződve arról, hogy a román titkosrendőrség, a Securitatea, megfélemlítési kampányt indított ellenük. Szikszai Jenő brassói tanárt az öngyilkosságba kergették, miután több napon keresztül verték a rendőrségen. Kúti Sándor, egy másik brassói tanár ugyancsak meghalt, bár az ő esetében nem tudni, megölték-e, vagy belehalt a rendőrségen szerzett sérüléseibe. Zsuffa Zoltán kovásznai tanár nyugatra kijutott tanúsága szerint a Securitatea megverte, lakásán házkutatást tartottak, és őt magát többször kihallgatták. Több jelentés arról számol be, hogy a rendőri erőszaknak munkás és paraszt áldozatai is voltak. Az egyik beszámoló szerint egy kalotaszegi paraszt két « turistát » hívott meg házába, akik magyar rendszámú gépkocsin utaztak; a « turisták » különböző kérdéseket tettek fel a román-magyar kapcsolatokról. Később a parasztot felelősségre vonták a beszélgetés miatt, mert, mint kiderült, az állítólagos « turisták » a román titkosrendőrség tagjai voltak, akik a beszélgetést magnószalagra vették²⁹

A Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa, amelynek hasonló német megfelelője is van, jellegzetes kirakatintézmény. Névlegesen a kisebbség szervezete, ám egész tevékenysége alkalmi közgyűlések rendezéséből áll, melyeken a különböző díszvezetők elzengik a román nemzetiségi politika dicséretét. Az 1978. tavaszán elhunyt Péterfi István, aki haláláig a tanács elnöke volt, jellegzetes példánya volt ennek az emberfajtának. Takács szerint a tanácsnak nincs állandó székháza, nincsenek fogadóórái, beszámolóit cenzúrázzák, határozatai üres formások. Véleménye szerint ez az intézmény összekötő kapoccsá válhatott volna a magyarság és a pártvezetőség között, de formális működése erre nem tette alkalmassá. Takács

egy sor javaslatot terjesztett elő arra vonatkozóan, hogyan kellene megreformálni a nemzetiségi érdekképviseletet. A Nemzetiségi Tanácsot szerinte tömegszervezetté kellene átalakítani, helyi szervezetekkel minden olyan területen, ahol azt a magyarok száma indokolttá teszi. Másrészt a Nemzetgyűlésben fel kellene állítani egy nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságot, mint ahogy ez például Szlovákiában létezik. További javaslatai: dolgozzanak ki új nemzetiségi törvényt a gyakorlatilag elavult 1945-ös rendelet helyébe, hogy pontosan szabályozzák a hatóságok jogait és kötelességeit a nemzetiségi politika konkrét alkalmazásában. A Kulturális és Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi titkárságait ruházzák fel végrehajtó hatalommal. A nemzetiségi kádereket többé ne küldjék az ország távoli vidékeire, hanem foglalkoztassák őket a saját nemzetiségük lakta területeken. S végül: mindenütt, ahol a nem-román nemzetiségek aránya eléri a lakosság 15 %-át, legyen használatos az állami, illetve községi ügyintézésben, a felhívásokban és hirdetésekben a román mellett az illető nemzetiség nyelve is.

A probléma nemzetközi vonatkozásai

Az erdélyi helyzetet igen nagy mértékben bonyolítják a kérdés nemzetközi összefüggései. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a jószándék hiánya, amely annyira jellemzi a román hatóságok magatartását, elsősorban a félelemre vezethető vissza. A románokban változatlanul tovább él az az aggodalom, hogy Erdély státuszának kérdése még mindig nincs véglegesen rendezve, s egy napon a kisebbség létére hivatkozva a magyar állam felújíthatja területi igényeit. Bármilyen megnyugtató nyilatkozatokat tesznek is Budapesten — a magyar vezetés, Kádárig felmenően, többször leszögezte, hogy a magyar államnak semmiféle területi követelése nincs Romániával szemben — marad a bizonytalanság érzése. A kisebbség helyzete iránti minden budapesti érdeklődést Romániában ösztönszerűen burkolt irredentizmusnak tekintenek Ezeket a félelmeket

csak fokozza az a rejtett szerep, melyet Erdély a Szovjetunió, Románia és Magyarország államközi hármásában játszik. Ahogy a magyar állam bizonyos fokig érdekeltnek tekinti magát az erdélyi magyarság ügyében, a román állam is kötelezettségeket érez a beszarábiai (azaz a moldovai szovjet köztársaságban lakó) románokkal szemben, akiknek a szovjet hatóságok megtiltották, hogy románnak tekintsék magukat.* A Kreml ezt a két látens irredentizmust használja fel arra, hogy nyomást gyakoroljon a románokra, és biztosítsa a magyarok lojalitását.

Az elmúlt években a Szovjetunió többször is hallgatólagosan arra biztatta a magyar pártot, hogy «internacionalista» alapon bírálja a román pártvezetést; ezt a közvélemény mindkét oldalról úgy fogta fel, mint nemzeti célzatú, azaz Erdélyre vonatkozó megnyilvánulást. A közelmúltban a magyar kormány némileg megjavította helyzetét Romániával szemben. 1977. májusában, föltehetőleg szovjet nyomásra, a román kormány hozzájárult a kétoldalú tárgyalásokhoz, többek között a kisebbségi kérdésről. Ceaușescu és Kádár tárgyalásai után (melyek magánértesülések szerint meglehetősen feszült légkörben zajlottak le) a két fél közös nyilatkozatot bocsátott ki, s ebben kijelentette, hogy a Romániában élő (körülbelül két millió főnyi) magyar, s a Magyarországon élő (körülbelül 25 ezer főnyi) román kisebbség hidat képez a két nemzet között. Politikailag sokan ezt úgy értelmezték, hogy a román fél ezzel a magyar államot, mint az erdélyi magyarság érdekképviselőjét ismerte el. A két fél megállapodott, hogy erősíteni fogják a kulturális kapcsolatokat, hogy Kolozsvárt ismét magyar konzulátust állítanak fel, Debrecenben pedig román konzulátust. A tárgyalásokat követő évben azonban semmilyen téren nem történt említésre méltó lépés, s amikor 1978. februárjában Ștefan Andrei, Ceaușescu személyes megbízottja Budapestre látogatott, magyar vendéglátói közölték vele, hogy véleményük szerint a dolgok túlságosan elhúzódnak.³⁰

* Lásd erre vonatkozólag Bíró Péter május 25-i jegyzetét jelen kötetünkben. (A szerk.)

A románok rendkívül érzékenyek a magyar állam és az erdélyi magyar kisebbség közötti kulturális kapcsolatokra. Ezek épp azt — az irredentizmussal kapcsolatos — félelmet váltják ki belőlük, amelyet a magyar állam annyira szeretne eloszlatni. Ebből aztán képtelen következmények származnak. A magyarok évek óta felpanaszolják, hogy gyakorlatilag lehetetlen Erdélyben magyarországi újságokhoz hozzájutni, holott a Regátban (ahol nincs rá vásárló) árusítják őket. A hatóságok rossz szemmel nézik, ha erdélyi ember magyarországi újságot járát, s akadályozzák mind az előfizetést, mind a kikézbesítést. A hatvanas években előfordult, hogy a behozott magyar filmeket csak román szinkronban játszották, vagy pedig a magyar hangot érthetlenné torzították. A hatóságok számontartják, ha valaki a budapesti rádió adásait hallgatja, vagy a magyar televízió műsorát nézi. Nem szeretik a Magyarországgal való összehasonlítást, ahol a rendszer annyival liberálisabb, s az életszínvonal is lényegesen magasabb, mint Romániában. E probléma vonatkozik az erdélyi román értelmiségre is, melynek sok tagja ért magyarul, s akiknek ezért Magyarország ablak nyugat felé. A Magyarországról jövő behatásoknak ilyen értelemben is van némi felforgató szerepük.

1974-ben egy különösen sértő rendelkezést vezettek be Romániában az idegenforgalommal kapcsolatban. A 225/1974-es rendelet szerint külföldi turisták nem szállhatnak meg magánlakásban, csak szállodában vagy campingben. Egybehangzó beszámolók szerint ezt a rendeletet sokkal szigorúbban veszik Erdélyben, mint mondjuk a Fekete-tenger partvidékén. Mind a romániai, mind a magyarországi magyarok úgy tekintik, hogy ez a rendelet elsősorban ellenük irányul: arról van szó, hogy a Magyarországról jövő látogatók ne szállhassanak meg barátaiknál vagy ismerőseiknél, sőt rokonaiknál se, kivéve ha azok első fokúak. A helyi hatóságok nagy éberséggel szereznek érvényt e rendeletnek. A magyarországi Kúnszabó Ferenc egy írásában beszámolt arról, hogyan késte le egy csángó faluban a városba visszamenő utolsó buszt, hogyan szállásolták el a helybéliek, s hogyan ítélték ezekután házigazdáját 25.000 lej pénzbírságra. (Romániában az átlagos

havi jövedelem kb. 2000 lej.)³¹ Nehéz egyértelműen megállapítani, csakugyan azért hozták-e ezt a rendeletet, hogy csökkentsék a Romániába utazó magyarok számát, de tény, hogy az igen kedvezőtlen hatást gyakorolt az Erdély és Magyarország közötti kapcsolatokra, s egyszersmind tovább szélesítette az állam betekintését az egyének életébe.*

A román replika

Mióta nyugaton napirendre került az erdélyi probléma, s különösen amióta az Egyesült Államokban különféle szervezetek erőteljes kampányba kezdtek az erdélyi magyar kisebbség ügyében, követelve, hogy az amerikai kormány vonja vissza Romániától a vele való kereskedelemben megadott « legnagyobb kedvezmény » elvét, a román vezetőség kénytelen volt válaszolni az ellene felhozott vádakra. Válasza a kisebbséget sújtó megkülönböztetések tagadásától a tények kiforgatásáig terjedt. Ceaușescu hazaárulóként bélyegezte meg és « erkölcstelen dekadenseknek » nyilvánította azokat, akik « két arany- vagy ezüstpénzért, egy tál lencséért vagy gulyásért idegen körök szolgálatába szegődnek ». Ezt a kitéfelt általában Királyra vonatkoztatták, az « idegen körökbe » pedig valószínűleg Magyarország is beleértendő. A román kormány röpiratokat bocsátott ki, amelyekben újra szó esik azokról a románellenes atrocitásokról, amelyeket Észak-Erdély horthista megszállása során (azaz csaknem negyven évvel ezelőtt!) követtek el magyar rendőrségi elemek. Új lendületet kapott a dákorómán folytonosságról szóló célzatos

* Az 1979. július végén meghozott romániai benzinkorlátozások újabb adalékot szolgáltatnak a fentebb elemzett politikához, s egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a magyar turista nemkívánatos elem Romániában. (A szerk.)

beszéd is. Illyés Gyula « Magyar Nemzet »-beli cikksorozata³² nagy fölhördülést okozott, s Illyést azonnal « horthystának » kiáltották ki, ami több mint valótlan, ha tekintetbe vesszük a költőnek az 1919-es kommunista forradalomban játszott szerepét, s azt, hogy azóta is mindig a baloldalon állott. Nyugaton tartózkodó román hivatalosok minden módon bizonygatják, hogy kisebbséget előnyösebben még nem kezeltek, mint a magyarokat Romániában, ezt az állításukat idézetekkel és statisztikákkal támasztják alá. Nyugati lapokhoz, melyek az erdélyi kérdéstről cikkeztek, levelek érkeznek, melyek kétségbe vonják a lapokban közölt jelentések hitelét. Mellesleg szólva roppant valószínűtlen, hogy Romániában egy magánszemély csak úgy olvassa a londoni *The Economist*-ot vagy a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ot, arról nem is beszélve, hogy aztán hivatalos engedély nélkül vegye magának a bátorságot, hogy ezekhez az újságokhoz forduljon...³³ Másrészt érdemes megemlíteni, hogy kampány indult a külföldi románság részéről is, s hogy ennek bizonyos csoportjait kommunista-ellenes nézeteik egyáltalában nem akadályozzák meg abban, hogy a kisebbségi kérdésben egyet ne értsenek a hivatalos állásponttal és ne támadják a magyarokat.

Gondolkodó románok azonban elismerik, hogy amikor a magyarok által felhozott sérelmeket egyszerűen rosszindulatúnak vagy irredentizmusnak nyilvánítanak, ezzel az ellenkező hatást érik el. Mindemellett a magyar kérdésfeltevés szerintük annyiban félrevezető, hogy úgy tűnik, mintha csakis a magyarok szenvednének Romániában az elvakult nacionalizmustól. Helyesebb megközelítés, ha az erdélyi helyzetet a maga egészében vizsgáljuk, hiszen a Ceaușescu-vonal, amely figyelmen kívül hagyja Erdély jellegzetességeit, legalább annyi bajt okoz az ott élő románoknak, mint a magyaroknak és a németeknek. A románok — e vélemények szerint — épp úgy megsínylik, mint a többiek, azt a képtelen mozgósítási állapotot, ahol az egyéni szabadságjogokat lábbal tiporják, s az uralgó bürokrácia pillanatnyi szempontjai mindenek felett állanak. Az erdélyi románok nem lehetnek érzéketlenek a magyar követelések iránt, hiszen ők is szenvednek attól,

hogy ott kell munkát vállalniok, ahová a hatóságok küldöztetik őket, miközben Erdélyt elárasztják a regátiak, akiknek vajmi kevés érzékük van a helyi szokásokhoz és igényekhez. Léteznék tehát valamiféle Erdélyiség-tudat, amely abból indul ki, hogy az erdélyi életmód a három jelentősebb kultúra összeötvöződésén alapul, s hogy ezek kölcsönösen sokat köszönhetnek egymásnak. E gondolkodásmódnak számos híve van a magyarok, különösen a baloldali értelmiség körében, akik semmi esetre sem hajlanak az irredentizmusra, sőt gyanúsnak és károsnak tartják, ha Magyarország túl sokat avatkozik a dolgukba.

A magyarok minderre azt válaszolják, hogy az erdélyiség-tudat az ötvenes évek közepétől nem könnyelhet el jelentősebb sikereket, hiszen szöges ellentétben áll a román állami nacionalizmussal, amelynek szemében a transzilvanizmus bűnös megkérdőjelezése a román nemzet egységének és integritásának. A magyarok úgy vélik, hogy az erdélyi románok helyzetét mégsem lehet az övékével összevetni: a magyar automatikusan másodosztályú állampolgárnak számít és nemzeti megkülönböztetésnek van kitéve. Bármily bajokkal küzdenek is az erdélyi románok, őket nem támadják nemzeti kultúrájukhoz és anyanyelvükhöz való ragaszkodásuk miatt. Mászóval egy erdélyi román, bármennyire osztja is a magyar gondokat és az erdélyiség-tudatot, bármilyen sérelmeket szenvedjen is el a regátiak részéről, mégiscsak a nemzeti többség tagja, aki élvezi az ebből származó összes előnyöket. Még ha utálja is Ceaușescut és a román párturalmat, a román nemzet tagja marad, románnak tekinti magát: amit viszont nem tehet meg a magyar, ha magyarnak akar maradni. Itt visszajutunk a kettős lojalitás problémájához: ahhoz, hogy mennyire lehet elválasztani az *államhoz* való lojalitás *politikai* követelményétől a *nemzethez* való lojalitást (amely voltaképpen *kulturális* kategória).

Ezzel kapcsolatban szót érdemel a dákoromán folytonosságról szóló vita egy politikai vonatkozása. Miközben a román hatóságok « együttélő nemzetiségekként » emlegetik a nem-román kisebbségeket — amely fogalom ta-

gadhatatlanul egyfajta jogi egyenlőségre utal — az a körülmény, hogy a dákoromán folytonosság tanával alapozzák meg államiságukat, egy bizonyos hierarchiát vezet be a nemzetiségek közé, az engyenlőség rovására. A dolog veleje az, hogy a dákoromán folytonosság tanában lecsapódó, kiélezett faji nacionalizmus fokról-fokra felváltotta a marxizmus-leninizmust mint államideológiát, s hovatovább már a lojalitás ismérve is. A dákoromán történelemszemlélet lefokozza a kisebbségeket, megfosztja őket attól a lehetőségtől, hogy a román nemzet teljes jogú tagjának érezzék magukat; másodrendűségük világosan következik abból, hogy nem a dákorománoktól származnak.*

A magyar sérelmekkel szemben van aztán egy második ellenvetés nem-hivatalos román részről, amely valahogyan így hangzik. A magyar törekvések tulajdonképpeni veleje az, hogy valamiféle magyar életforma után áhítoznak. Ezzel azonban az a baj, hogy követelményei összeegyeztethetetlenek a romániai kommunista államrendszerrel. Király és Takács a Magyar Nemzetiségi Tanácsot valódi képviseleti testületté szeretnék átalakítani: a románok csak örülnének annak, ha *minden* országos intézménnyel valami ilyesmi történnék, de lehetséges-e ez egy olyan rendszerben, amely csak kirakat-intézményeket ismer, s ahol az egész társadalmat — a kommunista pártot is beleértve — egy önkényeskedő klikk érdeke szerint, zsarnokilag igazgatják? Másszóval a magyarok liberalizálást követelnek, valami ahhoz hasonlót, ami Magyarországon van, de ami romániai viszonyok között hiú ábránd. Amit a magyarok követelnek — így az ellenvetés — az csak egy általános liberalizálódás keretében lenne megoldható. Ez az érvelés egy bizonyos pontig meggyőzően hangzik, másfelől azonban kétségtelen, hogy a román állam, vagy legalábbis ügyintézőinek jelentős része, a magyar kisebbséggel úgy bánik, mint hogyha az idegen test lenne a nemzetben belül. A kisebbség létében veszélyt

* Lásd ezzel kapcsolatban Bíró Péter május 12-i naplójegyzetét a jelen kötetben. (A szerk.)

lát a román állam területi egységére nézve, s ezért tagjaira nagyobb nyomást gyakorol, mint a román többséghez tartozó egyedekre.

Fesd az ördögöt a falra, akkor megjelenik. Amikor a román vezetés másodosztályú állampolgárok-ként kezeli a magyarokat, végül is maga idézi elő azt, amitől annyira fél, vagyis hogy meggyengül a magyarok lojalitása a román állammal szemben. Az utóbbi évek fejleményei kétség kívül felbolygatták a — sokszor rosszul informált — magyarországi közvéleményt, annyira, hogy Erdély ügyében most már komoly nyomás nehezedik a budapesti kormányra; már pedig elkerülhetetlen, hogy az így keletkezett viszályba ne avatkozzék bele a Szovjetunió is, ennek minden, a román fél számára esetleg oly kellemetlen következményével együtt. A helyzet iróniája, hogy az erdélyi magyarság régebben nagyon erős regionális öntudattal rendelkezett, amely nem azonosult feltétlenül a magyar államisággal. Egészen a hetvenes évek elejéig a román államnak lehetősége volt arra, hogy autonóm magyar nemzetiségi öntudatot fejlesszen ki: politikailag ez a tudat a román államhoz kapcsolta volna a magyarokat, s sajátos követeléseik megmaradhattak volna a kultúra szféráján belül. Számos jel mutat arra, hogy ezt az alkalmat elszalasztották, s hogy az erdélyi magyarok egyre kevésbé képesek azonosulni azzal az állammal, amely megtagadja tőlük alapvető kisebbségi jogaikat.

JEGYZETEK

1. Hogy milyen nemzetiséghez tartozónak vallja magát valaki, az külső behatásoktól is függ. Amikor az 1945-öt követő első magyarországi népszámlálás idején azt a kérdést tették fel (magyarul beszélő kérdezőbiztosok) a megmaradt németeknek, hogy milyen nemzetiségűek, sokan

az « ungarisch » szóval válaszoltak: így szerették volna elkerülni, hogy őket is kitelepítsék... Az erdélyi helyzetet demográfiaiilag feltérképezte Paul Compton « A népesség alakulása Erdélyben 1956 óta » c. tanulmányában, melyet egy londoni konferencián adott elő, 1972 áprilisában, majd G.D. Satmarescu néven publikált az *East European Quarterly* 1975. januári számában (425-439. o.). Lásd még: Trond Gilberg: « Nemzeti kisebbségek Romániában a szocializmus időszakában », *East European Quarterly*, 1974. január (435-458. o.). Mindkét tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a népszámlálások adatai valószínűleg alábecsülik mind a magyar, mind a német kisebbség létszámát.

2. Az eredeti magyar szöveg « Jelentés Erdélyből » címmel jelent meg a párizsi *Irodalmi Újság* 1977. márc.-áprilisi számának mellékleteként.

3. « A magyarul beszélők száma », *Magyar Nyelvőr*, Budapest, 1970. okt.-dec., 386-392. o.

4. Bukarest, 1976, *Meridiane* könyvkiadó. A tanulmányt, amelyet egy bukaresti politikai-tudományos intézet állított össze, nyugodtan tekinthetjük a román hivatalos álláspont kifejezőjének.

5. Lásd Robert R. King: « Minorities under Communism; Nationalities as a Source of Tension in the Balkans ». (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973.)

6. Az « Erdély » szó eredetileg az « erdőn túli », azaz a Bihari Havasokon túli területet jelentette, s az « erdőelve » ősmagyar szóból származik. « Ardeal » a magyarból ered. A « Siebenbürgen » szó a középkori német telepések hét városára utal.

7. Hugh Seton Watson igen magas színvonalon elemzi ezt a kérdést « Eastern Europe between the Wars, 1918-1941 » c. könyvében. Lásd nevezetesen a 3. kiadást. (Hamden, Conn., Archon, 1962) 268-274. illetve 296-310. o.

8. Keith Hitchens « The Rumanian National Movement in Transylvania 1790-1849 » (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969) 71-74. o. jó összefoglalást ad a kérdésről.

9. Miron Constantinescu - Stefan Pascu (szerk.): « Unification of the Rumanian State » (Bukarest, a Román Tud. Akadémia kiadása, 1971); Constantin Giurescu: « Transylvania in the History of Rumania » (London, Garnstone, dátum nélkül: 1970 körül).

10. C.A. Macartney: « Hungary and her Successors » (London, Oxford U. P., 1937, újranyomva 1968-ban). Lásd különösen a 254. oldaltól kezdve.

11. R.V. Burks: « The Dynamics of Communism in Eastern Europe » (Princeton, N.J., Princeton U. P., 1961) 155-157. o., valamint Yehuda Lahav: « Soviet Policy and the Transylvanian Question 1940-1946 » (Research Paper n° 27 of the Soviet and East European Research Centre, Hebrew University of Jerusalem, 1977) 18-27. o. — Ez utóbbi tanulmányt magyarul teljes egészében közölte a párizsi *Irodalmi Újság* 1979/1-2. száma.

12. Lásd Anonymus Napocensis tanulmányát a bécsi *Magyar Híradó* 1978. jan. 1-i számában.

13. *Magyar Híradó*, i.m.

14. E fejezet anyagának jelentős része a Lázár György-féle jelentésen (1. fentebb a 2. jegyzetet), valamint a *Magyar Híradó* 1978. jan. 1. és febr. 1-i számaiban közölt névtelen tanulmányon alapul.

15. *Magyar Híradó*, i.m.

16. Takács Lajos memoranduma gépiratos formában forog közkézen Budapesten; valamennyi hivatkozásunk erre épül. Király Károly levelei hasonlóképpen váltak ismertté, de a továbbiakban több külföldi magyar újságban is megjelentek. — Rejtettebb formában utalnak az erdélyi kisebbség problémáira Sütő András írásai (1. pl. a budapesti *Élet és Irodalom* 1978. ápr. 29-i számában megjelent cikkét). Sütő Erdély legjelentősebb élő írója, s talán korunk legeredetibb magyar drámaírója.

17. Michael Szaz « Contemporary Educational Policies in Transylvania », *East European Quarterly*, 11:4 (Winter 1977), 493-501. o.

18. Ez az adat a román kommunista párt hivatalos magyar nyelvű lapjában, az *Előrében* jelent meg, 1972. márc. 31-én.

19. *Invațamintul liceal și tehnic profesional*, Bukarest, 1978. ápr.

20. A « hazafias kötelesség » kifejezést Szigeti Albert írásából vettük (*Invațamintul liceal și tehnic profesional*, 1976. nov. 4-5. o.)

21. A magyar és német Nemzetiségi Tanács együttes ülésének jegyzőkönyvét románul megjelentette a bukaresti *Editura Politica*. («Plenarele Consiliilor Oamenilor Mun-

cii de Naționalitate Maghiara și Germana din Republica Socialista Romania ».) A szövegben említett szónok Herman Schmidt, az Oktatásügyi Minisztérium munkatársa (uo. 97-102. o.)

22. *Committee for Human Rights in Rumania, — Rumania's Violations of Helsinki Final Act Provisions*, New York, 1977 (sokszorosítva), 23. o.

23. A romániai magyar nyelvű sajtó rendszeresen közölt könyvtárakra vonatkozó panaszokat, pl.: *Előre*, 1972. márc. 19; *Igaz Szó*, 1971, 9. szám, 345. o, és *Könyvtári Szemle*. A fent említett elégedetlen parasztok Bodok faluba valók, *Megyei Tükör*, 1972. május 18. A *Könyvtári Szemle* kiadását 1974. során papírhiányra hivatkozva megszüntették.

24. Az idézett 1974-es törvény szövegét lásd a *Scînteia* 1974. nov. 2-i számában; a rendelet végrehajtásának részleteiről lásd a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1977. dec. 9-i számát és a *Neue Zürcher Zeitung* 1975. febr. 1-2-i számát. Az előbbiből kiderül, hogy a német ajkú vallási közösségeket épp oly kedvezőtlenül érintette a rendelet, mint a magyar egyházi intézményeket.

25. Vö. S. Olteanu: « Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave ».

26. Szaz, id. mű, 499. o.

27. *Financial Times*, 1975. ápr. 2. — A kétnyelvű feliratok ügyéhez tartozik a városnevek kérdése is. Az utcák magyar neve még csak ki van írva Marosvásárhelyen vagy Csíkszeredán, de a városok és községek magyar neve sehol sincsen hivatalosan feltüntetve, sem a térképeken,

sem a községek és városok határában, sem a vasútállomásokon, sem a középületeken. A magyar városnevek csak a kisebbségi irodalomban élnek tovább, valamint a magyar nyelvű folyóiratok címlapján. Egész Romániában egyetlen felirat van, amelyet a magyarulakta vidékeken hébe-hóba magyarul is lehet látni, ez így hangzik: « Éljen Románia kommunista pártja! » Ezt a szívből fakadó, lelkesítő üzenetet valamilyen kifürkészhetetlen okból minden ipari üzem homlokzatán olvasni lehet, sőt csakis ez áll ott, mert — ugyanolyan rejtélyes okokból — a gyár neve és jellege titokban marad. — *A fordító megjegyzése.*

28. Az 1976. évi 24. és 25. számú rendelet szabad kezet ad a hatóságoknak, hogy bármely állampolgár munkahelyét meghatározzák; tudnivaló, hogy ez ellentétben áll a Románia által is aláírt emberi jogi (munkajogi) egyezményekkel és deklarációkkal. — Ceaușescu államelnök számos beszéde a román nyelv elsajátítását a jogegyenlőség szempontjából tárgyalja, abból a szempontból, hogy a munkába lépők « tehetségüknek megfelelően álláshoz juthassanak az ország bármely vidékén » (idézet az elnök 1968. okt. 24-25-i beszédéből). « Az a fiatal, aki községből vagy megyéjéből kikerülve képtelen kommunikálni a többiekkel, nem fogja tökéletesen egyenlőnek vagy szabadnak érezni magát. » (Beszéd a Magyar Nemzetiségi Tanács előtt, 1971. márc. 12-én.) Minden jel szerint Ceaușescu sohasem gondolt arra, hogy bizonyos helyzetekben a jogegyenlőséget az is előmozdíthatná, ha románok tanulnának meg magyarul.

29. A kalotaszegi esetet Völgyes Iván írta le « Szabad-e sírni a Kárpátok alatt » c. cikkében, *Irodalmi Újság*, 1976. márc.-április. — Szikszai Sándor esetét Király Károly hozta nyilvánosságra, a többi esetre vonatkozó anyagok forrása: Committee for Human Right in Rumania, New York.

30. *Radio Free Europe Research*, 1978. febr. 28.

31. Olvasható franciául, a párizsi *Esprit* 1978. márciusi számában. Kúnszabó ezt a moldvai beszámolóját egyetlen magyarországi újságban sem tudta elhelyezni. Ugyanez történt « Modern népirtás és az ellene való orvosság » c. hosszabb elmélkedésével, amelyet végül is a müncheni *Új Látóhatár* közölt 1978/4-5. számában.

32. *Magyar Nemzet* 1977. dec. 25 és 1978. jan. 1. A cikksorozat tartalmát Illyés Gyula jelen kötetünk élén szereplő írása röviden összegezi. Ugyanez az írás fényt vet a cikksorozat román hivatalos fogadtatására és arra a visszás helyzetre, hogy Illyés a rászórt rágalmakra nem válaszolhatott személyesen.

33. Lásd a két említett világlap 1978. ápr. 29-i számát.

Kisebbségi perspektívák a totalitárius társadalomban

(Európai napló - II.)

Az itt következő oldalakon Bíró* Péter Európai Naplójának második és befejező részét közöljük. Az elsőt 3. számunkban közöltük — a folytatást Bibó István hirtelen halála után kiadott, Bibó munkásságának szentelt emlékszámunk szakította meg.

Mint már előzőleg jeleztük, az Európai Naplónak ez a második része túlnyomórészt a kisebbségi kérdéssel foglalkozik, s így szervesen illeszkedik bele jelen kötetünkbe. Bíró* Péter Romániában élő magyar gondolkodó, aki a kisebbségi lét súlyát saját vállán érzi. De Bíró* — mint olvasóink azt már korábban tapasztalhatták — európai gondolkodó is. A kisebbségi jogokért való küzdelem számára elválaszthatatlan a kelet-európai dolgok tisztázásától.

A szövegen kisebb, merőben technikai rövidítéseket ejtettünk, amelyek a szerző mondanivalóját érintetlenül hagyják. E rövidítésekre a szokásos szögletes zárójel utal.

1978. ápr. 20.

Lassan beigazolódik, amit a híres magyarországi « stabilitásról » mondtam : hogy a nemzeti kérdésen fog csődbe jutni. Fontos fejlemény, hogy a kisebbségi magyarságot támogató akciók kezdenek elszakadni a hivatalos taktikázásoktól. A pesti lapok főszerkesztőit felszólították, hogy egyáltalán ne foglalkozzanak a kisebbségi kérdéssel. Rég tudni lehetett, hogy amint picit is komollyá válik az ügy,

nem fog tetszeni a budapesti « szerveknek ». Akik nem ugranak fejest valami agyrém-revizionizmusba, akik nem területeket, hanem demokratikus bánásmódot, valódi érdekképviselőkhöz és autonómiához való jogot követelnek a határokon túli magyarságnak, azoknak szembe kell fordulniok saját látszat-demokráciájukkal is, akár csak azzal a szégyenletes taktikával, amely a szovjet nagypolitika árnyékában próbál nemzeti politikát folytatni.

*

Érdekes, hogy a szovjetek épp most újból leszögeznek, hogy ún. « saját utakról » csak azzal a feltétellel lehet szó, ha a szocialista forradalom általános törvényszerűségeit tiszteletben tartják. Ez az általános törvényszerűség-történelem régóta kedvenc témájuk, legújabb megfogalmazását Jurij Kraszinn, a filozófia doktora (!) szolgáltatja a *Novoje Vremja* 1978/15. számában. Ennek újbóli leszögezésénél fontosabb e szövegben annak kinyilvánítása, hogy a marxizmus-leninizmusra való hivatkozás elhagyásával az eurokommunista pártok gyakorlatilag megtagadják a kommunista hagyomány lényegét. « Az elmélet iránti közömbösség megengedhetetlen » — mondja althusseri szigorral doktor Kraszinn, aki szerint ez az elméleti igény a kommunista pártok identitásának legfőbb záloga. De nem valamiféle burzsoá értelemben vett tudományos elméletről, elméleti igényességről van ám itt szó, hanem arról, hogy a proletárforradalomnak, akár békésen meggyógyul, akár nem, « a hatalom teljességéhez » kell elvezetnie.

Egyszóval ez az elmélet, a forradalom általános törvényszerűségeinek a foglalatja minőségi dolog: pont úgy nem lehet elhagyni belőle ezt vagy azt a tételt vagy kifejezést, ahogy a hatalom teljességéről sem lehet szó, *ha csak egyetlen ember is* (szervezetről vagy testületről nem is beszélve) *kivonhatja magát alóla*.

Nincs a mai magyar és román kultúránál, ideológiai nyilvánosságnál kétségbeejtőbb szüleménye a világnak. Uganda, Kambodzsa, Chile a tiszta pokol, ott legyilkolják az embereket, a legtöbben tehát óriási értéknek vannak a birtokában: élnek. Kambodzsában egyetlen kétlapos újság van, és az is hetente jelenik meg. Kelet-Európa ezzel szemben újság- és brossúra-mocsár. De csak az olvassa *el* az újságokat, aki legalább fél fejjel kint van a mocsárból, aki tudja, mi az, és mérhetetlen gyűlöletet érez iránta. Aki azért olvas, amiért Fábry Zoltán annakidején minden hozzáférhető fasiszta lapot elolvasott. De az legalább a szemérmetlen, álorca nélküli barbárság hangja volt, nem a szemérmes és unalmas, iszonyúan unalmas barbarizmusé.

A Népszabadság « óva inti » Kínát. « Azt a benyomást szeretné kelteni, mintha a szocialista országok ... a Szovjetunió áldozatai lennének, és a Szovjetunió járszalagján rángatnák őket. Meg kell mondani, hogy ez a beállítás nemcsak merőben ellentétes az igazsággal, hanem sérti nemzeti öntudatunkat: országaink, pártjaink, kormányaink önálló, független politikát folytatnak és önszántukból, meggyőződésük alapján és helyesen felfogott érdekeik szerint ápolják és fejlesztik megbonthatatlan barátságukat a Szovjetunióval. » Undorító.

Vagy itt az *Új Írás*. Ez nem politikai napilap, hanem « irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat ». Az áprilisi számban közlik Szilágyi Imre tanulmányát: *Németh László morálfilozófiája*. Tökéletes ellenpárja Major Ottó *ÉS*-cikkének (vö. ápr. 1.)*. Szó sincs arról, hogy Németh László a « fajelmélet képviselője » volna. Már csak azért sem, mert a szerző legfontosabb feladatának azt tartja, hogy — Leninre hivatkozva — leleplezze a « moralizáló világpolitikai liberalizmus egyoldalúságát », a « polgári kozmopolitizmust », a « polgári humanizmust » stb., és mindezt akkora hévvel, hogy az embernek már-már az az érzése, hogy valami középkorvégi zsinati szentbeszédet

* Magyar Füzetek, 3. sz., 118. o.

hall a megátalkodott herétikusok, vagy ami még rosszabb: a polgári, vagyis világi, vagyis *civil*, azaz *nem egyházi* gondolatok ellen. Ebben a « világtörténelmileg reális humanizmus », a « fennálló és szükségszerűen létező szocializmus », a « reális feltételek » és Lenin, Lenin, mindenekelőtt és -előtt Lenin nevében folyó kereszteshadjáratában használtatik fel Németh László érvként.

Szilágyi Imre nem « vakbuzgó marxista », mint azok, akik — Németh László maga írta — « Hegel pecsétjével sütötték rám, hogy reakciós vagyok », nem, ő nem azt süti rá saját nemzeti marxista pecsétjével, mint például Major Ottó, hogy a nemzeti szocializmus, vagyis a fasizmus híve, hanem azt, hogy a marxista-leninista, a reálisan létező szocializmusé. Tehát: hol nemzeti szocialistának bélyegzik, hol a marxista-leninista szocializmus bajnokává avatják, csak azért, mert *valóban* szocialista volt (« a szocializmus minden nagy követelését osztottam és osztom » — írta 1936-ban). Tragikus, hogy ma Magyarországon ezt lehet tenni Németh Lászlóval, aki a nem marxista szocializmus, a minőség-szocializmus egyik legnagyobb előfutára volt nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában. Úgy látszik, tényleg valósággá vált Németh László 1959-es víziója: « *Nincs többé történelem (azaz utókor, igazságszolgáltatás, az érdem kiderülése) a mindent elöntő hazugság, mint a gyom nyomja a nagy kultúrnövényt, a magányos erényt.* » Nem mentség, hogy Németh László 1957-59-es naplójegyzetei (ezek közül való, 1959 május 23-i keltezéssel a fenti idézet is) ugyanabban az *Új Írás*-számban jelentek meg, mint a Szilágyi Imre tanulmánya. Nem mentség, mert mindaddig ameddig az *értelmezés*, a *kritika* privilégiuma vagy azoknak a kezében van, akik a nemzeti érdekek problematikájának már a pusztá felvetésétől is allergiásak, akik mindenben nacionalizmust vagy éppenséggel fajelméletet szimatolnak, azaz a « vakbuzgó marxistákéban », a « hajlékonyabb, nyugatibb szocializmus » (Németh László 1938-as megfogalmazása!) minden törekvését, a despotizmus minden formájának elutasítását gyökértelen és — mily szörnyűség! — polgári kozmopolitizmusnak, sőt: cionizmussal való lepaktálásnak minősítik, azaz a marxizmus-leninizmussal modernizált konzer-

vativokéban, egyszóval, mindaddig ameddig az *értelmezéshez*, a *kritikához való jog* marxista kutyaórhöz kötött, addig az ideológiailag « kényes » szövegek megjelentetése csak szánalmas alibi. Önigazolási kísérlet azok számára, akik nem értenek ugyan egyet a fennálló viszonyokkal, de — Németh László 1959. május 23-i jegyzeteinek egy másik passzusát parafrázálva — a bennük kialakult igazért nem tartják érdemesnek és lehetségesnek a deklarálttal szembeszállni.

Szilágyinak az az állítása, hogy Németh László és Fülep Lajos (akit egy mellékes passzusban ugyancsak a « marxi szocializmus » apostalává avat) « A Szocializmus-értelmezése ... találkozik azzal az úttal, amit Lenin érzékletesen felvázolt », épp olyan hamisítás, mint Major Ottó vádja, mely szerint Németh László a « faji szemlélet » híve volt. Németh László Fülep Lajos és Bibó István, a huszadik századi magyar elméleti és politikai gondolkodás legnagyobbjai szocialisták voltak és — Bibó István személyében — azok is maradtak mind a mai napig. Éppen ezért az ő útjuk, a minőség-szocializmus, a pluralista szocializmus útja nem találkozott és nem is találkozhatott sem a sztálini kötőjeltől eltekintő marxizmus és leninizmus, a « reálisan és szükségszerűen [sic!] létező szocializmus » útjával.

Hogy mennyire nem találkozott, azt jól megvilágítja, amit az oly módszeresen idéző Szilágyi Imre egy fontos Németh László-szövegből *elhagyott*. Miután említést tesz Németh László « illúzióiról », « stratégiai hibáiról », « voluntarista törekvéseiről » stb., Szilágyi leszögezi: « Leszámol illúzióival, mert belátja: « Magyar reform nincs és nem lehet ... — a megghiúsult reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem a szocializmus oldalán talál ». Az idézet az 1968-ban megjelent *Kiadatlan tanulmányok* első kötetének 526. oldalán található. Idézzük kicsit bővebben *A következő lépés* című, 1936-ban keletkezett cikket, amelyikből Szilágyi a fenti passzust kiragadta: « Szó sem lehet tehát arról, hogy én múltam mögött „az ajtót becsapjam”, s a vulgármaxizmus karjaiba essem. Magyar reform nincs és nem lehet; országunk, melyet én egy korszerűbb szocializmus kísérleti gózává szerettem

volna tenni, szocializmus és fasizmus jelentéktelen csataterévé vált. Hogy én e csatában csak a szocialista oldalhoz húzhatok: eldölt évek előtt már, amikor a fasizmusokon még jóval több „huszadik századi” máz volt, amellyel magukhoz csalhattak. Ma, amikor a fasizmusok lelke leplezetlenül áll, s a szocializmus „elméletéből” is hallok egy-egy testvérhangot, mely reményt nyújt, hogy e testvérhangok a mozgalmon belül még megsokasodnak, a megbiúsutl reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem a szocializmus oldalán talál. Azt jelenti ez, hogy kifogásaimat a marxizmussal szemben elhallgatom ezután? Nem. Az embernek van üdvössége az időn kívül s van egy az időben: az utána jövő nemzedékek szellemében.»

Németh László « földi üdvössége » — nem először és nem utoljára — hamisítások keresztüzébe került. Forduljunk hozzá tehát még egy idézet erejéing (ugyancsak a fenti, 1936-os cikkből): « *Hogy mi különbséget látok én szocializmus és marxizmus között, évekkel ezelőtt, válaszul egy meglehetősen sértő írásra, épp a Korunkban mondtam el. „A szocializmus — irtam — a mozgalom, a marxizmus a mozgalom elmélete. Minden mozgalomnak van egy értelme, amelyet nyelvünk ad neki, s van egy értelme, amely a hozzátartozó eseményekből rajzolódik ki. Van, amit mondunk, s van, ami történik. A marxizmussal mint elmélettel nem tudok megbarátkozni ... A szocializmus életrevalósága mélyebben fészkel, mint az elméletben.”* »

Németh László körszerűsége és aktualitása épp abban rejlik, hogy szocialista volt, anélkül, hogy a szocializmus elméletét, a marxizmust elfogadta volna. Azt az elméletet, amelyiknek fő célja 1978-ban is ugyanaz maradt, mint a harmincas években volt, vagyis « a hatalom teljességének a megragadása », amint azt Jurij Kraszín, a filozófia moszkvai doktora oly találóan megfogalmazta. Ezzel az elmélettel, a totalitarisztikus hatalom elméletével szemben (aminek oly nagyszerű megfelelője, sőt « tükrözése » a lukácsi totalitásfilozófia) Németh László « töredékes » ontológiája igazi kihívás, továbbgondolásra serkentő kezdet, nem pedig hiányosság, negatívum ahogy Szilágyi Imre megpróbálja beállítani. Az a Németh László, aki — mint

ahogy Szilágyi Imre elmarasztalóan megállapítja — « az Egészre nézve eszköztelen maradt » (hiszen minden igazi művész gondolkodó eszköztelen az Egészre nézve, mert azt csak hatalmilag lehet *reálisan* megcélozni, mégpedig a totalitarizmusban), az a Németh László, aki « nem látja azt sem, miben egy a társadalom » (mert a társadalom radikális, totalizálhatatlan megosztottságából, pluralitásából indul ki), az a Németh László, aki *mr a harmincas években* egy eljövendő « kollektív társadalom ellenzéké »-nek tekintette önmagát, akit a « gyötrő, magyar tapasztalatanyag » és az « európai műveltség » tett a demokratikus, minőség szocializmus előhírnökévé, ez a Németh László ma korszerűbb és aktuálisabb, mint valaha. Nyilván ezért igyekeznek minél többen és minél több irányban meghamisítani.

ápr. 23.

Ami a romániai ideológiai nyilvánosságot illeti ... Több ezer éves távolság választ itt el mindent Európától. Az amerikai látogatásról hazaérkező államfőt az egész ország « hódolatával, mély tiszteletével és nagyrabecsülésével » övezi az újságok első oldalán. A Minisztertanács « hártalan hódolattal és nagyrabecsüléssel adózik », « az ősi aradi román tájak kommunistái, összes dolgozói messzemenő nagyrabecsülésüket és csodálatukat fejezik ki », « az Argeş megyeiek szívvel-lélekkel a pártfőtitkár mellett állnak », a Magyar Nemzetiségű Dolgozó Tanácsa « hazafias büszkeséggel állapítja meg », « Bacău megye kommunistái, összes lakosai mély meghatottsággal és megelégedéssel kísérték a ragyogó küldetést », « Brăila megye összes dolgozói meghatottsággal és örömmel nyugtázták », « a Buzău megyei pártbizottság kifejezi teljes csatlakozását », a bukaresti Augustus 23 vállalat munkaközössége « megkülönböztetett érdeklődéssel kísérte a látogatást », a fogarasi Vegyikombinát dolgozói « kifejezik mély tiszteletüket és hazafias büszkeségüket a legdrágább emberünk [sic!] iránt mindenütt tapasztalható messzemenő nagyrabecsülés miatt, úgyszintén meghatottan nyugtáz-

ták a Ceaușescu elvtársnőt körülvevő tiszteletet », a « Hargita megyei tájak kommunistái, románok és magyarok a legélénkebb érdeklődéssel és mély hazafias büszkeséggel kísérték a látogatást, mely az Ő politikusi egyéniségének, lánglelkű hazafiúi erényeinek határozott megnyilatkozása folytán megerősítette » — folytassuk?

Ilyesmikkel lehet tehát itt megtölteni az újságokat. Ez valóban csak azzal az egészséges és bölcs amoralitással lehet elviselni, amivel az itteni emberek — kevés kivétellel — meg vannak áldva. Végighallgatnak, sőt végigcsinálnak mindent, anélkül, hogy ennek bármilyen különösebb jelentőséget tulajdonítanak. — Persze egy napon itt is megváltozik majd minden, s az emberek őszinte lelkesedéssel vetik majd bele magukat abba az új világba és könnyű lélekkel, amit nem terhel majd sem az önvád sem az emlékezet. Az emlékezés, a jövőteremtés és persze az önvád és a kétségbeesés is: ez a jelentést adó, ítéletet mondó és következtető Európa. A történelmet csináló, vagy — szerencsétlenebbik felében — elviselő Európa. Melyet egyesek épp a keleti, végtelenbe szétszórt szubjektivitás nevében ítélnék el.

Van persze másfajta történelem is, amely inkább arra való, hogy helyettesítse az igazi emlékezést: a mítosz, az ezer vagy több ezer éves évfordulók megünneplése. Az a nép, amelyik csinálja vagy elszenvedi a történelmét, de mindenképpen történelmi viszonyban van önmagával — nem ilyesmire emlékezik. Burebista, a « királyok királya » (*Scînteia* ápr. 21.) birodalmának 1980-ban lesz a 2050. évfordulója. Rendben van. Magyarország a múlt század végén ünnepelte, nem ugyan a hun birodalom, hanem csak a magyarok honfoglalásának dicsőségesen kerek ezeréves évfordulóját. Amikor pár évvel később a valódi történelem mozgásba lendült körülötte, a magyarság ott maradt, nyakán a hét vezérrel és Lehel külrtjével.

május 24.

Az április 29-i *Scînteia* egész oldalas cikket közöl Csík-szeredáról és Hargita megyéről (*Tavaszi óda a hazához*).

A cikk szerzője (Eugen Florescu) még Orbán Balázsnak *A Székelyföld leírása* című, a múlt század végén megjelent hatkötetes monumentális munkájából is idéz egy passzust, abból a könyvből, amelyiknek nemhogy az újra kiadását nem engedélyezik a szocialista Romániában, de még a könyvtárakban is különleges engedélyekhez kötik az elolvasását. Az idézet egyébként arról szól, hogy a legendákban, csodálatos tájakban oly gazdag Székelyföldön egy valami, az ipar, szinte teljességgel hiányzik. Ami igaz is volt. A nemzetiségi egyenjogúság legvilágosabb bizonyítéka tehát mi lehetne más, mint a gyorsított iparfejlesztés? A *Scînteia* cikkéből megtudjuk, hogy Csíkszereda lakossága 1968 és 1978 között 15 000-ről 32 000-re emelkedett, 1980-ra pedig eléri az 50 000-et. Itt álljunk meg egy pillanatra.

Az elmúlt évtizedekben a nagyobb erdélyi városok (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmár stb.) lakossága 50-100 ezerről 100-150-250 ezerre emelkedett. Ezzel a gyorsított iparosítás kezdetéig magyar többségű városok nemzetiségi összetétele alapvetően megváltozott: Kolozsvár határozottan román többségű lett (2/3-1/3 arányban), a többi említett városban pedig nagyjából kiegyenlítődtött az arány. Ez az egész folyamat a magyar lakosság tervszerű háttérbeszorításának jegyében zajlott olyan kézzelfogható igazságtalanságok közepette, mint például a magyar nyelvű oktatás állandó csökkentése, a magyar nemzetiségű vidéki lakosság városba költözésének nehezítése, egészen távol eső román vidékekről (Olténia, Moldova stb.) történő betelepítés (a marosvásárhelyi Vegyipari Kombinát beindulásakor például ahelyett, hogy ott a helyben képeztek volna ki román és magyar szakmunkásokat, egy olténiai szakiskolából helyeztek oda egész évfolyamokat). Ami tehát az említett erdélyi városokat illeti, bár az iparosítás e települések túlnyomóan magyar jellegének tudatos megszüntetésével volt egyértelmű, és ennyiben az elrománosítás legfontosabb eszközének tekinthető, mégsem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett kolonizációról, és pedig azért nem, mert a román lakosság ugrásszerű megnövekedése túlnyomórészt az *e városok környékén* élő románok városba áramlásának és

csak kisebb mértékben a távolabbi román vidékekről történő betelepítésnek volt az elkerülhetetlen következménye.

Nem ez a helyzet a Székelyföldön, ahol a városok környéke 100 %-osan magyar, ahol némi román lakosság csak a városokban található, és *számarányukat kizárólag a távol eső román vidékekről történő betelepítéssel, szabályos kolonizációval lehet csak emelni.* A székelyföldi megyék iparosítása — az eddigi tapasztalatok szerint — nemcsak a vidék természetes szükségleteit tartja szem előtt, hanem — egyelőre csupán távlati célként — az utolsó erdélyi kompakt magyarlakta területnek vegyes lakosságú területté való átalakítását is. Ez azonban nem lesz könnyű dolog, s ha meg is valósítják, előre nem látható következményekkel járhat. Ugyanaz a jelenség — korábban magyar többségű városok román többségűvé, vagy nagyjából fele-fele arányban vegyes lakosságúvá válása — teljesen más súlyú és jelentőségű a szerint, hogy az illető városok természetes környezetének, vidékének nemzetiségi struktúrája reprodukálódik, vagy pedig a maga természetes életét élő vidék belső egyensúlyát megbontó hatalom elnemzetietlenítő szándéka érvényesül. Előbbi esetben a magyar lakosság *csak* a gazdasági, kulturális és politikai egyenjogúság megsértése miatt tiltakozhatik, utóbbi esetben egy még ennél is súlyosabb dolog: a kolonizáció politikája, a tervszerűen végrehajtott « békes etnocídium » miatt. Az a tény, hogy az ötvenes évek elején még magyar többségű Kolozsvár lakosságának ma kétharmada román, *nem* etnocídium, de ha például Csikszereda csak 40-50 %-ig is románná válik — az. Még nem tartunk itt, de nem kétséges, hogy a hatalom ezt a célt követi.

Ezt egyébként a *Scînteia* látványos kirakat-cikke is igazolja. A cikk szerzője a Hargita megyei Statisztikai Hivatalba is ellátogatott, ahol « megérdeklődte » a megye népességére vonatkozó adatokat. 1977 július 1-én Hargita megye lakossága 328 255 fő volt, 1968-ban: 273 964. A többlet: 54 000. 1938-ban a megye lakossága 250 149 fő volt. Tehát — vonja le a következtetést a *Scînteia* — az utóbbi tíz év alatt a növekedés kétszer nagyobb volt,

mint az azelőtti harminc esztendőben. « *A növekedés 86 %-ban a természetes szaporulatnak tulajdonítható. Az ország más vidékeiről érkezettek száma az utóbbi tíz év folyamán: 6450.* » Ha a cikk szerzője vagy legalább a szerkesztője levette volna a polcáról Románia 1977-es Statisztikai Évkönyvét, a 60. lapon megláthatta volna, hogy 1976-ban Hargita megyében a természetes szaporulat pontosan 3474 fő volt. Ezt tízzel beszorozva megkapjuk az utóbbi tíz év (minthogy az utolsó év adatát nem tekinthetjük átlagnak: nagyon bőven számított) természetes szaporulatát: 34 740. Amiből következik, hogy nem 6450 személy jött Hargita megyébe ez alatt az idő alatt az ország más vidékeiről, mint ahogy azt a *Scînteia* állítja, hanem legkevesebb 20 000, s így a megye népességnövekedése nem 86 %-ban, hanem csak körülbelül 60 %-ban tulajdonítható a természetes szaporulatnak. Ezt a korrekciót azért volt érdemes elvégezni, mert a *Scînteia* szerint « *Vannak egyesek, akik azt állítják, hogy az elmaradottabb megyék iparosításának politikája révén lakosságáttelepítés történt volna.* » Az mindenesetre tény, hogy egyesek a statisztikai adatokkal való manipulációra, sőt a hivatalos adatok meghamisítására kényszerülnek bizonyos látszatok elkerülése végett.

Egyszóval egy olyan vidéken, ahol — ugyancsak a szóbanforgó *Scînteia*-cikk szerint — « *az 1977. július 1-i népszámlálási adatok szerint a lakosság 87 %-a magyar és 13 %-a román és más nemzetiségű* », nevetséges dolog a magyar lakosság « *egyenjogúságáról* » és ehhez hasonlókról beszélni. A székely megyékben ennél sokkal többről van szó: nem románokkal szembeni előjogokról természetesen, hanem *egy vidék, egy terület* azon jogáról, hogy sajátos fizionómiáját ne módosítsák, ne befolyásolják hatálmilag. Vagyis: területi autonómiához való jogról, amelynek megadása önmagában természetesen nem oldaná meg az egész erdélyi magyarság problémáit, hiszen annak csak körülbelül 1/3-a él a Székelyföldön, de a megoldásnak egyik lényegbevágó, elengedhetetlen feltétele. A másik: a gazdasági, kulturális és politikai egyenjogúság tiszteletbentartása, pontosabban — a nagyfokú lakosságkeveredés miatt — nem területi, hanem kulturális és politikai auto-

nómia biztosítása a Székelyföldön kívüli magyarság számára.

máj. 5.

A május 4-i *Scînteia* a kukoricavetésről szóló hírek, a « paszuly vetésének sürgős befejezésére » felszólító cikk, valamint a május 1-ét különleges munkasikerekkel köszöntő munkásosztályról tudósító elmaradhatatlan vezércikk mellett egy író (Romulus Guga) « érzelmes útijegyzeteit » is közli (*Erdélyi kalauz az évszázados testvériség jegyében*). Szerző szerint « a történelem nálunk, románoknál nemcsak szenvedély, hanem munkánk, életünk értelmé ». Ha már ilyen fontosságot tulajdonítanak neki, érdemes megnézni, miféle történelemről van szó. A tájat teljesen átható, át-lényegítő földrajzi és történelmi szimbólumokról, természetesen. Ilyen például « Bihar régi vára, ahol az ősök szembeszegültek az átmenőkkel, a langyos helyet keresőkkel. » A történészek dolga eldönteni, hogy Anonymus krónikájában említett Ménmarót román fejedelem volt-e, a röghözkötöttség és a nemzeti homogenitás szimbóluma, vagy a nagy Kazár Birodalom nyugatra szakadt fiainak vezére, akinek bihari udvarában már akkor valamennyi ismert és jelentős vallás hívei : keresztények, muzulmánok és zsidók szabadon tanyázhattak. (Szimbólumnak ez sem rossz!) Bízunk tehát ezt a történészekre, s mi csak azt emeljük ki, hogy szerző ugyanabban a mondatban, amelyikből a fenti pár sort idéztük, a nagyváradi alumíniumkombinátról is megemlékezik, « ahol románok, magyarok és más nemzetiségűek valamennyien önmaguk lehetnek egy országban, az ő országukban ». Egyszóval ezeknek a « langyos helyet keresőknek », ezeknek az « átmenőknek » (trecători) az ivadékai ma is itt élnek, s mint megtudjuk, a legteljesebb egyenlőségben az országot ellenük védelmező ősök utódaival. Te, akinek az ősei, mondjuk, ezer éve telepedtek meg ezen a vidéken, csak tranzitvízumot kaptál a történelemtől, de azért ne panaszkodj, mert egyenlő vagy a földrajzi-történelmi szimbólumokban gon-

dolkodó « őslakókkal », és önmagad lehetsz az alumínium-kombinátban!

Vannak persze kiváltságos « jövevények » is, akiknek hőseire érdemes emlékezni. « *Virágot fogsz elhelyezni Kolozsvár-Napoca főterén* — szólítja fel Romulus Guga e költői fordulattal olvasóját — *Stephan Ludwig Roth emlékére, akinek feje a történelem hazugjai* (mincinoşii istoriei) *miatt hullott le.* » Bármelyik valamirevaló lexikonban utána lehet nézni, hogy Stephan Ludwig Rothot a forradalmi magyar kormány nem azért végeztette ki 1849-ben, mert azt merte állítani, hogy a románok mindig is a legtöbben voltak Erdélyben, hanem mert együttműködött a magyar forradalom ellen totális háborút viselő osztrák császári udvarral. De steril vita helyett maradjunk a tanulsággal: Romulus Guga « erdélyi kalauza » a történelemmel és a tájjal egylényegű „őslakók” és az „átmenők”, a történelem igazainak és a történelem hazugjainak az ivadékai között « évszázados testvériség » jegyében fogant.

*

A mai (május 5-i) *Scînteia* újabb kirakat-cikke, ezúttal Hargita megye egy másik városáról, Székelyudvarhelyről. Szerző: Uborny Mihály, a város — magyar — polgármestere. A cikk a « testvériségben élő 30 000 románról, magyarról és székelyről », a « mi városunkról » szól, « ahol a lakosok nagy többsége magyar és székely ». Székelyudvarhely is, mint annyi más város « ipari fellelgvárrá » vált, ahol « minden dolgozó — legyen román, magyar vagy székely — egyképpen saját munkája tulajdonosának, termelőjének és haszonélvezőjének érzi magát » stb., stb. Már az ápr. 29-i számban megjelent cikk is állandóan románokról, magyarokról és székelyekről beszél, de mint-hogy szerzője román újságíró, arra lehetett gondolni, hogy ő éppen a « magyarok és székelyek » stílusfordulatot kedveli, vagy életében először járva a Székelyföldön, nincs honnan tudja, hogy a « székely » ugyan általánosan használt megjelölés, de maguk a székelyek semmi esetre sem

használják a « magyar » jelző mellett, mint egy attól *különböző* nemzetiség jelölését. De Uborny Mihály, Székelyudvarhely polgármestere, aki — mint cikkében írja — « maga is magyar » ne volna tisztában ezzel? A *divide et impera* eléggé esetlen (és reménytelen) kísérletével állunk tehát szemben. Még szerencse, hogy a tavalyi népszámlálás folyamán a « székely » külön nemzetiségi kategóriaként szerepelt, és így a körülbelül hatszázszáznyi székely közül találtak is vagy száz « székelyt », olyat tehát, aki székely — s nem magyar — nemzetiségűnek vallotta magát. A nyilvánosságra hozott hivatalos adatok bizonyítják tehát a legvilágosabban a « székely nemzetiség » képtelenségét. A kapkodás és fejetlenség jele, hogy most újból ehhez a teljességgel hatástalan fogáshoz folyamodtak.

*

Közben Marx Károly is betöltötte 160. életévét, és meglehetősen haragosan tekint le a világra a mai *Scintea* negyedik oldaláról. Talán forog is a sírjában, hiszen az eljövendő társadalomról alkotott utópiája összeegyeztethetetlen a kommunizmus mai valóságával. De ez természetes, hiszen az utópia lényegéhez tartozik, hogy nincs, hogy *nem lehet* valósága, hogy csak mint tiszta affektivitás, mint hit létezhetik. De Marx és Engels, ha meg is merítkeztek az utópiában, azzal maradtak fenn a történelemben, az által *vannak jelen* benne, hogy a szocializmust « tudománnyá » fejlesztették, vagyis a totalitarisztikus hatalom megragadásának és tudatos manipulálásának páratlan doktrínájává. Ez a marxizmus, az igazi marxizmus nélkülözhetetlen ma Kelet-Európban a hatalom birtokosai számára, föggetlenül attól, hogy hatalmuk nacionalista, liberális vagy egyszerűen csak marxista színekben játszik.

A hivatalos Románia a háború előtt semmivel sem volt kevésbé nacionalista, mint most, de mivel nem rendelkezett a hatalmi szervezet, a hatalmi manipuláció marxista-leninista technikájával — nem is volt totalitarisztikus, következésképp az erdélyi magyarság léte és kultúrája számára sem jelentett életveszélyt. A visszaélések tömege, a

tényleges egyenjogúság hiánya, az a tény, hogy az autonómiának még a gondolata sem merülhetett fel — mindez nem feledtetheti el azt az alapvető valóságot, hogy a két háború közötti magyar kisebbség a falusi parasztoktól a legmagasabb pénzügyi érdekeltségig — a kulturális életről nem is beszélve — az önálló szervezeti élet számtalan lehetőségével, valóban kisebbségi érdekek szolgálatában álló intézmények egész sorával rendelkezett, s így legalább viszonylag önálló életet élhetett és önazonosságát *minden vonatkozásban* legalábbis kifejezésre juttathatta. Bármilyen felemás, elégtelen volt is (különösen szociális vonatkozásban) a két világháború közötti romániai demokrácia, a mai totalitarizmusnál sokszorosan több lehetőséget biztosított a kisebbségi magyarságnak a fennmaradásra.

Ezért nem elég csak a nacionalizmussal szembeszállni annak, aki a romániai magyar kisebbség helyzetét ma őszintén és előítéletmentesen fel kívánja tární. A többékevésbé hagyományos nacionalizmus mögött meg kell látnunk magának a rendszernek a lényegét: a kommunista párt kizárólagos uralmán alapuló totalitarizmust. Ha ezzel szembefordulunk kisebbségi önvédelmi harcunk valóban általános, országos érdekűvé, sőt kelet-európa szempontból is példássá válhat, s számíthatunk, ha nem is a hatalmi vagy éppenséggel nagyhatalmi tényezők — sohasem önzetlen — pártfogására de a demokratikus érzelmű, a totalitarisztikus hatalmi rendszer nyomorúságait velünk együtt érző románok és az egész demokratikus európai közvélemény támogatására.

*

Manuel Lucbert négyhasábos cikkben ismerteti a mai *Le Monde*-ban Takács Lajos beadványát a romániai magyarság ügyében. Takács 18 pontban foglalja össze a követeléseket. A legfontosabbak: 1. a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa alakuljon át valódi tömegszervezetté, felelős vezetőkkel; 2. a Nemzetgyűlésben állítsanak fel állandó bizottságot a nemzetiségi kérdés vizsgálatára; 3. Nemzetiségi Statutum elfogadása; 4. a nemzetiségi ok-

tatás rendezése az óvodáktól az egyetemig; 5. magas színvonalú magyar nyelvű tudományos folyóirat létrehozása; 6. a nyelvhasználat biztosítása minden szinten ott, ahol a lakosságnak legalább 15 %-a nemzetiségi; kétnyelvű feliratok; 7. a magyarországi könyvek, újságok behozatalának megkönnyítése; 8. nemzetiségi tévé-csatorna biztosítása.

A Kirány-ügyhöz viszonyítva három lényeges fejlemény történt.

[1.] Takács nem párttagként, nem « marxista-leninista meggyőződéséről vezetve » mondja el a magyar kisebbség sérelmeit, hanem a kérdés jogi szakembereként. Az ő beadványa ezzel *formálisan sem* pártügy többé, hanem az egész romániai magyarság programja, még ha nagyon minimális program is.

[2.] A budapesti értelmiségiek most már nyíltan vállalják a közvetítő szerepet (ők ismertették Budapesten a nyugati újságírókkal Takács és Sütő beadványait). Álláspontjukat Illyés Gyula fejezte ki a legegyértelműbben a *Reuter*-nek adott interjújában. Romániában békés etnocídium folyik, s mivel Magyarország mint a szocialista tábor része tehetetlen, ők vállalják magukra a felelősséget, hogy tájékoztassák a világgözüvéleményt a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Bár ez feltehetően a magyar kormány hallgatólagos beleegyezésével történik, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a dolog kezdi túllépni a kormány által még elfogadható kereteket.

A budapestiek tevékenységével kapcsolatban egyelőre két megjegyzést lehet tenni. Mindenekelőtt rendkívül nagy jelentőségű az a tény, hogy a magyarországi értelmiségiek nem a határ-revizionizmus alapján állnak: nem területeket, hanem igazságot, tényleges egyenlőséget követelnek a romániai magyarok számára. Ez nem csak joguk, hanem — magyarokként — kötelességük is. Azt ma már minden józanul gondolkodó magyar belátja, hogy a határok megbolygatása értelmetlen, arról nem is beszélve, hogy ráadásul még lehetetlen is. Annál nagyobb elszántással léphet fel tehát mindenki, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel elősegítse a kisebbségi helyzetben élő magyarok helyzetének megjavítását. Viszont semmi jel sem mutat arra, hogy Budapesten a nemzetiségi kérdés

általános társadalmi-politikai vonatkozásait is átgondolnák, vagyis, hogy a nemzetiségi elnyomást egy totalitarisztikus hatalmi rendszer, a proletárdiktatúra államformájának lényegéből fakadó jelenségként fognák fel, nem pedig valamilyen atavisztikus román nacionalizmus szimpla következményeként. A magyarországiak csak akkor érthetnek meg teljesen minket, erdélyi magyarokat, és csak akkor érthetnek teljesen egyet is velünk, ha nemcsak a román diktatúrával, hanem saját rendszerükkel, és főként ha az őstípussal, magával az ún. szovjet modellel is szembefordulnak. Az a tény, hogy Magyarország ma a legintelligensebben megszervezett diktatúra, nem változtat azon, hogy a reális demokrácia Magyarországon ugyanolyan hiánycikk, mint bárhol Kelet-Európában. Sajnos, minél elviselhetőbb egy diktatúra, minél több tehát az emberek vesztenivalója, annál kevésbé válik létszükségletükké a demokrácia, annál kevésbé tartják a fennállóval való szembefordulást az emberi méltóság követelményének. Ebben a tekintetben mi, romániai magyarok, nem panaszkodhatunk. De talán megérjük még azt, hogy az erdélyi magyarság mutat majd példát Magyarországnak: egyértelműen ellenzéki magatartásával, demokrácia-éhségével, a nemzeti identitás másokat nem sértő, de határozott vállalásával. Nem először fordulna elő ilyesmi a magyar nép történelmében. Nemcsak segítségre vagyunk tehát szorulva, hanem segíteni, adni is tudunk, talán többet is, mint amennyit kapunk.

máj. 7.

[3.] A harmadik fejlemény a román politikai vezetés inkompetenciájának kinyilvánulása és zavarodottsága. E vezetés a nemzeti kérdést egyszer s mindenkorra lezártnak, megoldottnak nyilvánította, s szervileg képtelen arra, hogy bármiben is korrigálja önmagát. Az itthoni, s főként a nemzetközi közvélemény mozgolódására (*Washington Post, New York Times, Economist, Times, Guardian, Le Monde, Die Presse, Avanti* stb.) a bukaresti propaganda-gépezet szinte kínos fantáziátlansággal vagy egészen pri-

mitív dühkitörésekkel reagál. A *Scînteia* április 30-i száma például háromhasábos cikket közöl a nemzeti kérdés « marxista megoldásáról », amelynek illusztrálására azt a « *rendkívül jellemző* » tényt tárja ország s világ elé, hogy « *Kovászna, Hargita és Máramaros megye, ahol a románok mellett (!) nagyszámú, az együttélő nemzetiségekhez tartozó dolgozó él, [Kovászna és Hargita megyében a lakosság 80-90 %-a magyar!] az év első négy hónapjára eső tervet az elsők között teljesítette.* » Akit ez még nem győzött volna meg eléggé, annak felhívják a figyelmét arra « a mélységes elégedettségre és hazafias büszkeségre », amit az ország dolgozói oly « nagyszerűen kifejezésre juttattak » az amerikai látogatásáról hazaérkező Nicolae Ceaușescu elvtárshoz intézett « táviratok özönében ». Mindezt a *Scînteia* « a mai Románia realitásának » nevezi. A Krisztus testévé átlényegülő, transzszubsztanciálódó osztya előbb valóság egy kálvinista számára, mint ez a bizáncias szerkezetű « realitás » — egy európai számára. [...]

Ami pedig az említett dühkitöréseket illeti, csak kettőt ragadok ki belőlük: Dr. Ion Spălățelu *Szent Bertalan hosszú éjszakája* című cikkét a *Contemporanul* április 28-i számában, amit május 5-én az egyetlen országos magyar nyelvű napilapban, az *Előrében* is leközltek — már ennyiből is könnyen megállapítható, hogy kinek az érdekeit szolgálja elsősorban az a « 32 [magyar nyelvű] újság és folyóirat, amely 1977-ben összesen több mint 100 millió példányban megjelent » (Vö. *Hungarians and Germans in Romania Today*. Meridiane Publishing House, Bucharest, 1978, 77. l.) — ; legújabban pedig Mihnea Gheorghiu cikkét az Írószövetség hetilapjában (*Luceafărul*, május 6-i szám). Ez utóbbi Illyés Gyula nemrég franciául is megjelent könyvének címét — *Hunok Párizsban* — vette kölcsön, « horthysta söpredéknek » minősítve azokat a magyar és nem magyar értelmiségieket, akik Erdély ügyében Párizsban megszólalnak. Ez még a bizánci mellébeszélésnél is kínosabb szegénységi bizonyítvány. A kisebbségi magyarságnak több jogot, több demokráciát, reális egyenlőséget követelő megnyilatkozásokra hogyan lehet válasz a különféle magyarországi szélsőjobboldali különítmények

észak-erdélyi atrocitásainak a részleteket szinte kéjelegve ecsetelő felsorolása?

A romániai nemzeti kérdés tragikus komplexitása abból fakad, hogy két történelmi idő találkozásának metszéspontján « helyezkedik el ». Az 1918-19-es két elvetélt forradalommal Magyarország bebizonyította, hogy legalábbis kulturálisan megérett a belső megújulásra, arra, hogy 1848 után másodszor az európai történelem élvonalába kerüljön. De csak egy pillanatra. Mert a környező népek, a szerbek, a románok és szlovákok nem kértek *ebből* a — legalábbis a magyarság szempontjából — főleg szociális hangsúlyú megújulásból. Ők ennél — teljesen érthetően — sokkal többre tartották saját nemzeti életük kiteljesítését. Mármost, ha igaz is az, hogy a román hadsereg 1919-es budapesti bevonulása után hatalomra kerülő Horthy-rendszer [...] s hatása alatt a magyar közvélemény jelentős része nem tudott belenyugodni a történelmi idők pluratitásába, abba tehát, hogy a Magyarországot környező népek nemzeti államkereteket nyertek s hogy a Szent István-i Magyarországot visszacsinálni nem lehet — a másodszor is elveszített világháború, a magyar revizionizmus teljes csődje, s főként az 1945-ben Magyarországon is bekövetkező rendszerváltozás ezt a történelmi intranzigenciát is elsöpörte, legfeljebb valami keserű szájíztt hagyott maga után. Észak-Erdély visszakerült Romániához — és nemcsak azért, mert a szovjetek ezt a háborúból való kiugrás fejében megígérték, hanem azért is, mert Erdély *egésze* román többségű lévén, ez a történelmileg mindig is szerves egységet alkotó tartomány a nemzetek önrendelkezési jogánál fogva Romániát illeti meg —, Észak-Erdély visszakerült tehát Romániához, de Kolozsváron létrehozták a Bolyai Tudományegyetemet, elfogadták a kisebbségi jogokat szavatoló Nemzetiségi Statutumot, megalakították a Magyar Népi Szövetséget, a kisebbségi magyarság felelős vezetőikkel rendelkező szervezetét. Úgy tűnt, hogy ez a kor, a negyvenes évek második fele, a történelmi idők találkozásának kora, olyan kor, amely a kelet-európai kis népeket a társadalmi haladás, a demokrácia elveinek közös vállalásában kapcsolja össze, s megteremtheti annak a lehetőségét, hogy a *nemzetek* önrendelkezési jogának

biztosítása után s mellett a társadalmi önrendelkezési jog is szabadon érvényesülhessen valamennyi érintett országban. Mivel a kisebbség az ő problémáit önmagában, a többségi nemzet önrendelkezési jogának érvényesítése — azaz a társadalmi önrendelkezési jog, az intézményi, kulturális és végső soron nyelvi pluralizmus szabad érvényesülése nélkül — nem oldhatja meg. Ebből következik, hogy a kisebbségi kérdés végső soron a társadalmi demokrácia kérdése. Az adott államkeretektől való elszakadást is magábanfoglaló önrendelkezési jog egy területen belüli kisebbségre nem alkalmazható. De különösségének, sajátos értékeinek szabad kinyilvánítása és érvényesítése annál inkább feltétlen joga, mert létszükséglete. Egy nemzet az évszázadokig tartó despotizmust is átvészeldheti — a kisebbség számára az évtizedekig tartó is halálos lehet.* Ezért perfid és ostoba fogás a hivatalos román propagandának az a kísérlete, hogy az itteni magyar kisebbség helyzetének megjavítását célzó valamennyi törekvést faszizmusnak vagy horthyzmusnak kiáltsa ki, hogy a történelem lomtárából keressen magának érveket. Téved a hivatalos Románia, ha azt hiszi, hogy az egyetlen vele szembeállítható ellenpolitika a magyar revansizmus és irredentizmus: nincs akkora szerencséje, hogy a mai Európában és különösen magyar részről ilyen ellenfelet találjon.

Döbbenetes, hogy a mai Románia vezetői a jelek szerint mennyire belefeledkeztek saját ál-valóságukba. Hatalmi rendszerük és az azt kifejező ideológia egynemű, monolitikus szemantikai struktúrája olymértékben fogva tartja őket, hogy nem is érzékelik, honnan fenyegeti őket reális

* Németh László 1942-ben, akkor, amikor Magyarország német segítséggel éppen visszaszerezte az első világháború után elveszített területeknek azt a részét, amelyiken a kisebbségi magyarság legnagyobb része élt, éppen akkor tehát, amikor az erdélyi, szlovákiai és vajdasági magyarság nagyobb része kisebbségből újból « többséggé » változott, Németh László ezt a provokatív minőség-megjelölést választotta tanulmánykötete címéül: *Kisebbségben*.

veszély. Ez a veszély nem külső, nem idegen pozitivitás, hanem immanens társadalmi hiány: a demokrácia. A romániai magyar kisebbség eltökéltsége és határozottsága nem valami idegen, « fasiszta elemek » aktivizálódásának, hanem a lehető legbensőbb demokráciahiány tudatosulásának a jele és következménye. S ez a kisebbség nemcsak azért nincs egyedül, mert vannak, akik Budapesten felemelik érdekében a szavukat, vagy mert a *Times*, a *Le Monde*, a *Washington Post* vagy a *Die Presse* hasábjain növekvő megértéssel és együttérzéssel viseltetnek irányában, hanem elsősorban azért, mert a demokrácia akut hiánya az egész román társadalom ügye. S ha bár a román írók és értelmiségiek az egy Paul Goma kivételén szégyenletes módon hallgattak és hallgatnak is erről, nem úgy a zsilvölgyi bányászok. Vezetőjük, Dobre, olténiai román, nem erdélyi magyar volt, s olténiai románként halt is meg 1977 karácsonyán Craiován (ahová haza száműzték), mert « véletlenül » halálra gázolta egy autó.

Van azonban a kisebbségi helyzet végiggondolásának s az ennek alapján felvázolható politikai programnak egy olyan vonatkozása, ami megkülönböztetett jelentőségűvé teszi mind a román, mind a magyarországi ellenzéki törekvések viszonylatában. Annak világos felismeréséről van szó, hogy a kisebbségi egyenjogúság és autonómia biztosítása a proletárdiktatúra helyi változatát képviselő hatalmi rendszeren belül lehetetlen. Ha a magyarországi értelmiségieket el lehet hallgattatni bizonyos demokratikus játékszabályok korlátozott — « informális » érvényesítésével, ha a zsilvölgyi bányászokat több kenyérrel, nagyobb nyugdíjjal le lehet is csillapítani, a romániai magyar kisebbség problémáinak a megoldása (önálló magyar egyetem, a székelyföldi magyarság területi autonómiája, az egész erdélyi magyar kisebbségre kiterjedő nemzetiségi tömegszervezet, hogy csak a legfontosabbakat említsem) lehetetlen a rendszer lényegét érintő strukturális változások, egy nem diktatorikus, nem marxista-leninista szocializmus megteremtése nélkül. S ha egy kisebbség önmagában természetszerűleg képtelen is egy ilyen áttörés megvalósítására, semmi sem akadályozhatja meg abban, hogy az áttörés élvonalában haladjon, hogy — saját jól felfo-

gott érdekeitől vezettetve — kovásza legyen egy általánosabb, egész Kelet-Európára kiterjedő antitotalitarisztikus történelmi fordulatnak.

máj. 12.

A lehető legszörnyűségesebb és lélekölőbb unalom: nacionalizmus és szociális demagógia, vidéki Bizánc. Tegnapelőtt felemelték a szolgáltatások, a közlekedési díjak és a kávé árát, a lapok pedig, a lapok a munkásdemokráciáról, a kommunista munkástílusról, a politikai realizmusról elmélkednek. És természetesen *a* valóságról, amely minden politika alapja, csak hogy a mi körülményeink között, « a dialektikus és történelmi materializmusra épülő politika körülményei között ez a volóságghoz való viszony új jelentést kap: nem korlátozódik többé a társadalmi-történelmi valóság megfigyelésére és megismerésére, hanem a valóság *konzultálását* előfeltételezi ». (*Contemporanul* május 12.) A gazdasági-pénzügyi mechanizmus és a demokratikus életviszonyok öszshangja tökéletes, « a demokratikus centralizmus elvének és a munkás-önkormányzat módszereinek előnyei » messzemenően erősítik « a gazdasági-társadalmi tevékenység modern vezetését » [sic!] és a « munkásosztály történelmi szerepének mind hatékonyabb érvényesülését ». A *Contemporanul*nak ugyanezen az oldalán olvasható egy bekerezett megemlékezés is a nagy erdélyi román költőről, George Coşbucról. Egyetlen passzust idéünk belőle: « Nemzetünk történelme a nemzeti lét megőrzéséért vívott harcok végtelen sorozatából áll: Decebal a hódítók ellen, Gelu a hódítók ellen, Mihály a hódítók ellen, Ştefan a hódítók ellen, az egész nép a hódítók ellen! A mi történelmünk mélységesen drámai volt. » S hogy még félreérthetlenebb legyen a « message », Coşbuc híres *Földet adj!* (*Noi vrem pământ!*) című verséből idéz a szerző (Radu Cârneli): « *Voi ce aveți îngropat aici? / Voi grâu? Dar noi strămosi și tați, / Noi mame, și feciori, și frați! / În lături, venetici!* » Próza fordításban: « *Nektek mitek van eltemetve itten? /*

A búzátok? Nekünk őseink és apáink, / Nekünk anyánk, fiaink és testvéreink! / Félre jövevények! »

Hogy az Erdély egyik tiszta román vidékéről származó Coşbucot népe társadalmi és nemzeti nyomorúsága láttán ily mértékben elragadta az indulat a századfordulón, az talán még érthető. Az viszont egyszerűen vakság, sőt elvakultság, hogy ma, 1978-ban egy bukaresti folyóirat « hódítóknak » és « jövevényeknek » tekint egy (a hivatalos statisztikák szerint) 1 700 000 lelket számláló nemzeti kisebbséget. A mai Románia publicistái úgy politizálnak, mintha nem is a 20. században élnének, mintha még mindig nekik kellene a világ kövéleményéhez fordulniok, hogy nemzeti létében fenyegetett népük méltatlan sorsára felhívják a figyelmet. Döbbenetes, mennyire rajtuk kívül állónak tekintik a nemzetiségi kérdést, mennyire nem képesek felfogni a lényegét: azt, hogy itt igenis *róluk van szó*, az ő társadalmi és nemzeti türelmetlenségükről, amely nemcsak a magyar kisebbséget nem ismeri el mint saját kulturális és szervezeti különösségéhez ragaszkodó kollektív egészet, de a román nép számára sem teszi lehetővé a totalitarisztikus államhatalommal szembeni kulturális és szervezeti autonómiát. Mennyire igaza volt Paül Gomának amikor Pavel Kohouthoz intézett szolidarizáló levelében megírta, hogy a románok helyzete még a csehekénél is rosszabb, mert azokat legalább az oroszok nyomják el, de a románokat maguk a románok. És ezért az ország sorsát irányító politikusokon kívül elsősorban azok az értelmiségiek a felelősek, akik a többség többségének a jogfosztottságát demokráciává, a kisebbség jogfosztottságának a feltárását pedig fasizmust propagáló idegenek ármánykodásává hazudják.

*

A nemrég Herder-díjat kapott Eugen Barbu lapja, a *Săptămîna* mai számában kipellengérez egy montreali magyar nyelvész könyvének (Baráth Tibor: *A magyar népek(?) őstörténete*) nyelvészeti és történelmi « ostobaságait ». « *Vannak esetek, amikor a nyelvészeti játékok*

súlyos kérdéseket érintenek, és semmi más céljuk nincs, mint hogy széthúzásra, gyűlölködésre és bizalmatlanságra uszítsanak » — mondja a szerző, Manole Neagoe, egy olyan könyv kapcsán, amelyiknek még a hírét sem hallotta senki az országban. Majd Kommentátor aláírással, s bizonyára némi nosztalgiával gondolva a régi szép időkre, a lap lélekemelő passzusokat idéz Bjornstern Björnson « norvég nemzeti költő » 1907-es cikkéből, amely a müncheni Märzben és a párizsi *Le Courrier Européen*-ben jelent meg, s « a magyarok » szláv- és románellenes politikájáról szólt, akárcsak a « neves angol történész », R.D. Seton Watson, s a « nagy francia írástudó és történész », Louis Léger 1908-ban, illetve 1918-ban megjelent könyvei (ezekben szintén pompás idézeteket talált a *Săptămîna* az « elnyomó » magyarokról). Mindezek után a *Săptămîna*, nehogy azt higgye valaki, hogy csak a magyarokban látja az ellenséget, közli Vasile Neteanak, a fasiszta légionárius mozgalom egyik közismert volt vezetőjének és jogi szakértőjének Iorgu Iordan professzort támadó cikkét. Iorgu Iordan akadémikusnak nagyon sokan nem bocsájtják meg mind a mai napig, hogy a vasgárdisták, a légionáriusok egyik legkövetkezetesebb ellenfele volt, s még kevésbé azt, hogy a dákoromán kontinuitás-elmélet hivatalos és ezzel kizárólagos elméletté válása óta talán egyedülálló módon, a 60-as évek végén megjelentetett egy könyvet Al. Philippidéről, nem titkolva, hogy határozottan rokonszenvezik az ismert, de ma teljesen elhallgatott történész nézeteivel. Philippide a két háború között írt alapkönyvében (*A románok története*) régészeti és nyelvészeti érvekkel bizonyította be az ún. immigrációs elméletet, vagyis a románok balkáni származását anélkül, hogy ebben valami szörnyűséges dolgot látott volna a román nép eredetére vagy régiségére vonatkozóan, sőt.

Egyszóval erről a Iorgu Iordanról, pontosabban emlékiratainak most megjelent 2. kötetéről a következőket mondja V. Netea: « *Az emlékirat legtöbb megállapítása a tagadás és a megbélyegzés kategóriájába tartozik, és olyan személyiségeket érint, mint: A.C. Cuza, I. Petrovici, M. Manoilescu, az olasz korporativizmus híve, N.*

Șerban, a Iași-i Egyetem francia nyelv és irodalom professzora, akit az emlékiró kalandornak és üzletelőnek tart, G. Pascu. I. Găvănescu, a legionárius mozgalom hívei, Gh. Cuza, Nichifor Crainic és sokan mások. » A két részben közölt hosszú cikk ezért az egy mondatért íródott. Érthető, hogy V. Neteanak rosszul esik, ha volt eszmetársait « megbélyegzik », de az mégiscsak érdekes, hogy miközben a bukaresti lapok a « magyar fasiszták » mesterkedéseinek leleplezésével foglalkoznak, alkalmat találnak arra is, hogy a román demokratákkal szemben nyilvánosan megvédelmezzék a román fasisztákat.

*

Az első komoly, indulatmentes állásfoglalás román részről a kisebbségi kérdésben Noël Bernardtól, a Szabad Európa román adásának igazgatójától származik. Ma esti kommentárját a legfontosabbal kezdte, azzal, amit a hivatalos román propaganda elhallgat, tudniillik, hogy nem Románia szuverenitásáról és területi integritásáról van szó, hanem a Helsink-i Nyilatkozatban szentesített emberi jogokról, a kisebbségnek mint kollektivitásnak a jogairól. Senki és sehol, sem Keleten, sem Nyugaton nem vetett fel területi kérdéseket az erdélyi magyarság kapcsán. A román Szabad Európa hivatalos kommentárjának másik fontos vonatkozása, hogy az innen, belülről elhangzott követelésekre és javaslatokra helyezi a hangsúlyt, s a nyugati lapok fokozódó érdeklődését ennek, Király és Takács akcióinak, nem pedig « bizonyos körök mesterkedéseinek » tulajdonítja. Sokatmondó, ahogy a nemzetiségi probléma általános, az egész világra kiterjedő jelentőségét hangsúlyozva kitért arra, hogy a Franco-diktatúrát felváltó spanyol demokrácia hogyan oldja meg, illetve tesz legalább kísérletet arra, hogy az autonómiához való jog elismerésével megoldja az ottani kisebbségek problémáit. Noël Bernard javaslata: a román pártvezetőség beszélje meg az erdélyi magyarság tényleges erkölcsi tekintéllyel rendelkező képviselőivel a kisebbségi kérdés minden vonatkozását, ami pedig a magyarokat és románokat általá-

ban illeti, ne annyira a múlttal, mint inkább a jelennel és a jövővel törődjenek, s próbáljanak olyan demokratikus viszonyokat teremteni, amelyek között a két nép, a két civilizáció valóban békében élhet egymás mellett.

Vajon a románok közül hányan értenek ma egyet ezzel az állásfoglalással? Nekünk, romániai magyaroknak hinnünk *kell* abban, hogy többen, mint ahányan az újságokat írják.

máj. 13.

A mai *Scînteia* már valamivel mérsékeltabb hangon ír a kérdéstről. Nemcsak a magyar fasisztákat emlegeti fel, hanem a román legionáriusokat és a jugoszláv csetnikeket és usztasákat is, akiket a korabeli Németország nagyon jól ki is használt — a *divide et impera* ősrégi elvét követve — « a szóbanforgó népek ellenállásának a gyengítésére », a Harmadik Birodalom « e térségben való terjeszkedésének elősegítésére ». Ezzel nem is volna semmi baj, sőt az okos célzás a Szovjetunió mai számításaira éppenséggel dicséretes is. De miért kell ezt összehozni az erdélyi magyarság konkrét, Takács Lajos által 18 pontba foglalt követeléseivel? Az a tény, hogy ilyen követelések vagy sérelmek felvethetők, nem azt bizonyítja-e, hogy a kisebbségi kérdés megoldásáról nem beszélhetünk? Mi köze a jogaira és cselekvőképességére lassan ráébredő erdélyi magyarságnak *« az imperializmus legreakciósabb körei azon törekvéseihöz, hogy felélesszék a nacionalizmus és sovinizmus mérgezett fegyverét, az óceánon túli fasiszta, horthysta csoportocskák irredenta jellegű Románia ellenes rágalmozó akcióihoz »*? Hogy kerül ez egyáltalán ide? (Arról nem is beszélve, hogy túlságosan ostobáknak képzelet a *Scînteia* az amerikai magyarokat, ha azt hiszi, hogy ilyesmikkel akarják felrázni az amerikai közvéleményt.) « *A nemzeti kérdés példás megoldása — a szocialista Románia valósága* » — írja a *Scînteia*. A hivatalos román propaganda optimizmusa példátlan. Azt hiszi, egyetlen kézzelfogható intézkedés nélkül, a szertartás-szövegek pusztán ismételtetésével semmisnek nyilváníthat egy olyan

problémát, amely nem az ideológia szövegterében, hanem azon kívül, most már végképp és kategórikusan azon kívül « fogalmazódik meg ».

Ami pedig az e térségben terjeszkedni, illetve régi pozícióit visszaszerezni kívánó nagyhatalmi (szovjet) érdekeket illeti, nagyon téved Románia, ha azt hiszi, hogy csupán a hatalmi politika, a titkos diplomácia segítségével ellent tud állni a rá nehezedő nyomásnak. Ilyen nyomásnak csak egy demokratikusan megszervezett társadalom képes ellenállni, amely maga mellett tudhatja a romániai magyar kisebbséget is. Sajnos a román politikai vezetés magát a román népet sem becsüli annyira, hogy lehetővé tegye számára a hatalommal szembeni autonómiát, azt, hogy *önszántából* keljen a nemzeti érdekek védelmére külső fenyegetés esetén. S ha ez a politika nem tart igényt a román népre, még kevésbé hiszi, hogy egy demokratikusan megszervezett, autonóm magyar kisebbség aktív támogatására valaha is szüksége lehet.

máj. 14.

A már említett *Luceafărul* tegnapi számában az első dák állam közeledő 2050. évfordulójának jegyében dák cserepekre, géta fővárosokra és főként Burebista « grandiózus, meteorként feltűnő » birodalmára emlékezik, amely « nyugat felé Bohémiáig és Pannónia közepéig, észak felé a Szlovák Kárpátokon túl, kelet felé az Olbiáig [vagyis a Bugig, ugyanis Sztrabón antik földrajztudós szerint « ha a Borüszenészen — a Bugon — 200 stadionnyira hajózunk, egy a folyóval azonos nevű várost találunk, melyet Olbiának is hívnak »; vö. *Géographika*, VII.3.17] és a Fekete-tenger partjáig, délen pedig Illiriáig és a Balkán-hegységig terjedt ». Miközben folyik ez a — párt-határozatba foglalt — történelmi bohóckodás és megalománia (olyan ez, mintha a mai Magyarország még a századvégi milleneumi ünnepeken is túltenne, és egyenesen Attila méltó örököséként a nagy kínai faltól a Rajnáig « meteorként » végigvonuló hunokra emlékeznek), a *Luceafărul* ugyancsak közli Petre Stoica hallatlan

iróniával megírt, a legjobb mai német költészettel rokonítható verseit. A történelemnek ezzel a kultikus szemléletével szemben [...] a művészi érték már önmagában is kihívás, s ha az esztétikum ráadásul az irónia formáját ölti magára, akkor egyenesen kulturális ellenállás. A román szellemi élet legjobbjai talán megelégedhetnek a szellemi ellenállás áttételesebb formáival, hiszen bármilyen kétségbeejtők legyenek is a mai állapotok, a román népet legalábbis *létében nem veszélyeztetik*; a román nép és vele együtt a román kultúra tíz, húsz vagy akár ötven év múlva is képessé válhat a megújulásra. Ámde mi, romániai magyarok többé nem elégedhetünk meg a pusztán kulturális ellenállással, ugyanis ha a mai helyzet változatlanul fennmarad, ha Románia egész társadalmi élete nem demokratizálódik, azok az irodalmi, művészeti és elméleti értékek, amelyeket mi létrehoztunk vagy létrehozunk, ötven év múlva talán már holt, funkciótlan értékeké válnak.

Amit a Magyarországhoz tartozó erdélyi románoktól a politikai életből való tényleges kirekesztettségük ellenére (vagy éppen amiatt?) hosszú évszázadokon keresztül nem vehetett el senki, identitásuk tudatát és e tudat közvetlen átélésének közösségi feltételeit és biztosítékait, azt a 20. század, s különösen e század második fele, a politikai-hatalmi *integráció* alapján, a maga félelmetes technikai-manipulációs eszközeire támaszkodva egymagában elvégezheti. A hatalmi *kirekesztés*, ha antidemokratikus s így visszamenőleg is igazolhatatlan és elfogadhatatlan is, a kirekesztettek önazonosság-tudatát nemhogy gyengítené, hanem éppenséggel erősítheti (gondoljunk arra, hogy a modern román nemzeti tudat pontosan Erdélyben alakult ki, az ún. « erdélyi iskola » kulturális és ideológiai tevékenységnek köszönhetően). A hatalmi *integrálás* viszont, miközben a többséghez tartozókat « csak » a demokráciától [...] fosztja meg, a kisebbséghez tartozók esetében nagyon könnyen és főként *helyrehozhatatlanul* nyelvi integráláshoz, a beszélő erőszak e fantasztikus formájához vezethet, amelynek csak addig lehet ellenállni, ameddig nem kezd el tömegméretekben « beszélni ». Utána, ha egyszer valaki ezt a « beszédet » megtanulta,

már minden elkésett. Hiába próbálnak az angolul beszélő észak-ír katolikusok vagy a spanyolul beszélő baszk szeparatisták véres erőszakkal fizetni a vértelenért, hiába próbálják dinamittal vagy géppisztolysorozattal exteriorizálni a bennük beszélő, belső lényegükké vált erőszakot — ezzel már semmit el nem érhetnek, semmin nem változtathatnak, hiszen *önmagukat* mégsem pusztíthatják el.

máj. 17.

Huszár Sándor, a bukaresti *A Hét* főszerkesztője « az RKP nemzeti politikájának helyességéről » ír a mai *Scînteiiában*, és önmagát a következőképpen jellemzi: « *főszerkesztő a párt bizalmából* ».

máj. 19.

Tv-kerekasztal a « testvériségről ». Főszónok Francisc Păcurariu, a *Labirintus* c. regény szerzője. Illyés Gyulát a horthystákkal kapcsolta össze, s ezt azzal bizonyította, hogy amikor a Ceaușescu-látogatás előtt egy kulturális delegáció tagjaiként Domokos Géza, a bukaresti Kriterion Könyvkiadó igazgatója,* Bisztray Mária, a Kolozsvári Magyar Színház igazgatója, Pálfalvi Zoltán, a kolozsvári Műegyetem rektora (aki egyébként csak dísznek magyar, mert a Műegyetemen egyetlen tantárgyat sem tanítanak magyarul) és mások felvilágosították az amerikai érdeklődőket, románokat és magyarokat az itteni magyarság « reális » helyzetéről, vagyis teljes egyenjogúságáról, « néhány reakciós, horthysta elem » (pár perccel később « fiatal provokátoroknak » nevezte őket, vagyis harminc év körüli « horthystákról » van szó!) nem volt megelégedve a hallottakkal, s mondanivalóját Illyés Gyulára hivatkozva adta elő. A kerekasztal román résztvevői (Păcurariun

* A Kriterion magyar, német, szerb-horvát, ukrán és jiddis nyelven jelentet meg könyveket.

kívül O. Trăsnea és D. Berindei) természetesen a kizárólag magyarok által elkövetett észak-erdélyi atrocitásokról sem feledkeztek meg. Gáll Ernő, a *Korunk* főszerkesztője és Demény Lajos, a Nicolae Iorga Történeti Intézet magyar osztályának vezetője rettenetes kínok között ugyan, de mégiscsak statisztált. Szubjektív becsületességükhöz nem férhet kétség, de ez az eset mindennél jobban igazolja, hogy ez ma már egyáltalán nem elég. Király és Takács *után* sokkal többről van szó, mint az ideológiai kampányokban való megszokott és bizonyos szinttől felfelé kötelező részvételről. Bár Gáll és Demény nem mondott semmi kifogásolhatót, semmitmondásukkal, hallgatásukkal, egyáltalán: részvételükkel « hitelesítették » Illyés Gyula lefasisztázását és a nemzeti kérdést megoldottnak deklaráló hivatalos román politikát. Úgy látszik, tényleg vagy fiatalnak vagy nyugdíjasnak kell lenni ahhoz, hogy az ember minimális erkölcsi bátorsággal rendelkezzen.

máj. 25.

A cigányokon kívül három olyan kisebbségi közösség van Kelet-Európában, amelyiknek még a nemzeti önazonossághoz való jogát sem ismerik el: a bulgáriai macedónok, a beszarábiai románok és a moldovai csángómagyarok.

Angel Cemerski, a Macedóniai Kommunista Szövetség központi bizottságának elnöke a következőket nyilatkozta a belgrádi televíziónak: « *Bulgária mai politikája nemcsak hogy nem ismeri el a macedón nemzeti kisebbség létezését Bulgáriában, és nemcsak hogy nincs szándékában a kisebbségi jogok felújítása, de különféle bel- és külpolitikai megnyilvánulások révén kérdésessé teszi a macedón nemzetet mint egészet, ami lényegében területi követelések megfogalmazását jelenti Macedóniával és Jugoszláviával szemben. Különféle ottani ünnepségek a San Stefano-i béke Nagybulgáriával kapcsolatos régi koncepcióinak a jegyében zajlanak.* » Cemerski szerint ez nem realista politika: « *A bolgár politikának számolnia kell a mi nemzeti kisebbségünkkel, s vissza kell adnia jagaikat...*

Ma a lehető legnagyobb anakronizmus a balkáni kisebbségek jogainak el nem ismerése, amikor tudott dolog, hogy azok mindenütt léteznek. Illúzió azt hinni, hogy ez a kérdés megoldható egyoldalú pressziókkal, a kérdés ignorálásával vagy asszimilációs politikával; mindez csak a kölcsönös viszonyok rosszabbodásához vezethet. »

*

A chişinăui (kisinevi) *Moldova Socialistă* című újság ismertetést közöl a Moldvai Szovjet Enciklopédia VII. kötetéről, I. Vărticean, a munka főszerkesztőjének tollából: « A szerkesztőbizottság igyekezett minél bővebben tárgyalni a moldován nép történelmét, testvéri egységét a nagy orosz néppel és a Szovjetunió más népeivel. Több szócikk foglalkozik a beszarábiai illegális forradalmi mozgalommal a román polgári-földesúri megszállás idejéből, a szovjet hazával való újraegyesülésért vívott harcról... A moldovánok eredetéről a „volohi” [vlachok] és a „moldoveni” [moldovánok] szócikkek foglalkoznak. Az Enciklopédia részletesen taglalja a nép fejlődésének különböző szakaszait, a moldován szocialista nemzet megerősödését. Egész sor szócikk, főként a „Feudális moldován állam” című foglalkozik a középkorral. (...) A moldovánok nemzeti tudatának a fejlődésével az alábbi szócikkek foglalkoznak: „A moldován krónikairodalom”, „Grigore Ureche”, „Miron Costin”, „Ion Neculce”, „Varlaam”, „Dimitrie Cantemir” stb. (...)

A török iga elleni harc keretében fejlődött és erősödött a moldován-orosz-ukrán barátság. E barátságra vonatkozóan az „Orosz-moldován szövetség”, a „Moldován-orosz-ukrán kapcsolatok”, „A kozákok moldáviai hadjáratai”, „Moldáviai iskolák Moszkvában” stb. szócikkekben található bő felvilágosítást az olvasó. Azon igyekeztünk, hogy megfelelő figyelmet fordítsunk a beszarábiai forradalmi mozgalomra mint az oroszországi forradalmi mozgalom szerves részére, ami tartományunknak a nagy Oroszországhoz való hozzácsatolása nyomán vált lehetségessé. »

Annak bizonyítására, hogy « a moldován nép sorsa a

nagy orosz nép sorsához kötődik » a recenzens a következő szócikket idézi: « A Nagy Októberi Szocialista Forradalom », « Az 1918-20 közötti polgárháború és katonai intervenció », « Idegen katonai beavatkozás Beszarábiában », « A beszarábiai dolgozók küzdelme a szovjet hazával való egyesülésért » stb.

Mindez felháborító, cinikus történelemhamisítás, aminek a reális dimenzióit mi magyarok, különösen erdélyi magyarok nagyon is fel tudjuk mérni. Moldován nemzet éppúgy nincs, mint ahogy nincs transzilván nemzet, munteniai nemzet, olténiai nemzet. Oroszország, majd a Szovjetunió nem elégedett meg azzal, hogy a középkor folyamán végig az egységes moldvai fejedelemséghez tartozó és vitathatatlanul román többségű Beszarábiát bekebelezte, de még az ott lakó román lakosság nemzeti identitását sem ismerte, illetve ismeri el, olyannyira, hogy még a latin betűs ábécé használatát is betiltották.

A történelem groteszk fintora, hogy ez a nyilvánvaló igazságtalanság a mai Romániában nem a nagyobb megértést és türelmet segítette elő az itteni kisebbségekkel szemben, hanem éppen a türelmetlenséget, a kizárólagosságot. Úgy látszik, a történelemnek alaptörvénye, hogy az igazságtalanság további igazságtalanságot szül. De ha komolyan vesszük ezt a logikát, akkor nem állhatunk meg Romániánál, hanem tovább kell mennünk Budapestig, a hivatalos Magyarorszáig, amelynek képviselői nem is igen rejtik véka alá, hogy tisztára taktikai meggondolásból ugyan, de mindenképpen a Szovjetunióra tesznek az erdélyi magyarság helyzetének megjavítása érdekében. A kör ezzel bezárult, létrejött a tökéletes *circulus viciosus*: olyan országhoz folyamodnak segítségért kisebbségi kérdésben, amely saját kisebbségi nemzetiségeivel, sőt nemzeteteivel a fent jelzett módon viselkedik.

De óriási tévedés azt képzelni, hogy ez az ördögi kör magának a történelemnek a logikája. Még akkor sem az, ha kénytelenek vagynuk elismerni, hogy akár évszázadokon keresztül is hatalmában tarthatja a történelmet és uralkodhat fölötte. Egy percig sem szabad megfeledkezünk arról, hogy Beszarábiában a *hivatalos* Szovjetunió, a szovjet hatalom minősíti a románokat moldovánoknak,

s fosztja meg őket nemzeti identitásuktól, hogy itt a *bivatalos* Románia hatalmi rendszere nem ismeri el az erdélyi magyar kisebbséget *mint közösséget* megillető jogokat, továbbá, hogy a *bivatalos* Magyarország és hatalmi manipulációjának szubjektíve esetleg jószándékú alanyai spekulálnak a Szovjetunióra a magyar kisebbség problémáinak megoldását remélve. Az említett circulus viciosus tehát nem a történelem, hanem egy olyan Hatalom logikájának a megnyilvánulása, amely gúzsba köti a történelmet és annak reális hordozóját, a társadalmat.

A kisebbségi kérdés ma azért világkérdés, mert a kisebbségek elnyomásában s a velük való manipulációkban a Hatalom társadalom- és életellenes logikája a maga meztelen brutalitásában nyilvánul meg. A kisebbség *mint olyan*, léténél fogva nem lehet komponense a hatalomnak, hanem csak a civil társadalomnak. Ez nem jelenti azt, hogy a többséget azonosnak tekintjük a Hatalommal, ezzel a társadalom feje felett lebegő, de a fejekben, a tudatokban, azok révén is létező valamivel. A többség többsége hasonlóképpen ki van rekesztve a Hatalomból, s a kisebbségnek is van egy olyan kisebbsége, amelyik részeseedik, ha nem is jelentős mértékben belőle. Másról van szó. A kelet-európai egynemű totalitarisztikus hatalom egyik sajátossága, hogy közvetlenül a társadalom megtestesüléseként lép fel, hogy — Hegellel szólva — társadalomként « tétélezi magát ». Ennek az önmegvalósításnak a terepe: az ideológia, amelyhez hozzátartozik a holt újságpapíron kívül az azt olvasó ember is: nemcsak a gyűlések állandó szónokai, hanem a hallgatók, az időről-időre, évente egyszer vagy kétszer fel- illetve megszólalók is! Ennek a hatalmi önmegvalósításnak az a lényege, hogy ellenőrzi a legkisebb lépést is, amelyet a szubjektumok a társadalmi általánosság irányában tennének: a legutolsó faluban megtartott termelészövetkezeti közgyűlésen éppen úgy nem lehet globálisan elvetni a vezetőség álláspontját, mint a központi bizottság vagy a végrehajtó bizottság ülésein.

Az önmagát társadalomként tétélező Hatalom körén kívül csak a legpörébb partikularitás, az atomizálódott élet létezik (kivéve talán a művészetben vagy az örületben).

Legalábbis így van ez a többségi társadalomban. A kisebbség pusztá léténél fogva kihívás az ily módon megszerveződő Hatalommal szemben, mert mint *bizonyos ideig* meg nem szüntethető, fel nem számolható *közösség* ő a lehetetlen és elviselhetetlen *harmadik* a hatalmilag kisajátított társadalom és a mindennapi élet szintjére visszaszorított, atomizálódott szubjektivitás között. A kisebbség mint közösség (ameddig fenn bír maradni mint közösség) elnémiíthatatlan élet, kisajátíthatatlan, hatalmilag nem tétélezhető civil társadalom.

Mindezt tekintetbe véve világos, hogy a kisebbségi kérdés hatalmi megoldása — pontosabban: az önmagát társadalomként tétélező és megvalósító hatalmi rendszer *fennállása melletti megoldása* — elképzelhetetlen. Ameddig Kelet-Európában diktatúra van, a közösségi tudattal rendelkező és közösségi jogokra igényt tartó, az erőltetett asszimiláció ellen tiltakozó kisebbségek önmagukhoz ragaszkodva a hatalommal szembeni különmemű és önelvű, autonóm társadalmi léthez ragaszkodnak.

*

A hivatalos Románia türelmetlenségének és kizárólagosságának legszembetűnőbb megnyilvánulása a moldovai magyarok helyzete. A *Moldovai csángó népdalok és népbaladák* című, a bukaresti Állami Irodalmi és Művészeti Kiadónál 1954-ben megjelent kötet előszava szerint « *A magyar nép olyan részével van dolgunk, amelynek a múltban soha sem volt anyanyelvű iskolahálózata, nem voltak kultúrintézményei, hogy nyelvét ápolhassa, művelhesse és továbbfejleszthesse; így nyelvét iratlan költészetébe menekítette. A nagyfokú írástudatlanság s az anyanyelv üldözésének körülményei között a moldvai csángók magyar nyelvű kultúrájának egyetlen monumentális múltbeli emléke a népköltészet. (...) A csángó folklór ma minden bizonynyal az egész magyar nyelvterületen a legélőbb és a leggazdagabb.* »

A moldvai csángók valóban semmiféle kulturális intézménnyel sem rendelkeztek, hiszen nyelvi szempontból

még vallásukat is elidegenítették tőlük, amihez pedig mindennél jobban ragaszkodtak (mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a középkortól, a 14-15. századtól kezdve megszakítás nélkül görögkeleti vallású románok között élve is megőrizték római katolikus vallásukat). A moldvai római katolikus egyház ma is 220 000 — kizárólag csángókból álló — hívet tart nyilvántartásban; ebbe természetesen körülbelül százezernyi magyarul már nem tudó, tehát nyelvileg teljesen asszimilálódott csángót is bele kell számítani. A már említett előszó a következőket mondja erről: *« A középkorban, közel két évszázadon át, lengyel püspököknek sikerült jogkörüket a moldvai katolikusokra kiterjeszteniük, majd 1620-tól kezdve közvetlenül a római missziós központ vette kezébe az itteni katolikusok ügyét. Róma magyarul nem tudó, idegen, túlnyomórészt olasz papokat küldött Moldvába, s ez így folyt egy negyed évezreden át, egészen a 19. század végéig. (...) Régi utazók útleírásaiban, a legkülönfélébb jelentésekben, levelekben és a történeti munkákban számos esetben találkozunk a moldvai római katolikus papoknak a magyar nyelv elleni irtóhadjárataival s ugyanakkor a csángók hősiességével, harcával is legelemibb jogukért, anyanyelvük szabad használatáért. »*

Az 1954-ben megjelent kötet előszava nem leplezett lelkesedéssel említi, hogy *« az 1947-es tanévben megalakultak az első moldvai magyar tannyelvű iskolák, s az 1952-53-as tanévben, a magyar tannyelvű csángó iskolahálózat megteremtésének betetőzéséül, megnyitották a bákói román tannyelvű pedagógiai iskola (tanítóképző) magyar tagozatát. »*

A kötet, amelyből a fenti idézetek valók tehát 1954-ben jelent meg. Az a másik kötet, amelyikre az előszó írója (Faragó József) kétszer is hivatkozik (Tanulmányok a moldvai csángókról. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest. *Előkészületben.**) azóta sem. Közben ugyanis magához

* A kötetben többek között az alábbi tanulmányok jelentek volna meg: Szabó T. Attila: *A csángó név eredete*; ugyancsak tőle az összes csángó lakosságú moldvai falut felsoroló és jellemző *A moldvai csángó települések*,

tért a romániai szocializmus, s felismerte, hogy semmit sem veszít sajátos politikai minőségéből, ha például a Magyar Népi Szövetséget felszámolja (amely pedig a magyar tömegeknek az új hatalmi rendszer melletti mozgósításával felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a kommunista pártnak), ha megszünteti a kolozsvári Bólyai Tudományegyetemet, s ha — időben épp a két szélső dátum, 1952 és 1959 között, vagyis az ötvenes évek közepén — felszámolja a moldvai magyar iskolákat és a *több mint fél évezredes megszakítás nélküli nyelvi represszió ellenére még ma, 1978-ban is magyarul beszélő és éneklő százezer moldvai csángó* magyarságának el nem ismerését újból hivatalos politikává teszi.

Ebben a 25 év óta újból és a hatóságok szerint nyilván véglegesen « normalizált » helyzetben rendkívüli esemény volt az, hogy a román tv magyar adása által május 21-én Csíkszeredán rendezett *Kaláka* folklórműsorban a moldvai csángók képviselői *erdélyi magyarok mellett és magyarokként* jelenhettek meg. A jelenlegi, bizalmatlansággal terhes hangulatban nem árt, ha tudjuk, hogy ez a műsor egy román rendezőnek, Radu Moisescunak köszönhető, aki a moldvai hatóságok, mindenekelőtt a milícia egyértelmű ellenségességét legyőzve kiharcolta, hogy néhány klézsei parasztember és -aszony résztvehessen a csíkszeredai műsorban. A legmegdöbbentőbb, hogy a milicisták az államtitokra vonatkozó 23-as számú törvényre hivatkozva tiltják meg, hogy bárki idegen, nemcsak külföldi, hanem az ország bármely más vidékéről odakerülő személy egyáltalán érintkezésbe léphessen a moldvai magyarokkal, népdalok magnó- vagy tv-felvételéről nem is beszélve.* Többször előfordult, hogy a helyi milicista — aki néha egyetlen román lakosa egy-egy moldvai csángó falunak — Bukarestben és Bákóban (azaz a megyeszékhelyen) kiállí-

és Cselényi Béla - Vágó Béla összefoglaló tanulmánya:
A csángók története.

* Vö. Kunszabó Ferenc cikkével a párizsi *Esprit* 1978/3. számában.

tott hivatalos engedéllyel rendelkező személyeket, nyilván felsőbb hatóságok tudtával, szabályosan őrizetbe vett, s crószakkal felültetett a legelső autóbuszra. Moisescu televíziós csoportjának egyik — magyar nemzetiségű — tagja bement az egyik helyi iskolába, s szóba elegyedett egy gyerekkel. Legnagyobb meglepetésére, miután magyarul szólította meg, a gyerek románul válaszolt, s elmesélte, hogy a tanárok megverik őket, ha az iskolában (az órákon kívül, hisz az « természetes », hogy az órákon minden románul folyik) meg mernek szólalni magyarul. « Otthon milyen nyelven beszéltek » — kérdezte az illető a gyerektől, románul. « Magyarul » — válaszolta az, ugyancsak románul.

*

Ez tragikus abszurdum. A Kárpátok túloldalán, Erdélyben más a helyzet: ott a komikus abszurdum is megtalálható. A székelyföldi Gyergyószentmiklóson néhány héttel ezelőtt két macskát befestettek piros-fehér-zöldre, és engedték őket a város főterén. A belügyes elvtársak — az egész város óriási derűtségére — lélekszakadva vadászták a két, félelmében elpusztíthatatlanul fürgévé váló macskát.

máj. 28.

« Hazánk magyar nemzetiségű dolgozói nagyra értékelik azt az elvszerű következetességet és alkotó módot, ahogyan a Román Kommunista Párt megoldotta a nemzetiségi kérdést, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a meghatározó, rendkívüli jelentőségű szerepét a párt nemzetiségi politikája kidolgozásában és valóra váltásában. Ez a politika biztosítja a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók teljes jogegyenlőségét, a haza összes fiai egységének és barátságának megerősödését. » (Mikó Ervin, Utunk, Kolozsvár, 1978. május 26.)

Ennél súlyosabb, mert zavarosabb és őszintébb Szávai Géának két 48-ról megemlékező cikke a mai *Előrében*: « 1848 „felszabadította” a jobbágyot, de a föld teljes felszabadítása — közös tulajdonná tétele — még jó néhány évszázadik késett.

A jobbágyság kötelékeiből szabadult földművelők — „parasztok” — kérdését száz év forrongás, „latens forradalom” után, a szocializmus oldotta meg. (...) az új, a szocialista forradalom ténylegesen felszabadította az embert, nemre, nemzetiségre való tekintet nélkül. (...)

Egy új folyamat ez: a jelen és a bontakozó jövő.

Mely a szocialista Romániában a felszabadított munka és az emberiség, a társadalmi, szellemi felemelkedés, a nemzetiségre való tekintet nélküli emberi önmegvalósítás tere. »

Aki szerint a föld közös tulajdonná tétele (magyarul: erőszakos kollektivizálása) « a föld teljes felszabadítását » jelentette, az nyugodtan — és logikusan — szónokolhat arról, hogy « a szocialista Románia ... a nemzetiségre való tekintet nélküli emberi önmegvalósítás tere ». Aki nem ismeri fel, illetve nem ismeri el, hogy itt *az ország egészét illetően* mindenekelőtt a hatalom tekintet nélküli önmegvalósításáról van szó, az a kisebbségi kérdéstről szólva is csak a hivatalos szövegeket variálhatja. Aki a rendszert és annak ideológiai nyilvánosságát elfogadja, az valóban « nemzetiségre való tekintet nélkül » gondolkodik.

Közben Tamás Gáspár Miklós a kolozsvári Gaál Gábor irodalmi körben *Hit, értelem, lét* címmel tartott előadást, Canterbury-i Anzelm *Proslogion*-ja keletkezésének 900. évfordulója alkalmából. A királyi hatalommal szembeszegülő s számkivetésre ítélt Szent Anzelm feltehetően a rövidesen Magyarországra átvándorló Tamás Gáspár Miklós jelenlegi zaklatott, de a legtökéletesebb Isten iránti feltétlen hittel eltelt lelkiállapotát volt hivatva kifejezni,

sőt szimbolizálni. Milyen érdekes, hogy némely erdélyi magyar író lényegi kritikátlansága magával a rendszerrel szemben egy centrális ponton találkozik azzal a radikális kritikával, amely nem megtagadja, hanem a tiszta, transzcendentális vallásosság irányában fejleszti tovább a marxi világi vallásosságot. Az ún. radikális kritika hívei, akikhez TMG is tartozik vagy a hatalom puszta függelékének tekintik az életet, a polgári, világi, civil társadalmat (abban az értelemben, hogy ez utóbbi soha és sehol elvileg nem lehet más, mint a hatalom puszta függeléke), vagy a mindennapi élet kényszerzubbonyába zárják, s teljességgel lélektelennek minősítik, ők maguk pedig a hatalom szemantikai pozíciójának helyére ültetett — s akként kizárólagos, életellenes — isteni tökéletességből tekintenek le rá, néznek rá *vissza*. A legegyszerűbb dolog — a társadalmi élet igenlése, s a hatalom innen történő elutasítása és megváltoztatása, vagy legalábbis ennek az élet nevében végrehajtandó földi, nagyon is prózai hatalomváltozásnak az igénye — teljesen hiányzik mind bizonyos szépírók, mind az ún. radikális-marxista kritikai filozófia álláspontjából. Pedig Djilas jelszava, a tökéletlen társadalom, ma aktuálisabb, mint valaha. Minden olyan koncepció, amely tökéletessé, jóvá stb. akarja tenni a társadalmat, akár egy társadalmon kívüli, transzcendens, akár egy immanens totalizáló elv alapján: antidemokratikus, s épp ezért elfogadhatatlan. A tökéletlen társadalom annyi mint totalizálhatatlan, egységes alapelve nem redukálható társadalom, annyi mint élet. Az a társadalom, amelyik ragaszkodik ehhez az élethez, vagyis önmagához, képes lehet arra, hogy a hatalmat is tökéletlenné, azaz megosztottá tegye, s így ha a hatalmat mint olyat meg nem is szüntetheti*, legalább elkerülheti azt, hogy az önmagát társadalomként tételező Hatalom által megszün-

* Egy ilyen igény valójában a hatalmi logika tökéletes negatívja: a hatalom közvetítő mechanizmusai nélkül, közvetlenül, s így még iszonyatosabb tökéletességgel és pontossággal akarja megvalósítani a társadalomnak az igazságosságot és a jószág nevében történő egyeneműsítését!

tettessék. Mi, erdélyi magyarok, nemzeti identitásunkhoz ragaszkodva az élethez ragaszkodunk, mind a szónak közvetlen, bőrünkre menő, mind pedig metaforikus, a hatalom általi gúzsbakötöttségéből szabadulni — élni! — akaró társadalmat jelképező értelmében.

máj. 29.

Újabb információk kerültek napvilágra az április 19-i budapesti plenárisról, amelyiken Biszku elmozdították. A Tanjug híriroda szerint Kádár az ülésen elhangzott beszédében támadta azokat, akik a magyar-szovjet barátság kérdésében demagóg álláspontra helyezkednek, és kétségbe vonják a magyar pártvezetőség elvszerű álláspontját ebben a kérdésben. Továbbá kikelt azok ellen, akik kifogásolják a Nyugattal folytatott kereskedelmi és más jellegű kapcsolatokat, arra hivatkozva, hogy onnan csak egyértelműen rossz hatások érhetik az orszgot. Világos, hogy ugyanarról a balos ellenzéki csoportról van szó, amelyiknek ezek szerint Biszku volt a legexponáltabb képviselője.

A *Corriere della Sera* Kelet-Európai-szakértője szerint komolyan előkészített akció volt folyamatban moszkvai balosok támogatásával a jelenlegi magyar politikai vezetés megváltoztatására, de Marjai Ferenc, Magyarország moszkvai nagykövete tudomást szerzett a dologról és tájékoztatta Kádárt, aki a továbbiakban ennek megfelelően járt el. Mindennek közvetett bizonyítéka, hogy Marjai miniszterelnökhelyettes lett.

Kádárt nyilvánvalóan Brezsnyev mentette meg, mint ahogy Husakot is ő támogatja Bilakkal és a többi balossal szemben. Ugyanez lehet a helyzet Gierekkel is. Mindez csak megerősíti azt a feltételezést, hogy Brezsnyev lelépése, egészen más előjellel ugyan, mint az ötvenes évek közepén, de a Sztálin halálát követő periódushoz hasonlóan *egész Kelet-Európára kiterjedő hatalmi válság kezdete lesz. A dolog természetesen Moszkvában dől el, s ha ott a hadseregre támaszkodó balos intranzigensek kerülnek hatalomra, akkor kezdetét veszi a kelet-európai, kommunista totalitarizmus talán legveszedelmesebb, de*

mindenképpen végső szakasza. És abban a pillanatban, ahogy ez bekövetkezik, a proletárdiktatúra és hivatalos ideológiája, a marxizmus-leninizmus azonnal elveszti látványos történelmen kívüliségét, és a demokratikus, totalitárius-ellenes alternatíva politikailag is napirendre kerül. Olyan határozott, világos, politikai és kulturális programmal fellépő, szervezett ellenzékre gondolok, amely új fejlődési fokot jelentene mind a hatvanas évek végén tétőző ún. revizionista kommunizmussal, mint a másként gondolkodók (disszidensek) mostani tevékenységével szemben. Előbbinek alapvető korlátja, hogy maga is a kommunista mozgalom belső terméke, s így képtelen a proletárdiktatúra hatalmi rendszerével való szakításra, utóbbi pedig kerüli, vagyis nem vállalja és nem is vállalhatja a szervezett politikai ellenzék szerepét. A kelet-európai ellenzéki mozgalom történetében *ezt a harmadik fokozatot egy a marxizmus-leninizmussal, de még a legáltalánosabb értelemben vett marxizmussal is szakító szocialista párt megteremtése fogja jelenteni*, valamennyi kelet-európai országban, vagy legalábbis a már többször említett « peremvidéken » (Lengyelországban, Kelet-Németországban, Csehszlovákiában és Magyarországon), ahol ennek társadalmi és kulturális előfeltételei adóttak.

Ami Magyarországot illeti, ennek a szocialista pártnak a megalakulása tulajdonképpen egy már a század elején felmerülő gondolat és igény megvalósulása lenne. Jászi Oszkár 1904-es nagyjelentőségű tervéről van szó, amely a szocializmus nemzeti integritásának jegyében fogant.

A « Magyar Szocialista Párt » megteremtésének Jászi akkori megfogalmazása szerint, az alábbiak az előfeltételei:

1. *Szakítás a marxizmussal.*
2. *Annak belátása, hogy « a szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalmá lenni, hanem a kornak kultúrproblémájává vált ».*
3. *« Széttiporni a hazaárulási lidérceket, beilleszteni a mozgalmat a történelmi fejlődésbe..., másrésztől kidobni egy csomó elavult német dogmát, és a katasztrófa helyébe bevezetni a reformizmus gondolatát egy csomó más, a jelenben is megérlelhető politikai tervvel (általános sza-*

vazati jog, gyülekezési szabadság, népies önkormányzat, nemzetiségi törvény... stb.), de hatványozottan fokozva a jövő eszményeit ápoló általános kultúr munkát: íme a Magyar Szocialista Párt programja, melynek vérbeli tisztaságát el fogja ismerni minden modern szocialista gondolkodó.

Hogy Kautsky-Bebel talán nem: *je m'en fiche.* » (Idézi Litván György: « Magyar gondolat — szabad gondolat », Magvető Kiadó, Budapest, 1978, 38-40.)

Ha doktrinális kérdésekben a helyzet alapvetően megváltozott is a század eleje óta — hiszen Jászi akkor a szociáldemokrata elmélettel és gyakorlattal szemben hangsúlyozta egy újtípusú szocialista párt megteremtésének a szükségességét, most pedig (és itt: Kelet-Európában!) a kommunista mozgalom elméletével és gyakorlatával való szakítás az elsőrendű probléma —, van egy pont, amelyen Jászi álláspontja *változtatás nélkül* beiktatható egy ma megalapítandó magyar szocialista párt programjába. Ez a pont a kisebbségi kérdés, amellyel kapcsolatban Jászi 1920-ban, tehát az első világháborút követő nagy fordulat után a következőket mondta: « *A magyar demokrácia le tudhat mondani a revanche-ról, de arról soha és semmilyen körülmények között sem mondhat le, hogy elszakított vérei számára ne követelje mindazokat a jogokat és szabadságokat, melyeket a nemzeti kisebbségek számára követelt a magyar hegemonia idején.* » (Idézi Litván György: *I.m.* 153..)

jún. 1.

Ilios Yannakakis (*Différences et analogies dans le mouvement de la « dissidence »*. Tel Quel, Été, 1978) jól látja a « peremvidék » (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország) és az orthodox Kelet-Európa, mindeneke-lőtt a Szovjetunió közötti különbséget:

« *Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, ahol a Hatalom nem rendelkezett elég hosszú múlttal ahhoz, hogy a kormányzottak emlékezetéből — vagy hogy még pontosabbak legyünk: szájából — kitépje a civil*

társadalmakban szokásos nyelvhasználatokat, egy olyan méretű esemény, mint a SzKP XX. kongresszusa, az adott politikai, gazdasági és morális krízis-helyzetben egyik napról a másikra egy követelő-sérelmi nyelvezetet hívott életre, s erre a Hatalom csak olyan nyelven válaszolhatott, amely lényegesen különbözött a sztalinizmus szemantikájától.

Ezzel szemben a Szovjetunióban maga a Hatalom hajtott végre saját akaratából, a szemantikai módosításokat: egy hosszú elnyomási gyakorlat által kellően felkészítve, úrrá tudott lenni azon a helyzeten, amely a XX. kongresszus után kialakult. (...) A Szovjetunióban az 1956. évi nyelvezeti forradalom a hatalmi felsőbbtség műve volt. »

E miatt a különbség miatt jön majd létre igazi töréshelyzet, jöhetnek létre a diktatúrával, a totalitarizmussal való szakításnak a globális feltételei éppen ebben a « peremvilágban », ha majd a Szovjetunióban, a Yannakakis által jelzett jelentéses-hatalmi folytonosság szellemében, Brezsnyev után egy újabb, felülről végrehajtott « glissement sémantique » megy végbe, ezúttal a dogmatikus radikalizmus irányában. Ez a balos radikalizálódás, a proletárdiktatúra passzív « magánvalóságának » « magáértvalóvá » válása kizárólag a Szovjetunióban mehet végbe, maga a fordulat viszont csak az említett peremvidékeken vezethet az adott hatalmi rendszer keretein belül maradvá megoldhatatlan belső, és a szóbanforgó országoknak a Szovjetunióhoz fűződő viszonyát azonnal a világpolitika első vonalába emelő külső konfliktusokhoz.

jún. 2.

Djilas a nemzetiségi helyzetről (*Die Weltwoche*). A cél: az igazi föderalizmus. Jugoszlávia félúton megállt a fejlődésben. A stagnálás oka: a párt világnézeti zártsága, centralizmusa, leninizmusa, a tájékoztatás monopóliuma. A nemzeti kérdés a demokrácia kérdése. Reális pluralizmusra van szükség nemzetiségi vonatkozásban is. Jugosz-

lávia a jövőben csak a közös állami érdekre támaszkodhat, az ideológia nem töltheti be az összetartó erő szerepét.

jún. 13.

Az *Espresso* kerekasztalbeszélgetése Terracini, Gambino és Settembrini részvételével, Terracini, az OKP alapító tagja könyvének a megjelenése alkalmából. Terracini szerint az olasz nép mindaddig nem győződhet meg a kommunisták demokratizmusáról, ameddig a párt nem szakít a Szovjetunióval. A szovjet típusú szocializmust egyértelműen totalitarizmusnak nevezi. Settembrini (történész) érdekes megjegyzése: az OKP nem szakíthat a szovjet totalitarizmussal, mert akkor saját alapelveivel kerül szembe. Ez így kissé sematikusnak tűnik, de valószínű, hogy az olasz kommunisták további egyértelműbb, radikálisabb demokratizálódásának, pluralizálódásának egyik fő akadálya a saját bázisuktól való félelem. Mindenesetre Berlinguerék jelenlegi, minden szempontból halványuló politikája idején jól esik végre egy határozottabb hangot is hallani.

*

Nyers Rezső nyilatkozott az egyik svéd lapnak. A magyarországi reformtörekvések 73-74-es megtorpanása után a kibontakozás lehetőségét mérlegeli. A legfontosabb, hogy tisztában van a gazdasági reform (decentralizálás, piacközpontúság stb.) általános társadalmi jelentőségével és következményeivel. Magyarul: szükségesnek tartja a pluralizmust, ha nem is a szó nyugat-európai, a többpárt-rendszert is magában foglaló értelmében. A munkástanácsokat és az állami érdekek képviselőitől lemondó, kizárólag a munkavállalók szervezeteként felfogott szakszervezeteket említi ebben a vonatkozásban. Nyers szerint leginkább a Jugoszlávoktól lehet és kell tanulni. Ez persze világosan jelzi Nyers álláspontjának korlátait, hiszen Titóék épp most nyilvánították ki, mennyire nem

értenek egyet a spanyol pártkongresszusnak azzal a határozatával, hogy a leninizmusra való hivatkozást elhagyják a párt szervezeti szabályzatából. Függetlenség igen, pluralizmus igen, nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága igen — de mindezt lenini alapon, vagyis a proletárdiktatúra álláspontja alapján. Nyers állásfoglalása nem is önmagában érdekes elsősorban, hanem a jelenlegi magyarországi és kelet-európai kontextusban. Interjúja vége felé Nyers utal a lehetséges alternatívákra. Amennyiben Togliatti álma, az «egység a különbözőségben» megvalósul, fényes jövőt jósol a kelet-európai népeknek és társadalmaknak. Ellenkező esetben, amennyiben a szocialista országok nem külön-külön utakon járó hegymászóként, hanem zárt hadrendben és Moszkva vezetése alatt kívánnak feljutni a csúcsra, Nyers szerint semmi jóra nem lehet számítani. Ennek a második alternatívának a nyilvánvaló elutasítással társuló emlegetése elég bátor dolog ma Kelet-Európában olyan ember részéről, aki nyilván nagyon is jól tudja, milyen közeli veszélyről van szó. Csakhogy van ennek a veszélyességnek egy olyan aspektusa, ami a Nyers s a hozzá hasonló «reformisták» figyelmét talán elkerüli: amennyire téves a balos intranzigenseknek az az állítása, hogy a reformizmus veszélybe sodorja a kommunizmust (ellenkezőleg: ez az egyetlen módszer, amellyel a rendszer ideig-óráig még életképesé tehető), annyira igaz az, hogy az antireformista, dogmatikus radikalizmus viszont nemcsak a reformizmus számára lesz veszélyes, hanem magát a rendszert fogja feloldhatatlan ellentmondásokba sodorni, és végül bukásra ítélni.

*

Még ebben a hónapban KGST-értekezlet lesz Bukarestben. Bukarestből kiszivárgó értesülések szerint módosítani akarják az alapszabályt. A szovjetek el akarják érni, hogy a döntéseket ezután egyszerű többséggel hozzák. A románok ebbe semmilyen körülmények között sem fognak belemenni, úgyhogy a következőkben (Hua-

Kuo-Feng augusztus 20-ra tervezett bukaresti látogatását is szem előtt tartva) a szovjet-román ellentétek további éleződésére lehet számítani.

jún. 14.

(Az *Unità* olvasása közben.) Miért Nyugat-ellenesek az olasz kommunisták, és miért van számukra különös jelentősége annak, ha valamelyik afrikai vagy ázsiai országban szovjet segítséggel vagy a nélkül bevezetik a « forradalmi » egypártrendszert ?

*

Berlinguer Barcelonában lándzsát tört a szabadságjogok, a politikai pluralizmus mellett, s arról beszélt, hogy az európai munkásmozgalomnak Európa egyesülését és megújítását kell előmozdítania (*L'Unità*, V. 30.) Vajon tisztában van azzal Berlinguer, hogy Európa, az igazi Európa, magába foglalja Kele-Európát is, de egyelőre sajnos csak múltja és jövője szerint? Ahhoz, hogy ez az Európa tényleg megvalósuljon mindenekelőtt meg kell szabadítani a szovjet típusú totalitarizmustól, s ebből a kelet-európai népek mellett a nyugat-európai kommunisták is részt kell hogy vállaljanak. Ameddig ez határozott, explicit célként nem lebeg előttük, mindaz, amit képviselnek és tesznek: visszafordítható.

jún. 16.

Edgar Morin csodálatos írása 1968-ról, a párizsi május-ról (*Le Monde*, V. 31, VI. 1, 2). Új közösségi igény, szemben minden hatalmi ideológiával. Talán csak egy dolognak a világos leszögezése hiányzik. Ahhoz, hogy ez az ellenalternatíva legalább kulturálisan, a maga példamutató szigetszerűségében, mint sajátos kisebbségi jelenség megvethesse a lábát, s legalább kisközösségi szinten lehetővé

tegye a jövőben való éleést, nem a haladás-ideológiák lineáris jövőjének, hanem a meglévőre való emlékezés értelmében, ehhez múlthatatlanul szükség van a *létező nyugati pluralizmusra*. [...] A nyugati társadalom distinkciókat nem ismerő, globális elvetése csak magának a pluralizmusnak a tagadását és a totalitarizmusnak az állítást credményezheti. A nyugat-európai kontesztálóknak ezért meg kell szabadulniok minden messianizmustól, s meg kell békülniök a parlamentáris demokráciával való távlati együttélés gondolatával. Bármilyen visszataszító legyen is sok vonatkozásban, a parlamentáris demokrácia nem ugyanaz, mint az egypártrendszeres politikai kizárólagosságon alapuló forradalmi despotizmus. A nyugati massmediák állapota (akármennyire « sztandard-kultúrát fröcskölnek szét jó pénzért », mint Morin irónikusan írja) nem ugyanaz, mint a heteken, hónapokon, éveken, évtizedeken keresztül folytatódó szisztematikus hazudozás és elhallgatás. A gazdasági kizsákmányolás, a magántulajdon szabadsága bármilyen felháborító legyen is, valami ami ellen védekezni és harcolni szabad, nem ugyanaz, mint az egyetlen mamutvállalattá államosított népgazdaság, amely a munkások, az alkalmazottak tömegeit akarattal nélküli bábukként kezeli és zsákmányolja ki. Nem azt akarom állítani, hogy Nyugaton el kell fogadni a status quot, hogy ott nincs helye a kontesztációnak. De a kontesztálás dimenziói mások nálunk és megint mások Nyugat-Európában. A diktatúrához csak egyféleképpen lehet viszonyulni: radikálisan kívül helyezkedve rajta, harcolnunk kell ellene minden áron és minden eszközzel. A nyugati kontesztáció a kapitalizmus ellen harcol — és ezzel a lényegi, stratégiai célként felfogott antikapitalizmussal én teljes mértékben egyetértek —, de egy olyan társadalmi-politikai kereten belül, amely sokszorosan komplexebb, gazdagabb és demokratikusabb már ma — és méginkább azzá válhat a jövőben! — mint a kapitalizmus.

« La démocratie n'est pas bourgeoise » (« a demokráciát nem lehet burzsoának elkönyvelni ») — mondja Claude Lefort, aki Szolzsenyicin *Gulagjából* nemcsak az elnyomás félelmetes mechanizmusát olvasta ki, hanem

az ellenállás módozatait is, aki nemcsak a kis népeket elnyomó nagyhatalmi kolonializmust ismeri, hanem 1956-ot, a totalitarizmus elleni lázadás lehetőségét is, s aki mindebből le tudta vonni a legfontosabb elméleti-politikai tanulságot: « *A totalitárius gyakorlat fényében újra kell gondolni a demokráciát.* » (*Le Monde*, 1978. V. 10, 11).

A kapitalizmus elleni harc Nyugat-Európában egy olyan társadalom talaján vívható és vívandó meg, amely semmiképpen sem redukálható a kapitalizmusra. Hogy az ellenzéki erőként fellépő nem kommunista szocializmus ezen a talajon szövetségre léphet az « emberi létezés mélyrétegeiből » (Morin) előtörő szabadságvágygal, ez annak köszönhető, hogy a marxista totalitarizmus szemfényvesztése « végre kiviláglott », amint azt az *Esprit* 1977. januárjában indult új sorozata állandó mottóként hirdeti. S a pusztá tény, hogy ez a régi, a görögök óta meglévő talaj a « két Európa » egymásratalálása nyomán vált most, a XX. század végén újból láthatóvá, vagyins valóságossá, biztosítéka lehet annak, hogy Nyugat- és Kelet-Európa útja közös út marad. Ha Kelet-Európa ráébresztette Nyugat-Európát arra, hogy csak a marxizmussal és a totalitarizmussal való szakítás, csak saját demokratikus bázisának vállalása révén léphet előre, akkor ez a Nyugat-Európa képessé válhat arra, hogy reális támpontokat nyújtson Kelet-Európa számára a totalitarizmus *utáni* korszak megalapozásához. Hogy a totalitarizmus bukását ne káosz, hanem a társadalom egészét átható alkotás és építés korszaka kövesse.

Mindez persze feltételezés. Remény és hit. Én megpróbálhatom racionalizálni így, te pedig úgy, az íróasztal mellett, vagy a nyílt cselekvést is vállalva, esetleg börtönben ülve — de birtokba nem vehetem, sem én, sem te, sem senki. A hit csak egyetlen abszolút bizonyosságot engedélyez: « a váratlan vár reánk » mint Morin írja.

A magyar párt április 19-20-i központi bizottsági ülésén, majd Kádár június 9-i debreceni beszédében, nemrégén pedig a lengyel párt központi bizottságának plenáris ülésén a stratégiai célok változatlanságát hangsúlyozta. Magyarországon főleg a XI. kongresszus határozotait és a párton belüli egység fontosságát emlegetik, Gierék pedig azt hangoztatta, hogy a 71 utáni politikai stratégia a következő évtizedben is érvényes marad. Ezt a közös magatartást csak megerősíti Kádár mostani látogatása Gierék-nél. Nyilván mindketten félnek a moszkvai őrsegváltás egyre *baljósabb* előjeleitől.

Ebben a helyzetben Kádárnak kisebb gondja is nagyobb annál semhogy az erdélyi magyarok problémájával foglalkozzék. Illyés válaszolt a bukaresti *Luceafărul* című irodalmi hetilap durva támadására (vö. május 7.), de írását *egyetlen magyarországi lap sem volt hajlandó leközölni.** Kádár fogadta Illyést, és közölte vele, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt csak annyit tehet, hogy a múltkori nagyváradi és debreceni találkozón elfogadott intézkedések betartását figyelemmel kísérje. Magyarul: nem tehet semmit, és nem is akar tenni semmit.

Annál többet « tesz » a román pártvezetőség. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának márciusi plenáris ülésén elhangzott, majd összesített és a megfelelő szakminisztériumokhoz eljuttatott javaslatok közül (ezek elsősorban az oktatásra és a művelődési élet különböző aspektusaira vonatkoznak, és a kisebbségi helyezett alapvető, politikai és társadalmi dimenzióját is érintik!) *mindeddig egyetlen egyet sem vettek tekintetbe.*

A Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsa (művelődésügyi minisztérium) például a következő javaslatokat méltatta egyáltalán figyelemre: 1. javaslat: Hozzanak létre nemzetiségi szerkesztőségeket az Akadémiai Kiadó keretében a magyar és német nyelvű tudományos irodalom fellendítésére. *Válasz: a meglévő kiadói keretek elégsége-*

* Illyés írását lásd e kötet élén. — *A szerk.*

sek. 2. Javaslat: Bartók Béláról elnevezett országos jellegű népi együttes létesítése Marosvásárhelyen a magyar népi kultúra megőrzése és ápolása érdekében. *Válasz: a meglévő megyei fennhatóságú, kétnyelvű « Maros » népi együttes teljes mértékben kielégíti az igényeket.* 3. javaslat: Romániai magyar irodalmi múzeum létesítése a Román Irodalmi Múzeum keretében a marosvásárhelyi Teleki Téka helységeiben. *Válasz: a Román Irodalmi Múzeum keretében létre fognak hozni egy romániai magyar irodalom történetét bemutató részleget, de nem Marosvásárhelyen, hanem Bukarestben.* 4. javaslat: A múzeumok és megyei levéltárak alkalmazzanak magyar nemzetiségű fiatal történészeket. *Válasz: a megyei pártbizottságok felülvizsgálják ezeknek az intézményeknek a nemzetiségi összetételét, és ennek megfelelően javaslatot tesznek.* (Ez az egyetlen látszólag pozitív válasz, de nagyon könnyen előfordulhat, hogy az intézkedés épp ellenkező előjelű lesz, vagyis nem Nagyváradon, Szatmáron vagy Gyulafehérváron, tehát a vegyes lakosságú vagy román többségű megyében fognak több magyar történészt alkalmazni, hanem az abszolút magyar többségű megyékben fognak több román.)

A helyzetet még pontosabban jellemzi az a Tanügyminisztérium keretében szervezett megbeszélés, amelyen például azzal verték vissza Demény Lajosnak, a Iorga Történeti Intézet nemzetiségi osztályvezetőjének a történelemoktatás javítására, a nemzetiségek történelmének a tekintetbe vételére vonatkozó javaslatait, hogy ilyesmire nincs semmi szükség, mert a nemzetiségek végeredményben a román nemzet részei, s így nem lehet saját történelmük. Ez az intranzigens, a legminimálisabb engedményekre is képtelen magatartás oda vezet, hogy lassan, de biztosan tovább radikalizálja a magyar kisebbségnek a politikai és kulturális életben bizonyos funkciókkal rendelkező egyedeit, azokat tehát, akik helyzetüknél, több évtizedes tapasztalatuknál és nem utolsó sorban fizetésük-nél fogva a hatalommal való kiegyezés politikáját tekintették az egyedüli járható útnak. De most úgy látszik, nincs *kivel* kiegyezni. Nincs partner. Ennek komoly következményei lehetnek, bár nem valószínű, hogy ezek a

Egyetemnek) a felszámolásával integrálódó magyar értelmiség megmaradhat, és meg is kell hogy maradjon magyaroknak. Ezt állítja Fazekas János, és még csodálkozik, hogy: « *A tényekkel szembeszegülve némelyek éppen ellenkezőleg az ország lakosságának állítólagos nemzeti homogenizálásáról, a nemzetiségeknek a román nemzetbe való állítólagos integrálásáról beszélnek. Egyenlőségi jelet tenni, egyrészt e fogalmak és másrészt a közé, hogy a magyar nemzetiség beilleszkedik az ország társadalmi, gazdasági és politikai életébe, illetve szoros egységben a román néppel tevékenyen részt vesz a szocialista és kommunista építésben, enyhén szólva azoknak a valóságos társadalmi folyamatoknak a meg nem értésére vall, amelyek társadalmunk életében, a fejlődés következményeként végbemennek. A dolgozó nép életébe s munkájába való tudatos és teljes beilleszkedés távolról sem jelenti a magyar nemzetiség etnikai azonosságának az elvesztését.* » Nagyon szép, hogy Fazekas János nyilvános beszédben állást foglal a társadalmi homogenizálódást nemzeti integrálásként felfogó román nacionasták ellen, a baj csak az, hogy egy olyan ember tiltakozik itt egy meghatározott jelenség ellen, aki a lényegig nem is akar ellátni. Fazekas nem látja és nem is láthatja be azt, hogy aki a magyar kisebbség etnikai azonosságának megőrzését és szabad érvényesülését tekinti céljának, annak az « aki Á-t mond, mondjon B-t is » elemi logikája alapján el kell jutnia a társadalom *hatalmi* integrálásával való szakításig. Aki magyarságát a magánélet szféráján túlmenően is komolyan veszi, annak el kell jutnia a « létező szocializmus » egész hatalmi berendezkedésének az elvetéséig. De az csak az egyik oldala ennek az elemi logikának. A másik az, hogy aki viszont többségi románként, oroszként vagy bolgárként feltétel nélküli híve ennek a pluralizmust nem ismerő, egynemű, s ennél fogva a civil társadalom öntörvényűségét el nem ismerő hatalmi rendszernek, az az erdélyi magyarokat, az oroszországi románokat, a bulgáriai macedónokat stb., stb. nemzetiségileg is integrálni akarja. A polgári társadalom kíméletet nem ismerő felszámolása, a *szociocídium*, itt előbb, ott később, de mindenhol a kétszer kettő négy logikájával vezet *etnocídiumhoz*. Amiből következik, hogy

a kisebbségek létét fenyegető veszély nem a közelebbi meghatározás nélküli, általában vett román, orosz vagy bolgár nacionalizmus, hanem az a hatalmi rendszer, amelyben ezek a nacionalizmusok félelmetes hatékonysággal és végső konzekvenciájukig elmenően évenyesülhetnek.

jún. 26.

Interjú Illyéssel a *Frankfurter Rundschau* mai számában. Illyés fontosabb kijelentései: 1. a kisebbségi kérdést a szocializmus nem volt képes megoldani; 2. Románia asszimilációs politikát folytat; 3. vajon Európa legnagyobb kisebbségét, az erdélyi magyarságot nem illeti meg az önkormányzat joga? A cikk szerzője elmondja, hogy a magyarországi politikusok nem nézik jó szemmel Illyés állásfoglalását, a magyar közvélemény viszont éppen azért tiszteli és becsüli Illyést, mert volt és van bátorsága ahhoz, hogy áttörje a kisebbségi kérdést övező falakat. Ha a magyarok bele is nyugodtak a két világháború után megvont határokba — írja a *Rundschau* — ez nem jelenti azt, hogy közömbösek volnának a kisebbségi magyarság sorsa iránt.

Az interjú két szempontból is fontos. Formailag azért, mert azt bizonyítja, hogy a hivatalos Magyarország minősíthetetlen magatartása [...] nem törte le Illyést, nem akadályozta meg abban, hogy továbbra is nyilvánosan szóvá tegye a romániai magyar kisebbség helyzetét. Tartalmilag pedig azért, mert az önkormányzati jogra, az autonómiára való hivatkozással Illyés először lép túl a helyzet tarthatatlanságának pusztá ecsetelésén, s foglal konkrétan állást a kibontakozás egyedül járható útjának a megfogalmazásával. Innen már csak egy lépés kell annak felismeréséig, hogy a diktatúra nem adhat önkormányzatot, pontosabban, hogy a kisebbségi kérdés megoldásához, a reális önkormányzathoz csak az általános kelet-európai hatalmi viszonyok kritikája és gyakorlati meghaladása vezethet el. Ha Illyés ezt a lépést megteszi, akkor — de csak akkor — igaza lesz Jean-Luc Moreau-nak, aki 1978 március 8-án Párizsban — többek között — ezeket mondta

Illyés Gyuláról abból az alkalomból, hogy Illyés megkapta Franciaország Barátainak Nemzetközi Díját (Prix International des Amitiés Françaises): « *Meg szeretném továbbá mondani — mivel ez is, még hozzá nem kis mértékben, öregbíti a dicsőségét —, hogy önnek hazájában ugyanolyan erkölcsi tekintélye van, mint amilyennek a maga idejében csak egy Lamartine vagy egy Victor Hugo örvendhetett. Ezt a tekintélyt kétségkívül annak köszönheti, hogy sohasem hajolt meg semmiféle önkény előtt, és hogy mindig határozottan kiállt azokért a nemzeti és nemzetközi értékekért, amelyekhez annyira ragaszkodik ön, és önnel együtt az egész népe.* » (Nagyvilág 1978/6.)

jún. 27.

Érdekes cikk a mai *Figaró*-ban Kádár lengyelországi látogatásáról. A cikk — jól tájékozott lengyel körökre hivatkozva — azt állítja, hogy Kádár és Gierk, a két legliberálisabb szocialista ország vezetője közös frontba tömörülve próbál felkészülni a Brezsnyev utáni korszakra. Céljuk az, hogy Moszkvában a mérsékelték kerüljenek hatalomra (Romanov, az ún. leningrádi csoport), és nem az intranzigensek (az ún. ukrán csoport), s befolyásukat igyekeznek is latba vetni ennek érdekében. (A Szovjetunió új varsói nagykövete Romanov helyettese volt Leningrádban.)

Leszek Kolakowskinak új könyve jelent meg franciául: *L'esprit révolutionnaire* (« A forradalmi szellemiség »), mely tartalmazza a « Marxizmus mint utópia és anti-utópia » című esszét is. (Ed. Complexe, Bruxelles.)

1949-ben Kolakowski az ortodox marxizmus híve. 22 évvel később így ír: « *A szovjet kommunizmus a nemzeti és társadalmi elnyomás egyik legnagyobb góca, melyet valaha is ismert a világ.* » « Egy ilyen pályafutás ma már szokványos », jegyzi meg Gilles Laponge, a *Le Monde* kritikusa. Sőt, hozzátehetnénk: kissé talán unalmas is. Lássuk a lépcsőfokokat: 1. feltétlen hit a marxizmusban és a kommunizmusban; 2. csalódás a « valóságban »; 3. « hosszú utóvédharc, hogy valamit átmentsen a marxiz-

musból és a kommunizmusból » — ahogy Laponge mondja Kolakowskiról, de ezt számtalan kelet-európai (és nemcsak kelet-európai) « jólelkű » marxistáról el lehetne mondani, és végül a 4. fokozat, ami már kevésbé általános: szakítás magával a marxizmussal, annak világos felismerése, hogy nincs egy « lényegi szocializmus » s azzal szemben a « létező szocializmus »: valahol a marxizmus mélyén valami « pokoli logikának » kell rejtőznie ahhoz, hogy a sztalinizmus « ha nem is szükséges, de lehetséges következménye legyen » (Laponge).

A kérdés világos felvetése valóban szellemi bátorságra vall egy olyan ember részéről, aki *hitt* a marxizmusban, s ha csak átmenetileg is, legitimnek ismerte el a kommunista diktatúrát. (A dolog *egyébként* szimpla józan ész kérdése, de most nem a józan észről, hanem a hatalom önnön szubsztanciáját felismerni vélő, a « hoc est corpus » reformációelőtti szertartására épülő hitről, a hitben önmagát felszámoló észről van szó.) Kolakowski kérdésfeltevése világos, életutja pedig bizonyítja, hogy a helyes kérdésfeltevésig a marxista, kommunista forrásvidék felől is el lehet jutni. Ez azt jelenti, hogy a volt marxisták és kommunisták belső önfejlődése eredményeképpen eljuthatnag egy olyan platformra, amelyen találkoznak a marxizmust eleve el nem fogadó, a kommunista gyakorlattal kezdetől fogva szembenálló demokratákkal. De valóban így van-e? [...] Vajon a marxizmuson eleve kívül álló ellenzékiek totalitarizmus-ellenessége nem alkalmasabb-e arra, hogy ezt a rendszert elméletileg, s ezzel egyidőleg politikailag is értelmezni tudja?

A *Marx a negyedik évtizedben* című, Budapesten a múlt év végén megjelent szamizdat-kötet azt bizonyítja, hogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején tetőző marxista, újbalos eufóriából felébredő fiatal budapesti értelmiségiek oly nagy mértékben el vannak foglalva saját erkölcsi nyomorukkal, csalódásuk világtörténelmi, apokaliptikus dimenziói oly mértékben nyomasztják őket, hogy vagy csak valami új csoda bekövetkezésében képesek reménykedni (például Erdélyi Ágnes), vagy — jobb esetben — saját marxistaságukkal vehemensen szakítanak (például Bence György és Kis János). Ez azonban arra

vezet, hogy a hatalmi rendszer egyáltalán nem erkölcsi indíttatású marxizmusát is könnyedén zárójelbe teszik, vagyis úgy vetik bele magukat a diktatúra utáni korszak szellemi és gyakorlati előkészítésébe, hogy a fennálló rendszer totalitarisztikus természetét, s ezzel együtt a marxizmusnak e rendszer legitimálásában mai napig is betöltött szerepét teljességgel elhanyagolhatónak tekintik.

Kolakowski életútja szerveesebb evolúció, ennél fogva marxizmus- és kommunizmus-kritikája is mélyebbreható. De ő is elsősorban a marxizmusnak azzal a dimenziójával (utópizmus, világi vallásosság) foglalkozik, amelyik annak idején feltehetően őt lenyűgözte. Kritikája nagy jelentőségű, ha például összehasonlítjuk a Lukács-tanítványok körül megszerveződő ún. Budapesti Iskola utópizmusával (...); erkölcsi intranzigenciájuk, elmélyült filozófiai kultúrájuk ellenére a Lukács-iskola tagjai legalább egy évtizeddel visszavetették a magyar ellenzéki szellemiség fejlődését, mégpedig azért, mert a nemzeti és társadalmi alapkérdések nyílt és nyitott felvetése helyett egy teljesen steril, a magyar kultúra alapvonulatával nem érintkező, s így törvényszerűen elszigeteltségre ítélt radikalizmusba menekültek .

A marxizmus, a marxista forradalmiság perverziójának Kolakowski által feltárt mechanizmusa valóban működött. (...) Amikor egyszer az egyik legnagyobb élő romániai magyar író valahol előadta, hogyan lett a harmincas évek elején hívő kommunista, olyannyira, hogy az ötvenes évek börtönéveit meggyőződéses sztalinistaként csinálta végig, s szabadulása után páratlan dühvel fogott neki a szocializmus « igazi » ellenfeleivel való leszámolásnak — azt hallgatva végképp megértettem, mit jelent az emberi lelkeket hatalmába kerítő világi vallásosság, a marxizmus. Megértettem tehát, de ez nem akadályozhat meg annak kimondásában, hogy ez a fajta perverzió és a vele való viaskodás vagy leszámolás mégiscsak kevesek ügye, azon keveseké, akik erkölcsi és világnézeti vezérfonalként *választották* a marxizmust, s hogy marxizmus és totalitarizmus igazi összefüggésének a kérdése nem az ő elveszett vagy visszanyert lelkiismeretüknek a kérdése. Egy a szó nemes értelmében vett szekta, a marxizmust választók szektája jelen-

legi önmaga ellen fordulásában csodálatos irodalmi és filozófiai értékeket teremthet, s erkölcsi bátorságával nyújthat példát, de helyzeténél fogva alkalmatlan arra, hogy totalitarista hatalom és marxista ideológia tömegeket, egész népeket érintő és rabságban tartó igazi összefüggését megértse, s talán arra is, hogy lelkileg *közvetlenül és feltétel nélkül* együtt rezdüljön az elnyomott társadalmi és nemzeti közösségek minden hatalomellenes moccanásával. Ez nem jelenti azt, hogy ne *értene* egyet a hatalomellenesség e társadalmi dimenziójú tényeivel. De közvetlenül *egynek lenni*, nemcsak egyet érteni egy elnyomott néppel vagy kisebbséggel — ez teljes embert, nem kémérákkal, hanem élő emberekkel és közösségekkel azonosulni tudó lelket követel.

Az a tény, hogy a magyar kultúra, legalábbis egyelőre, nem ismer olyan Kolakowski — vagy Daix-típusú volt marxistákat és kommunistákat, akik a kommunizmussal valóban, tehát explicit formában szakítani tudtak volna, akik a saját lelkükkel való elszámoláson túl valóban képesek lettek volna azonosulni a kelet-európai népeknek és társadalmaknak nem a rendszer revízióját, hanem felszámolását igénylő szabadságtörekvéseivel — ez a tény feltehetően a magyar történelem már többször érintett székutca-struktúrájával függ össze. A kommunizmussal szakító Kolakowski és Daix egészen természetesen találkozott a kelet-európai elnyomott társadalmakkal és nemzetekkel. Azok a magyar értelmiségiek, akik a kommunizmust *választották*, majd pedig több-kevesebb következetességgel kritikusává váltak, ma még elszigeteltebbek, mint azelőtt, nem tudtak azonosulni sem a magyar néppel mint függetlenségre törekvő nemzeti közösséggel, sem az államhatalommal szembeni függetlenségre törekvő magyar társadalommal. Újabb érv ez amellett, hogy ma mindenek előtt való egy olyan demokratikus, antitotalitarisztikus platform kidolgozása, amely a magyar nemzet (Magyarországon) és a magyar kisebbség (a környező országokban) sorsproblémájaként, nem pedig néhány ember lelkiüdvének megmentéseként kezeli a demokráciát.

A legújabb olaszországi helyhatósági választások (elezioni comunali) eredményeiről egyetlen sor sem jelent meg a román sajtóban. Az ok világos: az autonomista (Valle d'Aosta), illetve nacionalista (Trieszt) listák előretörése. Az olasz sajtó ezt határozott meglepetésként értékelte, kivéve a kommunistákat, akik most is — mint mindig — mindent előre láttak. Ami minket ebben érint, az a regionális, illetve nemzetiségi különösség meglepetésszerű berobbanása (még ha helyi szinten is) a politikai életbe, az, hogy a különösség *mint olyan* vált politikai tényezővé. S a tényen túl, annak egy olyan összefüggése, ami csak kelet-európai szemmel tűnik fel.

Miről van szó? Arról, hogy a központi hatóságokkal való regionális természetű, elkeseredett vagy kevésbé elkeseredett szembefordulás csak ott válik *természetes módon* országos politikai kérdéssé, ahol a kisebbségek vagy egyéb, nem nemzetiségi jellegű regionális érdekek egyáltalán politikai tényezővé válhatnak, ahol tehát az ország politikai és társadalmi berendezkedése lehetővé teszi e különösségek önszerveződését. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen rendszerben senki sincs meglepedve semmivel, ami nagyon is természetes dolog. [...] Sajnos ez a szimpla, közösleges összefüggés teljes élességében csak a totalitarizmus sötétségéből *látszik*, abból a még sok meglepetést tartogató sötétségből, amelynek lényege az autonómia elvének és gyakorlásának teljes hiánya.

Mily világosan látják ezt a totalitarizmus ideológusai! A kisebbségi autonómia csak konfliktusokhoz vezet, következképp nincs is rá semmi szükség. S az csak magától értetődik, hogy a kisebbségi autonómia iránti igényt csak úgy lehet hatékonyan és még csírájában elfojtani, ha maga a többség sem élhet autonóm társadalmi életet. Romániában például nemcsak az erdélyi magyaroknak tiltják meg, hogy a saját életüket éljék, de az erdélyi, moldvai, olténiai stb. románoknak is. A mai Románia nem tűri meg a legártatlanabb, pusztán kulturális természetű regionális törekvéseket sem. Az RKP Központi Bizottságának elméleti és társadalompolitikai hetilapja, az *Era*

Socialistă például legfrissebb (július 5-i) számában élesen kikel egy Botoşani-ban megrendezett színházi kollokvium ellen, amely a moldvai színházak problémáit vitatta meg: « *Nem létezik és nem is létezhet „moldvai”, „erdélyi” vagy „munténiai” kultúra és művészet. Egyedül román kultúra, egyedül román művészet létezik.* » Hiába őrizte meg tehát a moldvai román kultúra a maga sajátos jegyeit és színeit az 1859-es Egyesülés után is — moldvai kultúra nincs, s ha egyszer nincs, nem eshet szó róla. A helyzet abszurdítását csak fokozza, hogy a Szovjetunióhoz tartozó Beszarábiában (amely a történelmi Moldova szerves része volt) élő románok viszont nem lehetnek románok, hanem csak « moldovánok ». Az a világ, ahol hatalmi szóval döntenek emberek millióinak az identitásáról vagy kulturális, regionális sajátosságairól, ahol nincs helye a természetes emberi törekvéseknek, az ember- és természetellenes kizárólagosság és tekintetnélküliség világa. Ezt ma már kezdi tudomásul venni Európa. De még nem tanulta meg *gyűlölni* ezt a tekintetnélküliséget, úgy, ahogy a fasizmust gyűlölni megtanulta.

*

Erdély és a magyar politika

[...] Erdély kérdésének mostani, hangsúlyozottabb napirendre kerülése [...] azzal függ össze, hogy az emberi jogok ügye — főként a Helsinkai Szerződés, Carter elnök kezdeményezései, a Szolzszenyicin- és Szaharov-féle mozgalmak, a csehszlovák Charta 77 és a lengyelországi KOR megnyilvánulásai nyomán — élesebb megvilágításba került világszerte. Ez magyarázza azt is, hogy az erdélyi magyarok bátrabban emelik fel a fejüket és azt is, hogy a nyugati közvélemény fogékonyabbá vált sérelmeik iránt. Ami Magyarországot illeti, ott a viszonyok konszolidálódtak annyira, hogy az emberek ne csak a saját bajaikkal foglalkozzanak, hanem észrevegyék, — végre —, hogy mi történik közvetlen szomszédságukban saját testvéreikkel. Az emigráció lényegében azt mondja ki, amit otthon és Erdélyben az emberek gondolnak, vagy azt segíti szélesebb nyugati visszhanghoz, amit egyesek — kevesek, a legbátrabbak — « odaát » kimondanak.

Megindult hát és folyik a kampány. Persze csak úgy « magyar módra ». Harsány felbuzdulásokat, éles segélykiáltásokat, aprólékos tényelemzéseket sokhónapos nagy csend követ. Aztán megint belehasít egy kétségbeesett sikoly az éjszakába — s megint nagy csend. Átfogó elképzelésnek, átgondolt tervnek, a célok és eszközök pontos

Kivonatok a szerzőnek « Erdély dolgában » címmel, az « Irodalmi Újság » 1979 január-februári számában megjelent cikkéből. A szerző és az I.Ú. szíves engedélyével.

felmérésének, a lehetőségek (és a lehetetlenségek) számbavételének, a rendelkezésre álló erők összefogásának és mozgósításának, olyasféle kísérletnek, amely az égő és égető kérdést a világpolitika, s ezen belül a szovjet-román-magyar viszony egészébe illessze, — mindennek sehol semmiféle nyoma nincsen. Ami történik, az ötletszerűen, rapszodikusán, ösztönösen történik, a mélyebb elemzés minden igénye nélkül, szalmalángszerű fellobbanásokkal és patópálos elernyedésekkel. [...]

[...] Miközben a két és félmillió romániai magyarságért verekszünk, már-már az a hiedelem kezd kialakulni, hogy a tízmillió magyarországi magyarság önrendelkezési és emberi jogai körül minden rendben van. Megálljunk! Magyarországon talán nincs nemzeti elnyomás: ott nem egy idegen hatalom parancsol? A hazai magyaroknak talán biztosítva van a csorbítatlan szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési szabadság, a vallásszabadság, az utazási szabadság, a munkavállalási szabadság? Igaz, a viszonyok jobbak, mint Romániában. De az emberi jogok teljességétől több fényévnyi távolságban vagyunk. Kifogásolni szoktuk például, hogy Erdélybe nem engednek be Budapestről magyar újságokat és könyveket. De Budapestre beengednek-e a Nyugatról magyar könyveket és újságokat? A sérelem tehát csak annyi volna, hogy amit a budapesti *kommunista* cenzúra engedélyezett, azt a bukaresti *kommunisták* nem engedélyezik, — különböző hőfokú kommunisták egymásközi sérelme volna-e, avagy összmagyar? [...]

.....

A szovjet kummunisták 1919-től kezdve egy negyedszázadon át újra és újra megbélyegezték, imperialista diktátumoknak minősítették az első világháborút követő békeszerződéseket. S 45 után, mihelyt alkalmuk nyílt megváltoztatni — jóváhagyták őket. Azért nem teljesen: Kárpátalját például maguknak ítélték oda olyan magyar történelmi múltú városokkal, mint Ungvár, Munkács és Beregszász, több mint 200.000 léleknyi magyar lakossággal — amelynek sorsáról, sérelmeiről, beolvasztásáról

egyébként édeskeveset beszélnek Budapesten, de még az emigrációban is.

Miért hajlott a sztálini mérleg — valódi vagy látszólagos ingadozások után — 1946-ban végül is Románia felé? Részben azért, mert az oroszok Romániától elvették Beszarábiát — Észak-Erdély kárpótlás volt a frissen ütött sebért. De főként azért — és ezt jó el nem felejtünk —, mert Románia *fontosabb* a Szovjetuniónak, mint Magyarország. Fontosabb, lévén ma már több mint 20 milliós ország, szemben a 10 milliós Magyarországgal, a területe két és félszer akkora mint Magyarországé (európai birodalmukban Lengyelország után a második). Stratégiailag pedig Románia jelenti nekik az egyetlen szárazföldi kapcsolatot Bulgáriával és a Balkánnal.

Szembe kell néznünk ezekkel a tényekkel, mivel máig is érvényesek. S mert arra nem is gondolhatunk, hogy a Nyugat egyhamar (avagy valaha is) beledugja a kezét a kelet-európai darázsfészekbe, látnunk kell, hogy a Szovjetuniótól, a status quo-nak, az európai határok megváltozhatatlanságának bajnokától, európai területek és népek bekebelezőjétől semmiféle támogatást nem kaphatunk, ha területi igényekkel állnánk elő.

Azért kell ezt külön is aláhúznunk, mert a szovjet-román ellentétek nyomán feltámadtak olyan remények, hogy hátha, hátha... A rakoncátlan Romániát büntetendő, talán Erdély, vagy fél-Erdély lesz a kezesbárány Magyarország jutalma. « Ábrándozás az élet megrontója »... Feltéve, hogy az oroszoknak — erőszakkal vagy intrikával — sikerül a mai román vezetést megbuktatniok és saját megbízottjukat ültetniök Ceaușescu helyébe, — annál kisebb lenne a remény bármilyen területi rendezésre. Bolondok volnának majd az új helytartó népszerűtlenségét azzal növelni, hogy a magyaroknak engedményeket tegyenek!

.....

Nyilvánvaló, hogy mindenek és mindenki előtt [a magyar állam] kötelessége volna az erdélyi magyarok védelme. Nem tudok elképzelni egyetlen más államot sem, s nemcsak Európa kellős közepén, hanem Ázsiában vagy

Afrikában sem, amely ennyire felelőtlenül és gyáván viselkednék, ha vele egy-népbeliek, egynyelvűek meghurcoltatásáról, fenyegettetéséről volna szó. A Népszabadságban olvastam már magyar kormány- és párt-nyilatkozatot a szaharai nomádok, a rodéziai négerék, a palesztinai arabok jogainak védelmében — de még soha egyetlen sort sem az erdélyi magyarokról! Tételezzük fel egy percre, hogy 1946-ban Sztálin másképp döntött volna — egész Erdély Magyarországhoz került volna, többmilliónyi románnal és ezek a románok nem lennének egyenjogúak a magyarokkal. Micsoda dörömbölést rendezne Ceaușescu minden elképzelhető nemzetközi gyülekezetben, az ENSZ-től kezdve a Helsink-i és Belgrádi Konferenciáig.

Nem vonom kétségbe, hogy hivatalos magyar-román tanácskozásokon a magyar fél megpendíti a problémát. Születnek is hangzatos nyilatkozatok, mint például a legutóbbi Kádár-Ceaușescu találkozás után, mondván, hogy « a két szomszédos állam nemzetiségei mind nagyobb mértékben töltsék be a híd szerepét a magyar és a román nép közötti közlekedésben ». Pompás megfogalmazás, nemde? Mintha mind a két országban *egyforma arányban* volnának nemzetiségek s mintha *rajtuk múlnék*, hogy a híd szerepét betöltsék! De még ha csupa jószándék és igazság volna is a *szavakban*, mi marad belőlük a *valóságban*? Ahogy Király Károly írta levelében, hosszú hónapokkal a hivatalos magyar-román nyilatkozat *után*: « A helyzet egyre romlik ».

.....

A hazai közvélemény és nem egyszer a nyugati lapok is azzal védik a Kádár-féle magatartást, hogy a függetlenebb román külpolitika sztálinista belpolitikával jár együtt, míg a szolgai magyar külpolitika belső liberalizálódással és viszonylagos jóléttel. Bizonytalan érv. Egyfelől nem biztos, hogy ez mindig is így lesz, másfelől hol van az előírva, hogy ennek így *kell* lennie? Bulgáriában és Csehszlovákiában a külpolitika is, a belpolitika is szektáriánus. Kínában — nehézségekkel, ellentmondásokkal — egyszerre liberalizálódik mind a kettő. Romániában nem

azért rosszak a viszonyok, mert a külpolitika nem elég szovjetbarát, hanem azért, mert Ceaușescu és gárdája dilettáns a gazdaságpolitikában. Magyarországon nem azért jobbak, mert ezt Moszkva adta parancsba, hanem mert a magyar gazdasági szakemberek — Moszkva szemöldök-ráncolásai közepette — ügyesebbek és élelmesebbek kollégáiknál. Akkor is azok maradnának, ha a külpolitika önállóbbá válnék — sőt, akkor lennének csak igazán.

Ami szorosán Erdély ügyéhez kapcsolódik: Kádárék azzal, hogy a szovjet-román ellentétekben minden egyes alkalommal, következetesen és feltétel nélkül az oroszok szekerét tolják, Magyarország érdekeinek is, a romániai magyarságnak is ártanak. Ártanak Magyarországnak, mert akadályozzák függetlenségüket és ártanak az erdélyi magyaroknak, mert növelik Ceaușescu sovinizmusát, bizalmatlanságát magyarellenességét. Ha a román diktátor arra gondol, hogy egyszer nyílt törésre kerülhet sor közte és Moszkva között, s ha tudja — mert minden eddigi jel arra vall —, hogy Budapest Moszkva oldalán, tehát vele szemben fog állni, ez aligha fokozza amúgyis kétes jóérzését a romániai magyarság irányában, amelyről feltételezi, hogy szíve Budapesthez húz.

Mind ez nem mentség Ceaușescu számára: sovinizmusra, elnyomásra jogfosztásra nincsen mentség és nincsen megértés. De jelzés abban az irányban, ahogyan az erdélyi magyarságnak a leginkább lehetne segíteni.

Ez az irány nem más, mint Magyarország és Románia közeledése. S ehhez az első lépés az, hogy a magyar külpolitika tágítson a szovjet járószalagon és a szovjet-román ellentét olyan pontjain, mint például a Kínához való viszony, a románokhoz hasonlóan foglaljon állást. Ha Románia azt látná, hogy olyan kérdésekben, amelyekben neki van igaza, Magyarország nem az ellenségeinek pártján van, hanem az övéén, akkor ennek a hatása nem maradhatna el az erdélyi magyarok sorsára. [...]

Szabad fórum

NYÍLT LEVÉL A CHARTA 77 ALÁÍRÓIHOZ

Kedves Barátaink!

Hónapokon keresztül aggódva figyeltük a prágai per előkészületeiről érkező híreket. Fölháborodottan értesültünk a cinikus ítéletekről.

Kelet-európaiak vagyunk: nem lehetünk közömbösek, ha bárhol Kelet-Európában üldözik azokat, akik az emberi és állampolgári jogokért küzdenek. Magyarok vagyunk, egy olyan állam polgárai, melynek hadserege résztvett Csehszlovákia megszállásában: külön felelősséget érzünk mindazért, ami ebben az országban 1968 óta történik. És egy olyan nemzedék tagjai vagyunk, mely a magyar 56 lelkét is csak a csehszlovák 68 példáján tanulhatta meg. Minket 1968 érlelt politikailag felnőtté. S így a Ti ügyetek számunkra személyes ügy is.

A csehszlovák kísérlet erőszakos felszámolásából, mint a környező országokban annyian, mi is azt a következtetést vontuk le, hogy Kelet-Európában csak a térség népeinek összefogásából születhetik demokrácia. Be kell vallanunk, Magyarországon akkoriban csak egy elenyésző kisebbség gondolkodott így. A többség úgy okoskodott, hogy a demokrácia nálunk hiú ábránd, s aki ilyen ábrándokat

kerget, az még viszonylagos jólétünket és biztonságunkat is kockára teszi. Legfeljebb apránként lehet javítani a helyzeten, a politikai rendszer adott keretei között. Ehhez pedig nincs szükség nemzetközi összefogásra. Sőt, egyenesen az a jó, ha befelé fordulunk, ha nem hívjuk fel magunkra a figyelmet.

Hosszú ideig úgy látszott: a többségnek van igaza. Magyarországon, lassan bár, de érezhetően javultak az életkörülmények; a szellemi élet állami irányítása is rugalmasabbá vált. De aztán kezdtek földerengeni e fejlődés határai. S minél jobban közeledünk e határokhoz, annál többen vannak, akik elégedetlenek az egyre csekélyebb eredményekkel. Növekszik azoknak a száma, akik ilyen áron nem hajlandók lemondani a demokrácia reményéről.

Az utóbbi években egyre többen ismerik fel azt is, hogy mi magyarok egyébként sem zárkózhatunk be országhatáraink közé. A szomszédos országok közül egyedül Csehszlovákiában hatszázezer magyar él, s a csehszlovákiai magyar kisebbséget 1968 óta fokozatosan megfosztják attól a kevés engedelménytől is, melyben a 60-as években még része volt. Volt miből megértenünk: a magyarságnak közvetlen érdeke, hogy a szomszédos országokban demokrácia legyen.

Kedves Barátaink! Sok ember él Magyarországon, aki rokonszenvvel és reménykedve figyeli a Charta küzdelmét a demokratikus Csehszlovákiáért. Amikor ezekben a nehéz órákban számbaveszitek, hogy ki áll mellettetek Kelet-Európában, rájuk is gondolhattok.

Budapest, 1979. október 26-án.

Bence György
Kenedi János
Kis János

Az alábbi petíciót az aláírók a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának nyújtották be; egyik példányát pedig elküldték Prágába, a Charta 77 szervezőinek.

« Tiltakozunk a Charta 77 képviselőinek prágai pere és a perben hozott ítéletek ellen. Követeljük az elítéltek szabadonbocsátását. »

Budapest, 1979. október 29.

Ádám Péter, műfordító; Alföldy Jenő, kritikus; Alt-richter Ferenc, filozófus; Angyalosi Gergely, tanár; Aradi Zsuzsa, tanár; Báron György, újságíró.

Bacsó Béla, esztéta; Bakos István, szociográfus; Balassa Péter, esztéta; Balajthy Anna, szociológus; Balla Margit, grafikus; Bán András, művészettörténész; Bándi Sándor, szerkesztő; Barna Imre, szerkesztő; Bartos Éva, népművelő; Békés Vera, tanár; Békésy Péter, programozó; Benec György, filozófus; Benyó Pál, mérnök; Berényi Gábor, filozófus; Berkovits György, szociológus; Bethlen János, újságíró; Bodansky György, publicista; Bojtár Endre, irodalomtörténész; Bojti Gizella, tanár; Bolgár Lajos, néprajztudós; Botond Ágnes, tanár; Bozay Attila, zeneszerző; Bródy Ferenc, matematikus.

Csalog Zsolt, író; Csákó Mihály, szociológus; Csetneki Gábor, népművelő; Csillag Veronika, műfordító; Csongor Anna, tanár; Csoóri Sándor, költő.

Dalos György, író; Dániel Ferenc, rendező; Dezsényi Katalin, szerkesztő; Donáth Ferenc, közgazdász; Donáth Péter, díszlettervező.

Endreffy Zoltán, filozófus; Eörsi István, író; Erdélyi Ágnes, filozófiatörténész; Ernst Andrea, gépészmérnök; Erős Ferenc, pszichológus; Eröss Hajna, keramikus.

Fábri Péter, író; Farkas Péter, önálló gazdálkodó; Fázsy Anikó, kritikus, műfordító; Fehér Kálmán, matematikus; Ferenczy György, zongoraművész; Fogarassy Miklós, könyvtáros; Földi Zoltán, könyvterjesztő; Földvári Tamás, szociológus; Fränkel Anna, műfordító; Fridli Judit, műfordító.

Gáli József, író; Galicza Péter, tanársegéd; Gáspár Katalin, közgazdász; Gáspár Zsuzsa, muzeológus; Gelléri András, vegyész; Gereben Ferenc, olvasáskutató.

Halda Aliz, kollégiumi igazgató; Hamburger Mihály, filozófus és benzinkútkezelő; Hann Endre, pszichológus; Havas Gábor, szociológus; Hegedűs András, szociológus, volt miniszterelnök; ifj. Hegedűs András, közgazdász; Hegedűs Andrásné, nyug. igazgató; Hegedűs József, szociológus; Hermann Zsuzsa, háztartásbeli; Horváth Péter, író; Horváth Zsuzsa, szociológus.

Ingusz Iván, családgondozó; Iványi Gábor, lelkész; Iványi Gáborné, asszisztens.

Janáki István, építész; Jánossy András, közgazdász; Jánossy Ferenc, közgazdász; Jeney Zoltán, zeneszerző; Juhász Lászlóné, háziasszony; Juhász Pál, közgazdász; Juhász Tamás, technikus.

Kákonyi Éva, programozó matematikus; Kálnoky László, író; Kamarás István, olvasáskutató; Kardos András, kritikus; Kardos István, filozófus; Kardos Julianna, vegyész; Kelen András, közgazdász; Keményffi Margit, tanár; Kenedi János, kritikus; Képes Géza, költő; Dr. Kertész Dezső, orvos; Kodolányi Gyula, költő, irodalomtörténész; Komlós Aladár, irodalomtörténész; Komlós János, matematikus; Konrád György, író; Kovács András, filozófus; Kozák Gyula, szociológus; Köncöl Csaba, kritikus; Kőszeg Ferenc, szerkesztő; Kis János, filozófus; Kiss Anikó, filozófus; Klaniczay Gábor, történész; Krassó György, közgazdász; Krokovay Zsolt, filozófus.

Lackó Mihály, szerkesztő; Lackó Miklós, történész; Lányi András, filmrendező; Liptay Sára, tanár; Litván György, történész; Ludassy Mária, filozófiatörténész.

Magyar Bálint, szociológus; Malina János, zenész; Matulay Magdolna, szociológus; Mátés Lívia, kiadói szerkesztő; Mérei Ferenc, pszichológus; Mizsei Kálmán, közgazdász; Mosonyi Aliz, író.

Nádas Péter, író; Nádasdy Ádám, nyelvész; Nagy András, szociológus; Nagy Attila, pszichológus; Nagy Bálint, építész; Nagy Jenő, filozófus; Némethné Kriza Judit, mérnök.

Oltványi Ambrus, irodalomtörténész; Orosz István, esztéta; Osváth Zsuzsa, közgazdász; Osztójkán Béla, író; Örkény Antal, szociológus.

Palotai Boris, író; Palotai Erzsébet, író, előadóművész; Pap Mária, nyelvész; Pécsi Vera, közgazdász; Pernye András, zene-történész; Pető András, közgazdász; Pető Iván, levéltáros; Dr. Pető Katalin, orvos; Petri György, költő; Pik Katalin, tanár; Pulay Géza, jogász.

Radnóti Sándor, kritikus; Rajk Júlia, nyugdíjas; Rajk László, építész; Rékási János, szociológus; Réti Pál, újságíró; Román Mariann, könyvtáros.

Salamon Gabrielle, közgazdász; Solt Ottilia, szociológus; Dr. Staub József, gyermekorvos; Steiger Kornél, filozófiatörténész; Sulyok Mária, színésznő; Sulyok Miklós, matematikus.

Szabó Andor, mérnök; Szabó László, tanár; Szabó Miklós, történész; Szalai Pál, könyvtáros; Székely Endre, zeneszerző; Széll Jenő, publicista; Szervác József, költő; Szilágyi Ákos, költő; Szilágyi Sándor, tanár; Szolnoki Katalin, tanár; Szörényi László, irodalomtörténész.

Tamás Gáspár Miklós, filozófus; Tamás Noémi, festőművész; Tánchos Gábor, tanár; Tornai József, költő; Tóth Erzsébet, költő; Tóth Zsuzsa, tanár; Török András, tipográfus; Török László, festőművész.

Ulveczky Gábor, grafikus; Ungváry Rudolf, író.

Vánca István, újságíró; Váradi Szabolcs, költő; Várhelyi Miklós, irodalomtörténész; Veres Júlia, műfordító; Veres Sándor, pszichológus; Vezér Erzsébet, irodalomtörténész; Vidrányi Katalin, filozófiatörténész.

Zsámboki Mária, szerkesztő, aspiráns; Zsille Zoltán, szociológus; Zsolt Angéla, filológus.

NYÍLT LEVÉL KÁDÁR JÁNOSNAK, AZ MSzMP ELSŐ TIKÁRÁNAK, AZ ELNÖKI TANÁCS TAGJÁNAK

A fenti nyilatkozattal egyidőben egy másik petíció is készült Budapesten, melynek szerzői egyenesen Kádár Jánoshoz fordultak. Ezt a petíciót 127-en írták alá. Szövege a következő:*

1979. október 24-én Prágában súlyos ítéletek születtek Petr Uhl, Vaclav Benda, Jiri Dienstbier, Vaclav Havel, Ota Bednarova és Dana Nemcova csehszlovák állampolgárok perében.

Mindnyájunkat mélységes aggodalommal tölt el, ha embereket meggyőződésük, véleményük kinyilvánításáért börtönöznek be, történjék ez a világ bármely részén.

Az emberi jogok és a demokrácia védelmében szükségesnek véljük, hogy Ön, tekintélyét latbavetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadonbocsátása érdekében.

Budapest, 1979. október 25.

* Közülük hatvanan az előző petíciót is aláírták: nevüket listánkban egy ° jelöli. Az a kilenc személy, kinek vezetéknevét dőlt betűvel írjuk, külön petíciót juttatott el Kádár Jánoshoz; ennek szövege azonban azonos a fenti nyílt levéllel.

Vánca István, újságíró; Váradi Szabolcs, költő; Várhelyi Miklós, irodalomtörténész; Veres Júlia, műfordító; Veres Sándor, pszichológus; Vezér Erzsébet, irodalomtörténész; Vidrányi Katalin, filozófiatörténész.

Zsámboki Mária, szerkesztő, aspiráns; Zsille Zoltán, szociológus; Zsolt Angéla, filológus.

NYÍLT LEVÉL KÁDÁR JÁNOSNAK, AZ MSzMP ELSŐ TIKÁRÁNAK, AZ ELNÖKI TANÁCS TAGJÁNAK

A fenti nyilatkozattal egyidőben egy másik petíció is készült Budapesten, melynek szerzői egyenesen Kádár Jánoshoz fordultak. Ezt a petíciót 127-en írták alá. Szövege a következő:*

1979. október 24-én Prágában súlyos ítéletek születtek Petr Uhl, Vaclav Benda, Jiri Dienstbier, Vaclav Havel, Ota Bednarova és Dana Nemcova csehszlovák állampolgárok perében.

Mindnyájunkat mélységes aggodalommal tölt el, ha embereket meggyőződésük, véleményük kinyilvánításáért börtönöznek be, történjék ez a világ bármely részén.

Az emberi jogok és a demokrácia védelmében szükségesnek véljük, hogy Ön, tekintélyét latbavetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadonbocsátása érdekében.

Budapest, 1979. október 25.

* Közülük hatvanan az előző petíciót is aláírták: nevüket listánkban egy ° jelöli. Az a kilenc személy, kinek vezetéknevét dőlt betűvel írjuk, külön petíciót juttatott el Kádár Jánoshoz; ennek szövege azonban azonos a fenti nyílt levéllel.

Ambrus Péter, szociológus; *András* Ferenc, filmrendező, Angyalosi Gergely°.

Bacsó Béla°; Dr. Bakai Judit, pszichiáter; Dr. Balai Géza, orvos; Barna Imre°; Bence György°; Benedek István, író; Benda Gyula, történész; Békés Vera°; Berkovits György°; Bika Júlia, közgazdász; Bojti Gizella°; Boretsky Elemér, fordító; Bucz Hunor, népművelő.

Csalog Zsolt°; Csillag Veronika°; Csongor Anna°; Czövek Olivér, lelkész.

Dobai Péter, író; Demszky Gábor, szociológus; Domokos József, közgazdász; Donáth Péter°.

Ember Mária, író; Erdélyi Ágnes°; Erős Ferenc°.

Farkas János, közgazdász; Farkas Pál, agrármérnök; Farkas Péter°; Fehér Kálmán°; Fejér Zoltán, néprajzos; Forgács Miklós; Földvári Tamás°; Fridli Judit°; Fülöp Edit, közgazdász.

Garai László, pszichológus; Gáspár Zsuzsa°; Gazdag Gyula, rendező; Gazdi András, közgazdász; Gödrös Júlia, szociológus, Göndör György, matematikus.

Hlavas Gábor°; Hegedűs András°; Hegedűs B. András, közgazdász; Hegedűs József°; Hegedűs Miklósné, közgazdász; Hegyesi Gábor, szociológus; Hervay Gizella, költő; Horváth Zsuzsa°.

Iványi Gábor°; Iványi Gáborné°.

Jánossy Ferenc°; Jávorszky Éva, kutató; Jeney Zoltán°; G. Jerner Ilona, tanár; Dr. Juhász László, orvos; Juhász Lászlóné°; Juhász Pál°; Juhász Tamás°.

* Az aláírók közül 60-an az előző petíciót is aláírták: nevüket listánkban egy ° jelöli. Az a kilenc személy, kinek vezetéknevét dőlt betűvel írjuk, külön petíciót juttatott el Kádár Jánoshoz; ennek szövege azonban azonos a fenti nyílt levéllel.

Kanics András, szociológus; Kardos András^o; Karsai Lucia, műfordító; Kartal Zsuzsa, költő; Kelen András^o; Kenedi János^o; Képes Géza^o; Kérész Gyula, közgazdász; Keresztély Domokos, mérnök; Kertesi Gábor, közgazdász; Kis János^o; Kiss Benedek, költő; Kodolányi Gyula^o; Komlós János, matematikus; Kozmó György, közgazdász; Kozák Gyula, szociológus; Köböl József; Kőhegyi Kálmán, szociológus, Kőszeg Ferenc^o; Krokovay Zsolt^o.

Lengyel Gabriella, műfordító; Lengyel György, közgazdász; Liptay Sára^o.

Makk Károly, filmrendező; Magyar Bálint^o; Marina János^o; Marx József, stúdió vezető; Márványi Judit; Mécs Imre, elektromérnök; Mezei György, népművelő; Mérei Ferenc^o; Mizsei Kálmán^o; Mosonyi Aliz^o.

Nagy András^o; Nagy Jenő^o; Németh Géza, lelkész; Némethné Kriza Judit^o.

Orosz István^o.

Pap Mária^o; Petri György^o; Pik Katalin^o; Pölöskei Pál, közgazdász; Prugberger Tamás, jogász.

Rajk Júlia^o; Rajk László^o.

Sándor Pál, filmrendező, Sánta Ferenc, író; Sára Sándor, filmrendező; Simó Sándor, filmrendező; Simon István, történész; Sipos Áron, dramaturg; Solt Ottilia^o; Sövény Zoltán, könyvtáros; Steiger Kornél^o.

Szabó Andor^o; Szabó Miklós^o; Szalai Anna, dramaturg.

Tamás Gáspár Miklós^o; Tóth Gábor, tanár.

Ulveczky Gábor^o.

Valló Péter, rendező; Váriné Szilágyi Ibolya, pszichológus; Veres Sándor^o; Vezér Erzsébet^o.

Zsámbéki Gábor, főrendező; Zsille Zoltán^o.

ESTOUP - 75013 Paris

Dépôt légal : 4e trimestre 1979

LELTÁR